Sarajevo, juli—septembar. — 1890 — Сарајево, јули—септембар.

Glasnik
zemaljskog muzeja
u
Bosni i Hercegovini.
Knjiga III. Godina II.

Гласник
земаљског музеја
у
Босни и Херцеговини.
Књига III. Година II.

Uredništvo:
Sarajevo, zgrada zemaljske vlade.
Administracija:
Sarajevo, zemaljska štamparija.
Godišnja cijena Glasnika sa poštarinom 2 for. a. vr.
Pojedine knjige stoje sa poštarinom 80 nč.

Уредништво:
Сарајево, зграда земаљске владе.
Администрација:
Сарајево, земаљска штампарија.
Годишња цијена Гласника са поштарином 2 фор. а. вр.
Поједине књиге стоје са поштарином 80 нч.

„Vlasi,“ koji su iz okolice bihaćke iselili koncem XVI. vijeka.

Priopćio dr. Árpád pl. Károlyi.

U drugoj polovici XVI. vijeka bila je tvrgjava bihaćka najjača od svih utvrda, koje su bile namještene uz megju spram Bosne, te je bila središtem krajiškog obranbenog sustava. Kad je tu tvrgjavu u aprilu 1592.[1]) uzeo mogući i siloviti bosanski valija Hasan-paša, bio je to u istinu dostojan početak one borbe, koja je godine 1593. počela izmegju njemačko-ugarske i otomanske sile, a svršila u Žitvatoroku godine 1606., i koja je u ugarskoj povijesti poznata pod imenom „dugog rata“.

Zauzeće Bišća i petnaestgodišnji dugi rat od velike su znamenitosti kako za povijest slovjenskih naroda, koji žive po zapadnoj polovici balkanskog poluostrva, tako i za povijest južnih zemalja svete ugarske krune. Povodom i za vrijeme te borbe počinje naime ono naseljavanje bosanskih i srpskih vojnika, koji su dijelom sasvim preobrazili, dijelom promijenili etnografsku sliku onoga južnoga kraja. Neposredni uzrok bilo je zauzeće Bišća; s time je u svezi djelo ponositog starca, osamdesetgodišnjeg velikog vezira Sinana, štono je godine 1595. niže Biograda spalio kosti a u vjetar prosuo pepeo svetitelja Save, kome balkanski narodi iskazuju veliko poštovanje. Tim je djelom očito naviješten rat otomanskim slovjenskim narodima istočno-pravoslavne crkve, koji su u mnogim prilikama zasvjedočili svoje simpatije prama svrhama i djelatnosti evropskog kršćanskog saveza. Tešku ruku suviše energičnog velikog vezira ne mogaše da podnosi slovjensko žiteljstvo u otomanskoj vlasti; u mnogih se porodi želja, da se otmu tome pritisku i da se pridruže neprestanim bojevima kršćanskog oružja. Tako najprije na zemljište

[1]) Hammer, Geschichte des osm. Reiches IV. 216.

varaždinskog generalata počinju da sele oni istočno-pravoslavni Srbi i Bošnjaci, koji su u poveljama onoga vremena poznati pod imenom „Rasciana," naročito pak „Vlaha". Prvu naseobu izvedoše vojničke vlasti u varaždinskom (dakle u slavonskom) generalatu god. 1597., kako je to Bidermann [1]) temeljito dokazao, kad je naime barun Herberstein od prilike 1700 Srba iz turske države uveo u taj kraj. Na taj prvi pokušaj slijedile su u bližnjim godinama ubrzo jedna za drugom dalje naseobe, te su kratko vrijeme za tim „Vlasi" sačinjavali već znatan dio žiteljstva u južnim krajevima kraljevine Ugarske.

Ali su Srbi i Bošnjaci makar i u manjem broju, sada dolazili i na hrvatsko zemljište, naime u karlovački generalat. Od tih naseoba pouzdano smo dosele znali za onu gomilu, koju je general Lenković 1599. naselio u Gomirju i u kojoj je bilo po prilici 100 porodica. Na cijelom onom hrvatskom zemljištu, kome je sa sjevera megjom cesta Karolina, što preko Mrkoplja i Vrbovskog vodi u Karlovac, a s istoka rijeka Korana, ne možemo osim pomenutih ovdje „Vlaha" gomirjanskih i osim uskočkih četa, koje su se godine 1537. naselile u Senju i oko njega, cijelog XVI. vijeka pouzdano tvrditi ni za kake druge naseljenike. Ali se to zna, da je pod konac toga vijeka u žiteljstvu bosanskom nastala živa želja za iseljavanjem na zemljište ugarske krune [2]), pa ako je taj pokret uopće imao uspjeha, to se može uzeti, da je i rečeni kraj Hrvatske u tome imao dijela.

Pošto je taj uspjeh zbog posvemašnje nestašice dokumenata mučno utvrditi, to će možda zanimati, ako u ovome, što slijedi, ukratko priopćim jednu dojako nepoznatu naseobu, koju sa pomenutim bosanskim pokretom dovodim u svezu, i uz to povelju, koja se na to odnosi. Ta mi je povelja u c. i kr. dvorskom i državnom arkivu u Beču slučajem dospjela u ruke, a evo šta u njoj stoji.

Potkapetan Damjan Krmpotić, kao i vojvode Tadija Krmpotić, Milašin Skorupović, Jovan Krnčević i Radoje Pečianić šalju ispred sebe i svojih bojnih drugova, vojaka, naseljenih u ličkoj pustoši, molbu caru i kralju Rudolfu. Pričaju, da su Vlasi, da se zovu Krmpote [3]), da su prije bili kao neka straža po boku ličkog sandžak-bega, pa da su, pozvani po svetom Ivanu krstitelju, koji im se je u snu javio, otišli u ličku pustoš, pak, oko 500 na broju, zajedno sa svojim porodicama i s imovinom pod vodstvom Senjana [4]) došli pod okrilje Rudolfovo, da u njega zamole zaštite. Pošto ih je bila množina, pa nije bilo prilike, da se nasele u Senju, to su se oni naselili u pustom jednom kraju, koji se zove Lika, a leži megju gorama, blizu

[1]) Bidermann: Srpske naseobe u Štajerskoj i u varaždinskom krajiškom generalatu. Vijesti hist. zadruge za Štajersku, sv. XXXI. 1883, str. 46.

[2]) Izvještaj dvorskog ratnog vijeća u Gracu od 27. februara 1602. R. Lopašić: Spomenici hrvatske Krajine I. (Monum. spect. hist. Slav. merid. XV.) str. 298.

[3]) Vidi niže tekst povelje.

[4]) Tu se misle senjski uskoci.

turskog klanca. Taj je predio polje, kojim teče rječica, a od stotine se godina naziva pustarom. Znaju oni, — veli povelja, — da je taj kraj, kao i Senj, baština Frankopana, ali ovi ih ne mogu braniti od zuluma turskog. Probavivši oni u ovome kraju jednu godinu, poslali su svoga kapetana Mikolanića sa više vojvoda nadvojvodi Ferdinandu. Ovaj ih je na ime Nj. Veličanstva milostivo primio, pa im, pošto su prisegli, da će odsele služiti samo Nj. Veličanstvu, dao ratne znakove Njeg. Veličanstva i inače se za njih starao. Ali to nije smetalo grofu Zrinjskome, da ih, makar i na silu, sebi podvrgne kao kmetove, pak bi se oni opet bili vratili u Tursku, da ih njihovi srodnici, Uskoci, nijesu branili od Zrinjskog i odvraćali od iseljavanja.

Oni za to mole cara i kralja, neka im po svome ugarskom kancelaru prema običajima zemlje izdade povelju, koja će im zajamčiti slobodu, i neka im u toj povelji o privilegijama podari onakav grb, kakav je u molbenici naslikan (pa eto i ovdje priopćen). Taj je grb štit, uzduž prepolovljen, u desnome je crvenom polju prikazan sveti Gjuragj, a u lijevom, modrom, sveti Ivan krstitelj.

Prvo je pitanje, iz koga vremena potječe ova povelja bez nadnevka. Karakter pisma upućuje na svršetak XVI. ili na početak XVII. vijeka. U tome nam je razdoblju još bliži znak pozivanje na grofa Zrinjskog, koji nije niko drugi bio, nego tavernik grof Gjuro Zrinjski, junački sin sigetskog mučenika. Grof Gjuro umro je 1603., dakle molba mora da potječe iz vremena prije godine 1603.; pošto se je nadalje, kako ćemo iz daljih citata vidjeti, grof Zrinjski već prije 1601. tužio protiv Vlaha, koji su naselili onake posjede, štono su bili prijeporni izmegju njega i Frankopana (po molbenici gospodara izabranoga predjela), to je sasvim stalno, da je molbenica napisana prije 1601., dakle oko god. 1600.

Drugo je pitanje, odakle je došlo onih 500 Vlaha. Na to pitanje nije teško odgovoriti. Molitelji sami kažu, da su pod turskim gospodstvom bili — tako da se rekne — tjelesna straža ličkog sandžak-bega (sub potestate turcica instar guardiae beghi sanzak di Lika constituti) i odatle da su preselili u ličku pustaru (koja je u ostalom, — kako ćemo kašnje vidjeti — takogjer bila pod turskom vlašću). Ako pogledamo na kartu, uvjerićemo se, da su doselice mogle biti jedino iz predjela istočno od Bišća i iz Pounja južno od Bišća u današnjoj Bosni. Prije zauzeća Bišća (1592.) narod je, makar da je i prije bio pod turskom vlašću, razmjerno lakše snosio svoje stanje, jer je hrišćanski Bihać, makar i ne baš mnogo, opet donekle usprezao nasilje turskog gospodstva, jer su se bjegunci ondje mogli zaklanjati. To se je sasvim promijenilo po zauzeću Bišća i kad je buknuo dugi rat; jer je turska vlada u sva-

kom članu porodica i zadruga, koje su bile nastanjene oko ove znamenite krajiške tvrgjave, vidjela izdajnika, pa ih je teškom svojom rukom ugnjetavala pri svakom koraku. Tako naših 500 otpočeše iseljavanje iz ovog najzapadnijeg dijela Bosne i najprije se zaustaviše u ličkoj pustari.

Ali je treće i najznamenitije pitanje, gdje se je naselilo ono 500 ljudi? Na to je pitanje tim teže odgovoriti, što pažljivije stanemo prosmatrati i prosugjivati riječi u molbenici. Jer kad od prve pročitamo ovo mjesto u povelji: „illuminati in cordibus nostris a spiritu sancto . . . . . . in desertum Lice evocati", onda dakako mislimo na staru provinciju Liku, sredovječnu županiju ličku, kojoj je glavni kraj bio u dolini rijeke Like i njenih pritočica, gdje je bila tvrgjava i glavno mjesto Ostrovica, istočno od Gospića, [1]) i s kojom je megjašila županija krbavska s ravnicom u sredini, koja se i danas zove Krbava. [2]) U tome nas utvrgjuje ona rečenica, na koju nailazimo, kada nastavimo čitati povelju: „reperimus unum locum Lice nominatum, planitiem cum rivo . . . . . qui locus ab annis centum semper deserti nomen habuit et erat passus turcicus." Ta ona je „planities" očevidno dolina Like, a voda: rijeka Lika sama; taj se je predio — naročito u sjevernom dijelu, ako i ne od 100 godina, a ono od dvadesetih godina XVI. vijeka, prije mogao nazvati opustjelim nego naseljenim, pak hiljade i hiljade povelja pričaju, da su turske čete, koje su iz Bosne provaljivale, dolazile duž rijeke Like, da uznemiruju predjele sjeverno od Senja i Kranjsku, kao najbližu pokrajinu nutarnje Austrije. Konačno našemu mnijenju govori u prilog i to, što su doselice prije bili nekaka tjelesna — ili pravije će biti — krajiška straža ličkog sandžakbega; oni moradoše da ostave južni, makar i slabo naseljeni kraj Like, da se presele u sjeverni, opustjeli kraj.

Ali, makar da se ime Lika u našoj povelji često spominje, te bi o ovome, što rekosmo, jedva još ko mogao sumnjati, da je tu riječ o historičkoj županiji ličkoj, ipak se ovome, na oko sasvim prirodnome mnijenju protive tako omašni razlozi, da ono svoje mnijenje, pošto se ne može pod svaku cijenu održati, moramo napustiti i tvrdo izreći, da Lika ove molbenice nikako nije mogla biti sredovječna županija, grofovija ili pokrajina (jer se pod ova tri naziva spominje).

Evo slijede naši razlozi za ovu tvrdnju:

Prije svega ove riječi u molbenici: „Optime etiam nobis constabat, locum illum antiquitus comitibus de Frangepani fuisse haereditarium." Ne može biti sumnje, da su doseljenici sasvim dobro znali, na čijem su se zemljištu naselili; njihove vogje, Uskoci, življahu već od 60 godina na frankopanskom zemljištu i u gradu Senju, koji je od drevnih vremena održavao izravne i tijesne sveze

[1]) Fridrik Pesty: Propale stare županije II. sv. str. 413 i dd.

[2]) Pesty: loc. cit. str. 384 i dd.

sa Frankopanima. Ali u drugu ruku imamo pozitivnih podataka za to, da županija lička nikad nije bila Frankopanima u vlasti. Na ovome su zemljištu iza Šubića (pradjedi Zrinskih) grofovi Krbavski (Karlovići) gospodari, oni su comites Like i vlastelini onoga kraja, dok s hrvatskim banom Ivanom godine 1531. nije izumrla ta porodica. Ovaj je pošljednji grof Krbavski s grofom Nikolom Zrinjskim, mužem njegove sestre Jelene, godine 1509. u pogledu sveg njihovog posjeda sklopio uzajamni našljedni ugovor, [1]) po kome bi Nikola Zrinjski baštinio sve zemlje grofa Ivana, dakle i Liku, da ovu još za života grofa Ivana nijesu zauzeli Turci. [2])

Ovaj argumenat bio bi sam po sebi dovoljan, da obori mnijenje, kao da su se rečeni Vlasi (koji su po sopstvenom priznanju boravili na Frankopanovim dobrima) naselili u sredovječnoj Lici; ali osim toga pri ruci nam je još jedan drugi argumenat, koji od onoga nije manji po vrijednosti. Taj nam dokaz pruža senjski kapetan David Frankul. Frankul piše u jednome izvještaju nadvojvodi Ferdinandu, gospodaru nutarnje Austrije (budućemu caru Ferdinandu II.) u Senju dne 5. maja 1605. [3]) da su mu Vlasi iz Like poslali poslanike, koji mu javljaju, da je njima, koji su dosada privrženi bili Turcima i za njih Liku čuvali i branili, [4]) sada već dotužio turski jaram i žele da se podvrgnu caru Rudolfu. Zbog toga, — kaže dalje Frankul — iselilo je iz Like oko 700 Vlaha, megju njima 200 sposobnih za oružje — sa više od 2000 glava sitne i krupne stoke, pošto su prije toga u Lici više sela razorili i popalili. I Frankul namjerava — kako sam kaže, — još u ljetu 1605. cijelu Liku opustošiti (die ganze Lykka zu verderben). Ovaj izvještaj iz godine 1605. pokazuje sasvim jasno, da je u to vrijeme još cijela Lika bila u turskoj vlasti, i da su oni Vlasi, koji su željeli dospjeti pod kršćansku vlast, iz Like izaći htjeli; iz toga pak slijedi očito, da se naših 500 Vlaha, kad su se oko godine 1600 podvrgli žezlu Rudolfovu, nijesu mogli naseliti u (sredovječnoj) Lici, koja je bila u turskim rukama.

Dalji dokaz protiv toga, da se tu ne može razumijevati sredovječna Lika, pruža često pozivanje na grad Senj i njegove žitelje. Molbenica kaže, da su iseljenike vodili Senjani (Uskoci iz Senja);

[1]) Pesty loc. cit. II. str. 413. i dd.

[2]) Do sad se nije pravo znalo, kad su Liku zauzeli Turci. Pošto je Bosna tek god. 1528. stalno dospjela pod tursku vlast, to se je uopće i s razlogom mislilo, da je Lika mogla biti osvojena tek poslije god. 1528. Ovih mi dana u bečkom dvorskom i državnom arkivu dogje ruku nedatirano pismo, koje je pošljednji grof Krbavski pisao nadvojvodi Ferdinandu, moleći u njega ratne i novčane pomoći. Po svim znacima, koji se sudaraju, potječe to pismo iz godine 1526., i to iz vremena, prije nego što je Ferdinand izabran za kralja ugarskog, jer grof Ivan nadvojvodi još ne daje kraljevskog naslova. U tome listu ima ovo znamenito mjesto: „Coram fide christiana (= pro f. Chr.) perdidi duas meas provincias, unam videlicet nomine Corbaviam, alteram vero nomine Lykam." Po tome pismu nema sumnje, da je Lika još prije Bosne izgubljena za Ugarsku.

[3]) Lopašić loc. cit. I. 340.

[4]) Ovdje da pripomenemo, da naših 500 Vlaha u molbenici navode, da su „instar guardiae" služili ličkome sandžak-begu.

dalje nazivaju molitelji Senjane svojim srodnicima spominjući, da su ih senjski srodnici branili od nasilja Gjure Zrinjskog. „Kad stupimo na kršćansko zemljište,“ vele molitelji, „ne bi moglo biti, da se s mnoštvom naše družine nastanimo u gradu Senju; ali mi smo blizu turske ceste našli jedan napušteni predio megju gorama, imenom Lika . . . . . pa smo se tu naselili.“ Dalje stoji u natpisu nad molbenicom „Vojnici, naseljeni u ličkoj pustari iznad grada Senja.“ Nadalje veli povelja za ono mjesto, gdje su se Vlasi naselili, da je ono baština Frankopanâ. Ali to mjesto, koje je po ovom, što rekosmo, bilo u susjedstvu grada Senja, ili da preciznije reknemo, koje se je moralo prostirati blizu gradskog područja senjskog, i koje je isto tako kao nekoć i Senj, bilo u vlasti Frankopana, nikako nije moglo biti lička ravnica, koja je daleko otud u jugoistočnom pravcu.

Gdje i koji je to predio onda bio, ako o sredovječnoj Lici ne može biti govora? Ispitujući to, prvi je uslov, da se ne damo pometati imenom „Lika“. Onaj „locus Liçe nominatus,“ ona „planities cum rivo, igenti montium solitudine undique circumdata“, gdje su se naselili onih 500 duša, nikako nije mogla biti onoliki komad zemljišta, za koje se ne bi moglo misliti, da je promijenilo ime svoje. Da se dakle ne povodimo za imenom, već da u susjedstvu grada Senja ili u susjedstvu onih posjeda, koji pripadaju području grada Senja — potražimo jedno mjesto, koje je od drevnih vremena Frankopanski posjed i na koje pristaju u molbenici navedeni epiteti.

Ako na taj način stanemo tražiti, zapeće nam oko na listu generalštapske karte (1 : 75000) označenom „zona 25., kolona XII.“ najprije za jedno, u zračnoj liniji od prilike $1^1/_4$ milje od Senja udaljeno mjesto, Krmpote, i odmah nam na um dolaze ove riječi u molbenici: „Nos Valachi vocati Kermpoti.“ U drugu ruku opazićemo jedva $^3/_4$ milje gradu Senju na istok malešno mjestance, seoce zadruge Krmpotić, nazvano Krnpotići; a glavni od onih, koji su na molbenici potpisani, jesu: potkapetan Damian Kermpotich i vojvoda Tadaeus Kermpotich. Oba se mjesta prostiru u najbližoj blizini grada Senja i na jednome zemljištu, koje je bez svake sumnje od davne davnine pripadalo Frankopanima.[1]) Nego ja na specijalnoj karti generalštaba ne nalazim ni tu, ni tamo niti ravnice, niti rijeke, koja ravnicom protječe, niti ima kakvo mjesto blizu turskog „klanca.“

Pravi nam trag pokazuje onaj dio molbenice, što slijedi za onom ekspozicijom, gdjeno je riječ o putovanju i naseljavanju onih 500 iselaca na Frankopansko zemljište i gdje ovo stoji: „do današnjeg dana progoni nas visokorogjeni grof Zrinjski, koji protiv pravde i pravice hoće da nas na silu učini svojim seljacima, svojim kmetovima“. Ova prividna protimba, gdje su se naši Vlasi naselili

[1]) Pesty loc. cit. II. str, 492 i dd.

na Frankopanskom zemljištu, a onamo ipak grof Gjuro Zrinjski hoće da ih učini svojim kmetovima, vodi nas u onaj kraj, gdje se je naselilo naših „pet stotina.“

Stjepan III., koji je potomak tržačke linije grofova Frankopana, sklopio je god. 1544. kao mladić uzajamni našljedni ugovor s grofom Nikolom Zrinjskim, koji je takogjer još bio vrlo mlad. Po tome su ugovoru nakon smrti grofa Stjepana, koji je god. 1573. umr'o bez potomka, njegovi prostrani posjedi, većinom u županiji modruškoj, prešli na sina Katarine Frankopanove i grofa Nikole Zrinjskog, dakle na grofa Gjura. [1]) Ovaj našljedni ugovor upravo ne bi imao biti pravovaljan, jer se je protivio onoj odredbi zajedničkog praoca Nikole Frankopana iz godine 1449., koja je valjala za cijelu porodicu, i po kojoj u onakoj prigodi, kada bi koji potomak umr'o ne ostavivši poroda, baština pripada ostalim potomcima. A k tome je za vrijeme rečenoga našljednog ugovora još cvjetala ona grana, kojoj je pripadao ugovornik Stjepan sam, t. j. grana tržačkih Frankopana. Ali pošto se tržački Frankopani ugovoru u pravo vrijeme nijesu protivili, to otuda nastade dugotrajna parba i beskrajno natezanje izmegju Gjura Zrinjskog i tržačkih Frankopana.

Naših se je 500 Vlaha naselilo na takome zemljištu, koje je kao baština poslije Stjepana Frankopana dospjelo u ruke Gjura Zrinjskog.

Pri tome mogli bismo u prvome redu pomisliti na Gomirje, koje leži sjeverozapadno od Ogulina. Karlovački general Lenković naselio je ovuda god. 1599. Vlaha, koje su onda kao svoje kmetove reklamirali i Gjuro Frankopan tržački, i Gjuro Zrinjski. [2]) Pa kad je potonji sebi još umio 5. septembra 1602. pribaviti preporučno pismo slavonskih staleža iz sabora u Zagrebu, u kome preporučnom pismu ovi staleži mole nadvojvodu, neka ili prinudi Bace u Gomirju, da grofa Zrinjskog priznadu za svoga gospodara, ili pak neka ih odonud raseli, onda se podiže grof Gjuro Frankopan tržački, svečano prosvjedujući, pošto da je Gomirje njegovo i njegove braće našljedstvo. [3]) Ali Vlasi gomirski ne mogu biti identični s naših 500, jer za one znamo, da ih je naselio general Lenković, a Gomirje blizu je doduše turskome „klancu“, ali vrlo daleko od Senja.

Valja nam dakle tražiti dalje na jugu.

Više posjeda ugovornika Stjepana Frankopana, koji su se prostirali u županiji modruškoj, bilo je južno od Modruša. [4]) U ovome predjelu, koji je po smrti Stjepana Frankopana kao našljedstvo prešao na Gjura Zrinjskog, dok su ga tržački Frankopani reklamirali kao svojinu, zapinje mi u modruškoj županiji, tome prastarom

[1]) Pesty: loc. cit. II. str. 424 i dd.
[2]) Lopašić, loc. cit. I. str. 293—314. Ondje ima više zanimivih povelja, koje se na to odnose.
[3]) Zaključak sabora u Zagrebu od 5. septembra 1612. u II. svesku Monum. Comiti R. Hung., koje je sada pod štampom.
[4]) Pesty: loc. cit. II. 429.

posjedu frankopanskom, oko za mjesto Jezerane uz cestu Josefinu, izmegju dvije duguljaste ravnice, koje se prostiru od sjeverozapada k sjeveroistoku, a protječe ih potok Jaruga; veća od te dvije ravnice duga je od prilike jednu milju, a široka 2000 koraka, dok je druga ravnica, „Crnačko polje“ duga po prilici 7000 koraka. Ovaj komadić zemlje ima sva ona svojstva, koja se spominju u našoj povelji. To je drevni frankopanski posjed u rukama Zrinjskih; ravnica s jednim potokom; „ingenti montium solitudine undique circumdata“, jer ne samo da se gore, koje se prostiru duž ravnice, uzdižu kao gole stijene, nego i kose Velike i Male Kapele sudaraju se ovdje u daljini od jedva četvrt milje [1]). Ovo je zemljište nadalje u neposrednom susjedstvu sa senjskim gradskim područjem, koje se je, kako je poznato, prostiralo do Brinja, a Brinje je po zračnoj liniji jedva jednu milju daleko od Jezerana. Pogled na zemljovid uvjerava nas konačno, da taj predio, ne samo što je blizu, nego je upravo tik do ceste, koju su turske razbojničke čorde upotrebljavale u pravcu prama Ogulinu. Ta via Josefina i danas se još vijuga uz rečeno mjesto.

Samo tu i nigdje drugdje mogli su se naseliti Vlasi, nazvani „Krmpote“, kada su kralju ugarskome predali molbu, da im dade zaštitu, slobodni list i grb.

Kaki je odgovor slijedio ovoj molbi i u koliko su Vlasi [po vladi zaštićeni protiv temeljitih po sebi prava vlasteoskih, |— to ne znam. Prije nego što dovršim ovo moje razlaganje, valja mi megju tim napomenuti još ove prilike, koje su u svezi s tenorom one molbenice.

Nakon opetovanih tužaba kako od Zrinjskih, Frankopana, Dersffyja, Pogányja de Cseb, tako i od biskupa i kaptola zagrebačkog, molili su u Požunu sabrani staleži zemlje u adresi od 2. aprila 1604. [2]) da se dokinu neurednosti, po kojim Vlasi, doseljeni zadnjih godina iz Turske u Slavoniju i Hrvatsku, onoj vlasteli, na čijem su se zemljištu naselili, krate devetinu, te ih u toj njihovoj oporbi potpomažu kapetani krajiških tvrgjava.

Nadvojvoda Matija, koji je u tome saboru imao da zastupa kralja, pokušavao je da staleže odvrati od toga zahtjeva, ali uzalud. [3])

I pošto je dvorska komora u Pragu, koja se je takogjer bavila tim pitanjem, bila toga mnijenja, da se rečenome zahtijevanju staleža ne može udovoljiti, dok turski rat traje, a poslije, kada se uspostavi mir, da se onda Vlasi nekako mogu prisiliti na davanje devetine [4]) to je zakonski članak XIV. 1604. izrekao, da Vlasi vlasteli imaju davati devetinu, a crkvi desetinu.

[1]) Vidi kartu generalštaba „Zona 25. col. XII.“

[2]) U X. svesku Monum. Com. R. Hung., koji će skoro izaći.

[3]) Izvještaj nadvojvode Matije caru od 14. apr. 1604. u X. svesku Monum. Com. R. Hung.

[4]) Izvještaj praške dvorske komore tajnome dvorskome vijeću od 1. maja 1604: „Wann aber der Fried würde, könnten sie (die Vlachen) alsdann etwa darzur gehalten werden, dass sie den Geistlichen die Zehnt und den dominis terrestribus ihre Dienst auch halten und leisten.“ Ibid.

S tim zakonom naši Vlasi za cijelo ne bijahu zadovoljni. Čitamo u Vaničeka, [1]) da je godine 1604. više takih Vlaha, što ih je vojska naselila, htjelo da se vrate u Tursku, i da je istom god. 1606. pošlo za rukom, stalno ih nastaniti u Brlogu i Gusiću. Jedva ću pogriješiti, ako ustvrdim, da su ti brloški i gusićki naseoci naši „Kermpoti,“ jer oni su bili najbliže do ova dva, od Jezerana jedva $1\frac{1}{2}$—2 milje udaljena mjesta, a na zemljištu brloškom i gusićkom niti su mogli Zrinjski ni Frankopani od njih zatraživati devetinu ili robotanje, pošto su ova dva mjesta pripadala slobodnome području grada Senja. [2]) Vidjeli smo, da naši Vlasi Senjane zovu svojim rogjacima i da su s njima u najsrdačnijoj svezi, jer su ih Senjani — kako u svojoj molbenici napominju — branili od nasilja grofa Gjure Zrinjskog, pa kada zbog nasilja toga grofa još prije god. 1604. htjedoše da pobjegnu u Tursku, navratili su ih Senjani, da ostanu.

Još da pri kraju dodamo jednu primjedbu o mjestima Krmpote i Krnpotići, koja leže sjeverno, odnosno istočno od Senja.

Kao što znamo za naseoce gomirske, da su se poslije širili spram Vrbovskog, Drežine, Smrzene poljane, Starog laza i Mrkoplja [3]), isto je tako vjerojatno, da su se naši Vlasi „Krmpoti“, s vremenom umnožali i da su se od njih odvajale pojedine skupine. Prilika je, da je taka skupina ime dala mjestu Krmpotama sjeverno od Senja, dok je malo seoce Krnpotići tako nazvano po drugome skupu, koji je sastojao jedino od članova porodice Krmpotich, potpisane na molbenici. Potpuni tekst zanimive povelje, o kojoj smo gore potanko razlagali, glasi ovako:

Humillima supplicatio militum habitantium in deserto Liçe supra civitatem Segniam.

Sacratissima caesarea regiaque Majestas, domine, domine clementissime.

Non dubitamus pluribus jam vicibus Majestatem Vestram sacratissimam a serenissimo archiduce Ferdinando fuisse informatam, qualiter nos Walachi, vocati Kermpoti, primum sub potestate turcica instar guardiae beghi sanzak di Lika constituti, illuminati in cordibus nostris a spiritu sancto et per somnia nocturna in desertum Liçe a S. Joanne Baptista evocati, ante omnia immensa misericordia Dei omnipotentis et gloriosa nominis potentia Majestatis Vestrae sacratissimae considerata, venerimus quingenti ex Turcia

[1]) Specialgeschichte der Militärgrenze I. 80.

[2]) Pesty loc. cit. II. str. 492. i dd.

[3]) Vaniček I. 81. i Lopašić I. 326. (List Nikole Frankopana nadvojvodi Ferdinandu od 28. maja 1604.

cum cognatis et propinquis nostris Segnianis viam rectam nobis praebentibus, una etiam universam familiam, prolem et bona mobilia nobiscum abduxerimus, sub spem alarum Majestatis Vestrae sacratissimae confugientes, quarum gratia et clementia moti sumus animo perpetuae eidem servitutis nostrae consecrandae et etiam una cum familia parati vivere et mori ac penes Majestatem Vestram sacratissimam proprium spargere sanguinem. Postquam autem terras christianas attigimus, non erat nobis commodum cum numerosa familia nostra civitatem Segniam incolere, sed in proximo deserto et montibus ad passus turcicos reperimus unum locum, Liçe nominatum, planitiem cum rivo, ingenti montium solitudine undique circumdatam, qui locus ab annis centum semper deserti nomen habuit et erat passus turcicus, ex quo frequentibus excursionibus hostes plurima damna ditionibus Majestatis Vestrae sacratissimae inferre solebant et hic nostras mansiones, defensionis christianae avidi, fiximus. Optime etiam nobis constabat locum illum antiquitus una cum civitate Segniensi comitibus de Frangepani fuisse haereditarium; sed illi inhabiles defensionis illius contra Turcas protectionem totam destituerant et hac occasione hostis secure semper excursionibus infestissimis fuit deditus. Nos expleto hic uno integro anno, ablegatis primum cum capitaneo Mikolanych, wojwodis et maioribus nostris pro praesentatione ad serenissimum archiducem Ferdinandum, ubi Sua Serenitas nomine Majestatis Vestrae sacratissimae nos clementissime recipere dignata est, assignatis novis banderiis et Majestatis Vestrae sacratissimae signis, penes cacteras provisiones nostras, post quam juraverimus non aliis unquam praeter Majestatem Vestram sacratissimam principibus nos adhaesuros. Interea vero persequimur maxime usque ad praesentem diem ab illustrissimo comite Zrinio, qui nos praeter jus et aequum vult violenter in suos villanos et subditos redigere et nisi propinquorum nostrorum Segniensium defensione uteremur, persuasionibus etiam illorum remorati, iamdudum ex hoc loco in Turciam redire fuissemus coacti.

Ideo Majestati Vestrae Sacratissimae humilime supplicamus, dignetur nobis unum privilegium libertatis iuxta consuetudinem regni ex cancellaria sua hungarica clementissime emanari demandare, quo nos subditos Majestatis Vestrae Sacratissimae agnoscentes, studeamus majori fervore in patriae nostrae et celeberrimi nominis Majestatis Vestrae sacratissimae, domini nostri clementissimi, defensionem militare.

Pro armis nostris S Joannem Baptistam et S. Georgium martyrem ecclesiarum in his montibus existentium patronos elegimus, cum maiores nostri adhuc in Turcia nobiscum constituti in somniis abistis sanctis ad haec deserta loca evocati fuerint, pro quorum etiam confirmatione Majestati Vestrae sacratissimae humilime

supplicare non desistimus. Conservet Majestatem Vestram sacratissimam Deus diu gloriosam et felicem, cui nos vita durante effusione nostri sanguinis humilime in subditos redigimus, clemens expectantes responsum

Majestatis Vestrae sacratissimae

Humilimi et fidele subditi.

(Locus armorum depictorum).

Damianus Kermpotich vicecapitanus in Liçhe.

Tadia Kermpotich vajvoda.

Milasin Skorupovich vajvoda.

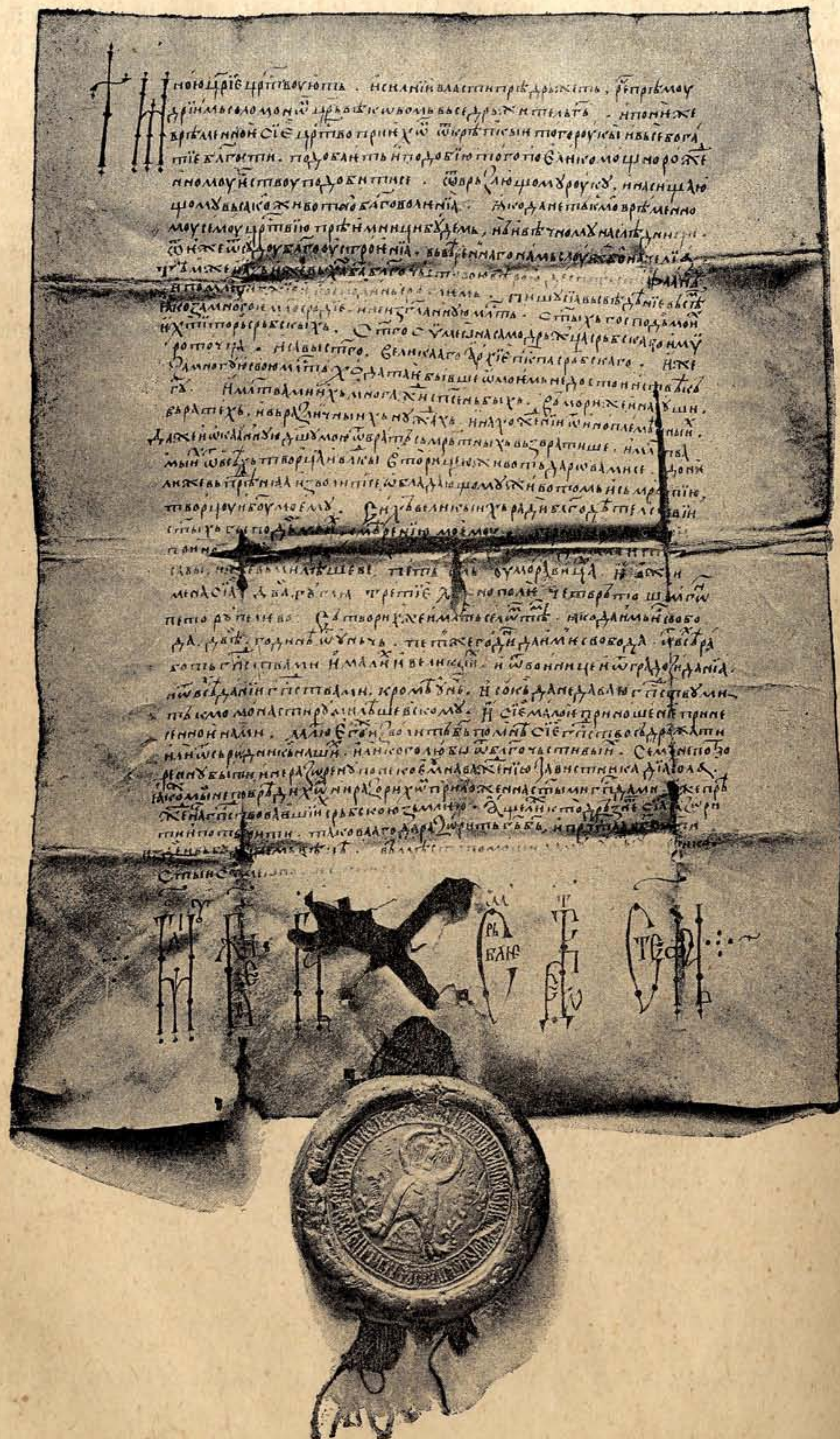
Juan Kerncevich vajvoda.

Radoie Pechianich vajvoda, cum majoribus, vexilliferis et militibus de Liçe.

In dorso: Milites habitantes in deserto Liçe supra civitatem Segniam pro privilegio libertatis et confirmatione armorum ex cancellaria hungarica.

(Original u c. i kr. dvorskom i državnom arkivu u Beču.)

Хрисовуљ Деспота Стефана.

Ова је старина већ наштампана у Миклошићевијем српским споменицима „Monumenta Serbica“ (на стр. 333.—335.), али како се види, издавалац није имао пред очима оригинала, кад је ону књигу штампао, већ само текст наштампани у „Србско-далматинском магазину“ и још неки новији пријепис. По томе нико се неће чудити, што у издању Миклошићеву није све тачно, ма да се и мора признати, да ново издање овог хрисовуља неће дати ништа нова историцима. Другачије ствар стоји, ако ћемо овом старином да се послужимо као грађом за историју језика. С те стране дајакошња издања никако не задовољавају. Та управо владање Стефана Лазаревића знаменито је у српској историји са својих књижевних и научних настојања. У његово су се вријеме ломиле старе традиције те уводили нови начини писања. Покретачем новштина, реформатором старе српске школе, истицаше се, како је познато, Константин граматик и филозоф, деспотов сарадник на књижевном пољу и историограф послије његове смрти, човјек за оно доба пуно учен, али подједно и сувише непрактичан.

Печат Деспота Стефана на овом хрисовуљу. Наравна величина.

Ко зна, колико се Константин борио за неке своје реформе у писању и превођењу српских књига, брзо ће се досјетити да упита, како се у његово доба писало у канцеларији самог

деспота? Да ли је и она прионула за Константинову реформу или се држала старијех начела? Одговора на ово занимљиво питање нећемо наћи у дојакошњим издањима нашег хрисовуља, али одговориће нам фотографски снимак, који је приложен овој свесци „Гласника“. Он показује, да се ни деспотова канцеларија, у којој је можда сједио и сам Константин, не могаше посвема отети новој струји у српскоме писању. Свраћам пажњу поглавито на двије ствари, које су се сада уобичајиле. Прво је слово ъ, којему дојако не бијаше мјеста у српским рукописима, а овдје већ долази кад и када управо онако, као у другим књигама Константинова времена, као: у предлозима въ, къ, съ, нъ, или уз ϱ, када ово слово чини слог, као: Сϱъблıемь, млосϱъдїе, сьмϱътїю, четвϱъто, дϱъзнет. Друго је редовито стављање акцената на ријечима, које је већ у томе хрисовуљу готово свагдје проведено. И оно разликовање другога падежа множине од првог падежа једнине знаком ‶ на слову ь, долази у књигама Константинова времена — али то ће бити већ старији обичај, који је Константин тек прихватио и утврдио; ср. у томе хрисовуљу се̏ль, со̏кь, господ̏ь, χтітор̏ь, сьϱωдник̏ь. Исто тако употребљавање великога О (ω) у облицима множине није Константинова новштина, али он је дао томе обичају своју угледну потврду.

В. Јагић.

Odlomak starog slovenskog rukopisnog evangelijara s predgovorima i s blagoslovima, gotskim pismom napisana, u knjižnici franovačkog samostana na Otoku (Badia) kod grada Korčule.

Za vladanja kralja Stjepana Tvrtka I., negdje oko svršetka srpnja mjeseca 1390. god. bijaše Korčula pridružena kraljestvu bosanskomu, te je u ime bosanskoga kralja upravljao njome knez Ciprijan de Ciprijanis[1]). I Stjepana Dabišu su Korčulani priznavali svojijem gospodarom, ali za malo doba, jer opstoji isprava od 9. veljače 1393. godine, u kojoj zovu svojijem gospodarom Šišmana, kralja ugarskoga[2]).

Za tadašnjeg bosanskog vladanja, progonjeni od bogumilâ i njihovijeh pristaša i bježeći pred Turcima, doseliše se Franjevci iz bosanske Vikarije na Otok kod Korčule, te sagradiše crkvu i samostan, kao što nam svjedoče tadašnje isprave[3]).

I samostan i crkva bili su već dogragjeni 1394 god., kako doznajemo po ovoj ispravi[4]):

---

[1]) V. Antonio Paulini: Catalogo dei Conti, Vicarî e Rettori che si succedettero nel governo di Curzola dal 998. all' anno 1450. Izdao V. V. V.

[2]) Nav. dj. str. 27.

[3]) Vidi nav. dj. i članak V. Vuletić-Vukasovića u beogradskom „Старинару“ Год. III. бр. 4 стр. 120: „Krst na Otoku kod grada Korčule“.

[4]) U rukopisu: Dr. Ant. Paulini. Istoria Ecclesiastico — Profana di Corzola — Tog rukopisa je jedan prepis u akad. knj. u Zagrebu, pa jedan kod porodica Boschi i Dimitri u Korčuli, jedan kod opata Trojanisa u istom gradu, a o jednom kažu, da je kod neke porodice u Šibeniku.

„MCCCLXXXXIII;. Ind: e 2da die ultimo Maij. In pleno et generali et sufficienti Consilio Curzulae in Ecclesia Sancti Marci coadunato ad sonum campanae, ut moris est, in quo fuerunt Consiliarj quadraginta quinque =

Ad precem et petitionem Rm̃i: in Xp̃to Patris et Dñi: Dñi: Fratris Bartholomei de Tuscia Vicarj Vicariatus Bosnae, et suarum Fratrum habitantium et colentium Monasterium Sanctae Mariae de Scolio Magno positam ante Civitatem Curzulae, obtentum, et firmatum fuit, quod aliquis homo vel persona cujuscumque status et conditionis existat non audeat, vel pressumat nemus incidere unquam aliquo tempore volendo las facere, sive seminare circa ipsam Ecclesiam in ipso Scoleo, ubicumque possunt fratres videre, et visum eorum prolungare stando juxta ipsam Ecclesiam nec in Valle, quae pendet versus ipsam Ecclesiam Sanctae Mariae, pœna perperorum quinquaginta sine voluntate et expressa licentia ipsorum fratrum, et pœna perdendi totum laborerium, quae faceret ut supra, quod deveniat in Comune Curzulae.“

Moj časni kolega Vid Vuletić-Vukasović piše u navedenom članku u „Старинару“ o čudotvornom drvenom krstu, kao što i o drevnoj vizantinskoj slici, koji se još čuvaju u crkvi na Otoku, kako je tradicija, da su jedno i drugo „donijeli fratri iz Bosne“

Od istog vremena, dakle od svršetka XIV. vijeka ili najkašnje iz prve polovine XV., potiče odlomak staroga slovenskoga evangelijara sa predgovorima i blagoslovima, pisana gotskijem slovima na kvijeru, što se nahodi u samostanskoj knjižnici. Taj odlomak uvezan je u rukopisnom latinskom misalu takogjer od kvijera s istijem slovima, te zaprema 16 stranica jednog svežnjića, koji je iste veličine misala i ima okrajke iste širine.

Cijela knjiga ima stranice visoke $23{\cdot}7^{cm}$, šir. $16{\cdot}5^{cm}$, a debela je bez korica 4^{cm}. Gornji okrajak stranica širok je 25^{mm}, dônji 56^{mm}, desni i lijevi po 40^{mm}.

Na slovenskom svežnjiću nema iluminovanijeh, nit urešenijeh početnijeh slova, ni riječi druge boje osjem crne, dok su u lat. misalu sva početna slova modra ili crvena i crtarijama urešena; neka su crvena sa modrijem crtarijama, a neka opet modra sa crvenijem crtarijama. I tekst je lat. misala pisan na mnogo mjesta sve crvenijem slovima. — Pri početku misala jest koledar, pisan najviše crvenom bojom. Na nekoliko strana misala, u sredini i pri svršetku, ima i crkvenoga pjevanja sa notama na četiri crvene brazde. Na nekoliko komada latinskog misala zabilježeni su listovi rimskijem brojevima; a nema tijeh brojeva ni na jednomu od 8 listića slovenskog svežnjića. Na mjesto jednog početnog slova u lat. misalu sitnoslikano je poprsje Spasiteljevo sprijeda vigjeno sa IC — XC. Korice knjige sastoje od daščića od tvrda drva, kožom omotanijeh i zakovanijeh klincima od tuči u tri reda po tri, u sve jih 9 na

svakoj korici; klinci imaju zvjezdasto narezane male glavice. Kopče su otpale, ali su im ostali tragovi utvrgjena na koricama. Svežnjići su bili osobitom vještinom tvrdo uvezani.

Pošto se nadam da će dosta zanimati istraživaoce našijeh književnijeh starina, to iznašam ovdje u cjelini brazdu po brazdu i stranu po stranu tačan prepis slovenskog svežnjića toga misala, koji sadrži jedan dio blagoslova soli i vode. Dodajem takogjer vjerni facsimile prve strane u priloženoj slici.

elīçea chacho gouoril yest: Alleluya
Glas gospodin surah uod i uelicastuo boyre
zagaromi suerhu uod fnosih gospodin
Ono urime. Suidoçastuo pochaça i
giuan gouorechi. Ja giuan uidich sueti
duch prihodechi gospodnig. chacho go
lubisa çnebes. pribiuayuchi suerhu gne
ga. aya neçnah gnega. Dachi posla me
ne charstiti uodu on mi reçe. Çuāchu
toga uidis duh prihagayuchi nagne
On iest chi charsti duham suetim J ui
dich i suidochuyu da on yest sin boçgi

Aclināte stuorenye uodu bogom i
+ çiuim bogom + gistini bogom + sue
tim bogom + fsuega stuorenya da cis
ta budesc supratif fsachoy çaloy tuari

1. elīçea chacho govoril yest: Alleluya
Glas gospodin surah uod i uelicastuo bosye
zagaroromi suerhu uod fnosih gospodin
Ono urime. Suidoçastuo pochaça
giuan gouorechi. Ja giuan uidich sueti
duch prihodechi gospodnig. chacho go
lubisa çnebes. pribivayuchi suerhu gne
ga . aya neçnah gnega. Dachi posla me
ne charstiti uodu on mi reçe. Çuāchu
toga uidis duh prihagayuchi nagne∞ *)
On iest chi charsti duhom svetim J^{i}_{a} ui
dich i suidochuyu da on yest sin boçgi

Aclināte stuorenye uodu bogom †
† çiuim bogom † gistini∞ bogom † sue
tim bogom † fsuega stuorenya da cis
ta budesc i suprotif fsachoy çaloy tuari

2. inapasti nepriyatel . i chachi godi ocroplenga
budesti . budi milostyo∞ boçyo∞ obragnega
iça ona chacho obragnene sut hiçe ebra
ysche çlaminie∞ cravi charstoue . Tacho
racig obarovati gospodine hiçe slug i slu
çabnic tuoych . charsto∞ gospodinom
nasim . Vonoga gimete çaclinā chiriçyu
suoyo∞ tebi sapouidi studence . Vonoga
gimete çaclinā . chi sinof israhelschich
isrid mora içuede . Vonoga gimete çacli
nāte chi suerhutebe nogama suoyma
hodich yest . Vonoga gimete çaclina∞
choga giuan danas isucharsta vtebi
charstil yest . Vonoga gimete çaclina∞
chi tebe u strani galilegschoy . çlaminý
em suoym mochyu obrati u vino
Da fsachi duch necisti i fsache fantha

3. çme dyaboloue . po oue bode ocroplyene∞
poginet i odluçetse † Ch^{rs}ātom gospodi
nom nascim . chima priti isuditi uas
suit ognem içiuet gospodin nebeschi
blagoslofglien uauech uichoā amen
ili tuoye inep̄moçne
chriposti molimte gospodine fsemogiui
cgni boçe . chi ne malu milost racil iesci
dati soli da od ne moretse fsacha stuar
uciniti cha godi yest potribna chpichi

*) U originalu stavljen je ovdje za „m“ znak, koji se u štampariji ne nalazi. Taj znak nalik je na položen 8.

çlouichu . po tuom sinu gospodinu na
sem sturiti racil yesci . pochomte gospodi
molimo prilesno da su sol. racisti posu
etiti † iblagoslouiti . ida obraçom tu
oim ueliçastua mochi tuoye suprotif
fsachomo duchu necistnomu moçi pri
yati isputiti schiç slug i sluçabnic

4. tuoih . içagodibi billo nemochno spudisti
i pulno tuoich çrafya ucinisti . i pridm
ochyu tuoiom istrepechut fsa prissastã
. fanthaçme dyafloue isboyetse . poçla
minyu chriça † tuoga sina gospodina na
scega . i sapouidi praue çelechim çaym
mes . pouom tuom çlaminyu isucarste
toga nigdare boliçni pritisnet çlame
nuyuchise . chi çiues i chraglues nafse
uechi uech amen.

budi ouo smisanye soli i uobe uode ça
yedno ugime otça . isina . iducha sueta
pomolimse

Aclinamte stuorenye soli i udo u
gime † otça † isina † iducha sueta
Joschete çaclinamte chi po eliçeu

5. prorochu vuodu clasti çapouidi gouo
rechi Duo di gospodin osrauich uode oue
i nebudet vgnich smerti ni drama
tsuo . Iche boçastuenimi usti suoimi gla
som rece Uiveste sol çemglie I po apo
stolu . sarce uase solyu yest ucigneno
Da pachi chi od tebe ocusit - budete po
suecheni dusami i telessa . I gdi godi
budes ochropgliena budi gnim od
puchenye grihof isdrafye pameti . i
spasenye uicgne od grihof i odgononye
ifsache napasti diafloue . ugime otça
fsemoguchega † isucharsta sina boçÿa
chi gima priti i suditi uas suit ogne
i chragluyet nafse uich uech amen

pomolise

Ospodine boçe isbauiteglyu istuo

6. riteglu i çasthiteglu fsachoy stuari chi
yesci istocnich oue uode nastuorenye
tuoye sueto ugime tuoe posuechiuyu uodu
ouu ana odgonegnye dyafla ifse drus

be gnegove . I iosche te moliu gospodine
isucharste . da ugime tuoye çuano ue
liçastuo milosti ducha sueta † i oua uo
da duchofna da primet . Josche nayspu
gnenie i naprognanye dyafloua cigne
nia poruchach sluge tuoga i po ochrop
glienyu se uode da probudet . fsachom
chom necisti duch çdruçen . yest ouim
charschenie∞ soli i uode çapugen yçagnã
i çich i ne spostafgliengi ali çdarçangi guni
ti sebe çuyet blago . I chada godi ochropg
lienie od rab tuoych pridet i pohualitse
uisocho çiuuchim naspouidanye i nasã

7. gnanye . gospodino∞ nasim isucharstom
sino∞ tuoi∞ chi stobom çiuet i chragluyet
nafsi uichi uicho∞ amen Dñs uobiscū
sursū corda . grãs agam ? dño deo ñro In
modū p̄ phacois
gistinu dostoynu i prauedno yest pr
auo ispasiltegno . Mi tebe uafsa i uasdi hu
alu usdayemo . gospodine boçe nebeschi
i çemaschi . koga chripostiu polloçena
sut fsa i choga ricyu stuorena sut fsa Çgo
ra posgli duch tuoi sueti † suarch ouoga
stuorenya uode da bude posuechena ugie
† otça † isina † iducha sueta . Jere ona
tebe çna uisgnega spasciteglia isturitegla
uisgnega . Joschete glubeçniuo boçe mo
limo da uslisis i pomiluyes moliena na
ssa. Da gdi godi ochropgliena . i ocischeã

8. ochropgliena budes . tebe glubechi ova voda
gimigte oni stanye spasenye i ueselye i pot
stenye uisgne . afsci çlouolgnici i fsi necisti
duchoue çapuditefse i prorenitesse. I çato
gouoru tebi uodo cha nasuidochiu prilo
çenya stuorenya yessci Ti podnebom †
Ti suarhu neba † Ti podçemglio∞ †
Ti suarhu çemglie suerchu tebe çouu sueto
i cudnouato gime boçe . chite suarh
nebes suoyu mochiu postaui ipachi
schupi smorem naçamgli issmisa . chi
tebe taynami i barsami i uodenimi uitri
daçgichi çapouida . isuprotif fsim
tellesam oçischenye da içagnich petye
posluçi . Çuarhu che † iosche duch †

gospodin nasamo nosasete da yosche
nositse . Çaclinãte † posedmich çachoïch
9. ducha boga çiuoga. Çaclinãte † deuetim
redi angelschim . Çaclinãte † driuom
çapouidnim ischoga poraçena tuddye sla
tcha uagnegna yesti . Çaclinãte † pode
uet trussci isusanya i trepetây nebescho
ga chraglia . Çaclinâte † onim chi fsa
stuoril yest . da ne potais glas i uuigliec̄a
moga, i da çapudis fsu tamnost fsi dy
afli i fse uichantanye dyaflous i duhof
necistich aly çaclianich illi çauanich aly
uragoliyschihm çadiâgnyem, ale poni
c̄atangnu . mudrostyu . ali ptiçami ali
smyami. Jere çapouida tebi, gospodin
nas isucharst . sin † boga çiuoga da
budes posuechena . igdi godi ochropg
liena budes fgime otça † fsamoguche
ga chi yest sabaoth . Alli uhiçi aly
10. uchrasciya . aumestich sigagnich aly up
ulchu, alli fdobitcu, alli uchom godi st
uorengi . alli upitgi budes, da na gludeꝏ
od che choli nemochi nemochcan budet
tudie sueto çdrafye chnemu da pridet .
alli çalim duchom porasen budet
sdraf çlouich biti . fmochi i fgimeni go
spodina nasega isucharsta choga nich
ore nemre ni govorechi ni pisuchi ni po
mislechi raçumiti . chomu gime yest
gospodin fsemogi bog . Josche te molim
fsuemogi boçe chi po angelu tuom go
spodine studenach agarof pocaça iç
gnega içmaela çagna napoyl iessi schi
slugu tuoga abrama umesopotagni
gi molitvu uslisal . ifsa çeliya sarcca
gnegova napunil yessci . I chi rabu
11. tuomu moysesu upustigni chami pora
çiti sapouidi isgnega uodu içisti i puch
napoiti . sapouida . Ichi uodu uodu chorchu
spoloçenyem driua osladi . Techo gospo
dine fsemogi uichgni boçe raci blago
slouiti † uodu onu Vgime † otça † isĩa
† ducha sueta . Datudie kada ochropg
liena budes ugime tuoye fse blaçne
dyafglie irici nepriategl içrenes i pro

renes . Josche molimote gospodine da
chacho chstami raguelouu angela tuo
ga raphaella racil yesci poslati . i chu
hoye asmodea dyafla sueçat yesci tchom
msachonoꝏ dobro stâya staño nascim
darorouati hotig da tudie chacho ochr
opgliena budet oua uoda nigdare on
di ali nanom stenu stoyechim chibi .
12. gimilli nichu moch ducha saloga, acho
bi pribiuali . datudie potopglieni iraçci
gneni otidut . Charstom gospodinom
nassim choga hualet angelli iarhange
li cherubin i seraphin . chi ne pristayu
uapyuch fsachi dan glasom uelichim
gouorechi: Suet suet suet . gospo
din bog sabaot . Pulna sut nebessa
i semglia slaue tuoe osana na uisgni
Ospodine sueti otçe
fsemogi uiçgni boçe otçe gospodĩa
nasega isucharsta . boçe † abramof .
boçe † isachof . boçe † iachouof . posue
chyuyuchi † Ja ouo stuorenye soli uo
du molimte da uslisati racissci. Çacli
nãgte † tachie soli i uodu ugime †
gospodina nasega isucharsta naça
13. ranigna sina boga çiuoga chraglia isud
sa nasega . da budesci umiuenye i oçischenye
ufsím mestih . Vcihich ochropglĩa budi
sci . na prognanie i naschorenye duchof
neçistich i tachie fsedruçbe diafloue ifsi
ch obraçof diafglich i hiñbe i magleg
nich ifsache suprotifschine . boçastueno
ga spasenya narestite istupitese . ni ufr
agoliach odruya ni gludem ni plodu
dobitçenomu ne naudi . da otidi i po
bigini poçsuanyu gospodina nassega
isucharsta . Çaclinamte dusse neçisti
† bogom fsemoguchim chi ucsignil
yest nebo i çemgliu . more i fsacha u
gnih yesut . Dafsa moch supptifna
ifse scupglienye diaflouo ifse teçen
ye . ifse blaçne gnegoue ischoreitessce
14. i pobignite , od onoga stuorenya uode . da
bude sueta . i ogan goruchi suerchu fse çla
be nepriyateglsche

Oçe chi naspascenye çlouiçaschomu
rodu . uelicha posuecheya uodo∞ çdraçan
gi postauiti rachel yesci . bliçu budi gça
nyu nasemu . i cignegnya ouoga fnogi
mi çachoni proçri . da storenye tuoye bo
çastu sluçit isgagnayu uragof i nemo
chni . iosche supugnenya boçastuene
milosti da primet suersene . I tacholie u
mestich ali stanich uernich . ouo yedő
pochropglienye sglubitse u cistochi i
obaruyet od necistochie . ni frimena .
raçboynoga . I otidite fse slob layuchich
nepriyatel . i acho ça yest ne çdrauo
15. ustauích auich . po ochropglienyu uode oue
pobígnite . açdrafie suarseuo da pribiuat
poçnanyem imena tuoga suetoga pobig
nut íofsache aruagne budi obarouan
Gospodinom nasim isucharstom sino∞
tuoim . chi stobom çiuet chragluyet
uiedinstui ducha sueta bog. — poïa scl'a
scl'o . Amen. Oremus p̄ceptis salutarib∞
moniti & divina institutione formati
audemus dicere . Pater noster etc. Sed libe
ra nos amalo amen
Sbaui nas gospodíne molimte od
fsega sla choye mimoslo . i choye sada i
chogimat priti . slug i sluçabnic tuo
tuoich od meçça. i od glada i od oggna
i od nemochi çalich . poiçbauiteglu isp
asçiteglu nascem gospodinu isuchaŝtu
16. chi stobom çiuet ichragliuyeth uyedensti
ui ducha sueta bog . per oïa secl'a sclo'um ā
Dn̄s uobiscū ‖ Mir i blagoslof † boga ot
Benedicamus dn̄o d̄e gr̄as pomolimse
ça fsemoguchega isina † iducha sueta
† pridi suarchu uode oue da bude posue
chena . ugime fsetoga troystua Amen
Arstite carst . i posuetisse uas suit . ida
gnim odpuschenye grichof uodom i du
hom fsocischuyemo :— Et dicitur trib∞
Vicibus Ale t-chrat

U **Korčuli**, svršetkom maja 1890.

Frano Radić.

О привилеђијама куће Охмућевића-Гргурића.

Приопћио архимандрит **Иларион Руварац.**

У „Historia regum Hungariae, Budae 1801.“ помиње Прај на два мјеста (Pars I. p. 182 et Pars II. p. 27 et 28) неке листине краљева угарских а нарочито Беле IV. од г. 1269., Лудовика I. од г. 1349. и Жигмунда од г. 1395. и 1406., којима би се потврђивало даровање града Костура у Маћедонији породици кнезова Охмућевића.

Те исте листине помиње и Фејер у дипломатском зборнику краљества угарског (Том. IX., св. I., стр. 557. и 558.)

И Ладислав Салај позвао се у својој повијести Угарске на даровницу краља Беле IV. од г. 1269. (в. у њемачком преводу те историје I. 333., ноту 2.)

Речени Фејер назначујући на поменутом мјесту даровнице и потврднице угарских краљева, дане кнезовима Охмућевићима, придодао је: „uti iidem Comites productis litteris Viennae a. 1678 coram Leopoldo Caesare probaverunt“.

У мене је овјеровљен препис те листине цара и краља Леополда од г. 1678., којом је он на молбу једнога од Охмућевића (који се назива „generosus ac egregius dominus Antonius Damianus Ohmuchievich Garguricz, eques Illyricus Ragusinus oriundus ex regno Bosniae, Reipublicae Ragusinae Cancellarius et ad Majestatem nostram nunc ab eadem Republica ablegatus nuncius) потврдио предложене од истога повеље оца свога, цара и краља Фердинанда III. од г. 1650. и 1654.: „continentes in se certas quasdam alias quinas litteras praedecessoris condam nostri Mathiae primi, regis Hungariae quemadmodum etiam Regum olim Serviae, Rasciae, atque banorum et Regum Bosniae legitimorum, super certis donationibus feudorum ac bonorum nec non Comitatus et Capiteneatus terrae Smuscae in praedicto Regno Bosnae atque terrae et civitatis Castoriae in Regno Macedoniae existentis, primas videlicet 1268, alteras 1349, tertias 1395, quartas 1406, quintas denique 1465 annis Domini emanatus“.

Цар и краљ Леополд помиње дакле у својој потврдници од 2. новембра 1678. год. писма и повеље од г. 1268. (1269.), 1349., 1395. и 1406., садржане у потврдници Фердинанда III., но краљ Леополд не каже, да су све те повеље и листине дане Охмућевићима од угарских краљева, од којих поменуо је једином краља Матију, који је могао издати потврдницу од г. 1465. те би остале четири повеље припадале српским краљевима и босанским банима и краљевима, које он уз краља Матију помиње.

Г. 1653. штампана је у Напуљу књига, у којој су привилеђије кнезова од Тухеља од куће и линије Охмућевића

Гргурића (Privilegios concedidos por los Senores Reyes y Emperadores del Reyno de Ungria, Bosna, Servia, Croacia, Dalmacia, y Macedonia a los condes de Tuchegl de la casa y Linaje Ohmuchievich Gargurich, sobre los Donationes de Feudos, qui dichos Condes posseian en Bosna, y Maçedonia, traducidos per orden del Sacro Real Consejo de Napoles dela lengua y caracter Ilyrico en que estalan escriptos en caracter y idioma Italiano como je contienen en dicho Sacro Real Consejo de Santa Clara, confirmados por la Magesta Cesarea de Ferdinando Terçero Emperador etc. al Almirante Andres de Nicolas Ohmuchievich, y a D. Pedro de Ybella Ohmuchievich Cavallero de la Ordé de Santiago, y a D. Carlos de Ybella Ohmuchievich hijos del dicho Almirante, declarados por Sa Magesta Cesarea por deçendientes de los dichos Condes de Tuchegl y de Castorea). Ријетку књигу ту имао сам у својим рукама те могу казати, од кога су привилеђије приопштене у њој.

Имаду у њој четири листине ћирилским писмом издане, а наиме:

1. Отворен лист „Шефана Котромановића, благовѣрнога Бана, Жупана, Кнеза и Господина Босни, Приморю, Хѹмсци земли, дольнимъ краемъ, западнимь странамъ, Ѹсори, Соли, Подрингю и к томѹ од 28. Дец. 1268. г.

2. Отворен лист Шефана Стѣпана цара Гарксомь, кралю Сарбьлемъ, Расии и Приморю и Арбании и Бѹгаромъ и западнимъ странамъ и к томѹ — писанъ оу столномѹ градѹ Охридѹ мисеца Априла десети данъ, Рождьства Христова 1348. а од створениа свита 6857. (= 1349) лито.

3. Отворен лист Стипана Твартка Твартковића, кралю Срблем, Босни, Приморю, Хѹмъсци земли, Далмаціи, Хрватом, дольнимъ краемъ, Ѹсори, Соли, Подринию, западнимъ странамч — од 5. Јуниа 1395.

4. Лист Фратра Марина Сплићанина, викара свои Босни, реда св. Франческа, писан у Веселои стражи 15. Маю 1406. лито.

Пети је лист краља угарскога Матије на латинском језику, datum in castris exercitus nostri in vado fluvii Zavij, die dominico proximi post festum omnium Sanctorum, a. 1465.

На крају је потврдница цара Фердинанда III. од 10. јуна 1650. год.

За штампану ту г. 1653. књигу и приопштене у њој листине нису знали напред поменути угарски историци, јер да су знали за њих и бар из приложенога им талијанскога превода разабрали садржај њихов, знали би и увидили, да лист од г. 1268. (1269.) није листина угарскога краља Беле IV., већ босанскога бана Стефана Котромановића; да повељу од г. 1349. није издао угарски краљ Лауш велики, већ српски цар Стјепан; да записи од г. 1395. и 1406. нису записи угарскога краља

Жигмунда, већ да је лист од г. 1395. повеља босанскога краља Твртка Твртковића, а запис од 1406. г. да садржи увјеравање Марина, викара фратара фрањцишкана у Босни о том, како је босански краљ Остоја предао кнеза Брајана Охмућевића Гргурића и синове његове с васцијелим њиховим посједом и имањем у руке црковне и у обраровање његово и осталих отаца викарије босанске, који су сада и који послије буду.

А што је Прај (а по њему и други) погријешио те мислио да су листине од 1268., 1349., 1395. и 1406. год. листине угарских краљева, томе је, рекао бих, повода дао сам краљ Леополд другом својом доцнијом привилеђијом од 12. октобра 1703. г., изданом на молбу поменутог Don Antonii Damiani Ohmuchievich Gargurich, comitis de Tuchegl et Smuska in Regno nostro Bosniae et Dubis Castoriae in Macedonia, Dapiferi, Pincernae et Consiliarii nostri, — у којој се помињу „privilegia, divorum olim Hungarorum regum gloriosae memoriae Praedecessorum nostrorum celebri huic familiae (Ohmuchievich) in annis ad huc 1349 die 10. mensis Aprilis, et 1395 die 5. Junii, item 1406 die 15. Maii emanata“.

Но која нам је фајда од тога што сад знамо, да листине од г. 1268. и 1349. и 1395. и 1406. нису листине угарских краљева Беле IV., Лудовика I. и Жигмунда, већ листови босанскога бана Стефана Котромановића и српскога цара Стјепана и босанскога краља Твртка Твртковића и Марина викара босанских фратара-фрањеваца, односно краља Остоје — кад сви ти листови и листине нису прави и истинити већ лажни, доцније у XVII. вијеку измишљени и направљени те г. 1653. у Напуљу на свијет издани а од царева и краљева Фердинанда III. и Леополда I. г. 1654., 1678. и 1703. без испита за истините примани и потврђивани.

Садржај тих лажних листова не могу овдје излагати, но ћу поменути само нека мјеста из повеље цара Стјепана од г. 1349., којој је оваки почетак:

„Ва име Отца и Сина и светога Дѹха Аменъ. Милостію Божію азъ Шефанъ Стѣпанъ вредни царь Гаркомь, краль Сарбьлемъ, Расии и Приморю, и Арбании и Бѹгаромь и западнимъ странамъ и к'томѹ. Ва почетакъ свемѹ азь речени царь Шефанъ славѹ ваздаем Господинѹ нашемѹ, владици Хрістѹ“ и т. д. Даље пише цар: „такожде азъ Шефанъ рабъ Божіи, самъ свемъ царь и краль згора речени, не познаюћи оу свитовно никога, даемо знати овизимъ нашемъ придочнимъ листомъ свакомѹ — да за верна и права послѹжениа, ка послѹжи крѹни нашой воевода Хрелю Охмѹћевићь Гаргѹрићь, кнезъ Тѹхельски и жѹпе Смѹзке и нашь велики воевода воискою, тагда створихъ милость царьскѹ многовирномѹ кнезѹ Хрели за нигово мѹдро и витежко послѹженіе —; за то даю и дахъ, записѹю и записахъ за племенитѹ дарбѹ кнезѹ Хрели Окмѹћевићѹ Гаргѹрићѹ и нiеговѹ синѹ

кнезȣ Гаргȣрȣ и останькȣ викȣ виколѣ градъ Костȣръ зъ блатомъ, и съ мистимъ ȣвоходъ: мисто Флорин, Новиградъ, Бастанацъ, Діанаторъ и Прилепъ и са своиъ осталомъ државомъ костȣрскомъ . . . . . све згоре речено записахъ кнезȣ Хрели Охмȣћевићȣ Гаргȣрићȣ на висчȣюћи га къ томȣ Баном костȣрскомъ државомъ и све Маћедонске земле . . . . . записасмо овакой. А томȣ свидоци поглавице и властеле цесарства нашега. свитли Деспотъ Пичерьна съ синомъ, кнезъ Вȣкашинъ Марьнавчићь зъ братіомъ, кнез Лазаръ Гребелановић съ ниговимъ зетомъ кнезом Вȣкомъ Бранковићемъ и кнезъ Страчимиръ и Юрай Баошићъ зъ братіомъ, — отъ западнихъ страна воевода Никола Алтомановићь зъ братіомъ. А томȣ и приставъ отъ Арбание кнез Воиславъ Воиновићь и нашъ полачьки дворски кнезъ Вȣкмиръ съ своими синови. Писа Петаръ Діакъ, а потписано по момъ величанствȣ да бȣде знано и очитовано свимъ. Писано оу нашемȣ столномȣ градȣ Охридȣ, мисеца Априла, десети данъ, четварьтога годища нашега царьства, а деветнаесьто нашега кралевства. Рождьства Христова нашега Спаситела Ч. Т. М. Н. а отъ створенія свита шестисȣћа и осамьсатъ и песетъ и седмо лито текȣћи (al quarto anno del nostro Imperio, e decimonono delli regni nostri; del nascimento di Christo nostro Redemtore 1349 e della creatione del mondo sei mila ottocento cinquanta sette anno corrente).

Година 1349. збиља је 19. година краљевства а четврта година царства цара Стјепана, — те може когод запитати: „кад је, као што кажеш, лажна повеља та цара Стефана, како да онај, који је састављао ту повељу у XVII. вијеку, зна, да се Душан закраљио још г. 1331., кад то многи српски писци и историци, рецимо на примјер г. Панта Срећковић још ни г. 1868. нису знали, већ мислили, да се он закраљио тек 1336. г.?“

Састављач те лажне листине знао је за историју Мавра Орбина и из те историје могао је дознати, да се г. 1331. краљ Дечански скончао а Душан закраљио. А што се г. Панте Срећковића тиче, мислим да неће смјети устати и доказивати да је повеља та цара Стјепана од г. 1349 права правцата повеља његова, и да то не ће хтјети доказивати већ и за то, што се у њој помиње кнез Лазар Гребелановић са зетом својим Вуком Бранковићем, а г. Панта је недавно доказивао и непобитно доказао, да се кнез Лазар тек у својој тридесетој години а не прије 1350. године оженио, те му Вук Бранковић 1349. год. није могао зет бити.

У Качићеву Разговору угодном народа словинскога има „Кратко забилижење од јасне и пресвитле обители и куће кнеза Реље Омућевића Гргурића, властелина босанскога (млетачкога издања од г. 1801., стр. 147. и даље) написано по књизи: Le glorie cadute dell' antichissima ed augustissima famiglia Comnena, del Abbate Don Lorenzo Miniati, stampate in Venezia a. 1663“. Но књига та заслужује онолико вјере, колико и поменуте Омућевићке привилеђије штампане у Напуљу г. 1653.

У Даничићевом „речнику из књижевних старина српских“ поменут је под „Охмућевићь“ један једини Охмућевић, по имену Иваниш, човјек херцега Владислава г. 1487., а то значи, да у зборнику листина и писама од Миклошића и Пуцића и у другим књижевним старинама, по којима је написао Даничић поменути ријечник, нема помена о Охмућевићима, а било би за цијело, да је за банова и краљева босанских било оне „јасне и присвитле обители и куће Охмућевића“, коју Качић помиње: „Јасна и присвитла обител и кућа Охмућевића Гргурића“ пука је измишљотина пробисвијета Охмућевића из XVII. вијека.

У лажним тим листинама спомиње се „град Тухељ у Смузкој жупи“ — „жупа Смузка с градом Тухелом“ и Хреља Охмућевић Гргурић назива се „кнез Тухељски и жупе Смузке“.

Качић пише на стр. 148., да се град Тухељ „налази усрид Босне међу Крешевом и Коњицем“

Лукаревић помиње на стр. 20. и 25. град Тухељ (Tuchegl citta di Bosna) и каже да се Стефан, праотац Стефана Немање родио у Луци (Luka, villa di Tuchegl) и био поп „della chiesa di Tuchegl“, да кроз област Тухељску протичу рјечице: Bioccia (да није Биочица) et Osomciza — а у историји Мавра Орбина стоји на страни 218. као примједба на оно мјесто у кроници попа Дукљанина, гдје се каже: „Cresimirus — cum avunculo pugnantes praedaverunt Uscople, et Lucca et Preva“ — „Luca e in Bosna apresso la citta di Tuhaglia“.

Но ни Орбин ни Лукаревић не помињу „Рељу Охмућевића“ и не знају ништа за друге босанске Охмућевиће; а да је била кућа Реље Охмућевића онако славна, јасна и пресвијетла кућа и обитељ, као што вели Качић, зар их не би бар један од тих Дубровчана поменуо?

Да л' зна ко данас за град Тухељ, и да л' има данас трага граду том у Босни поносној? А ако данас нико то не зна и нема никаква трага граду том у Босни — да ли се спомиње град тај и жупа Смузка у књигама и записницима архива Дубровачког? То ће најбоље знати па ће добар бити те и нама казати г. Др. Константин Јиречек, који баш сада тражи и истражује у том архиву — и који доселе није никад узалуд се трудио и знојио у том архиву, већ вазда износио из њега на видјело и свјетлост „богат плијен“.

———

Hadži begova kula u Hutovu.

Piše **Kosta Hörmann**

(Nastavak i konac; vidi II. knjigu 1890. strana 165—175).

U to se godine 1813. Srbija pobuni i digne oružje protiv Turske, na što vezir bosanski pokrene vojsku iz svih krajeva Bosne i Hercegovine, te se tada svojim odjelima krenu takogjer Hadži-beg i Omer-beg. U više okršaja sa Srbima pokazao je Omer-beg veliku hrabrost i bude zbog toga imenovan pašom i muselimom u Mostaru, a mlagji njegov brat Ali-aga muselimom u Stócu. No kad se Omer-paša vrati iz Srbije i zasjedne na svoje mjesto u Mostaru, poče globiti bogatije mostarske gragjane i zlostavljati ih, na što se Mostarlije pobune i Omer-pašu protjeraju. Ujedno ga optuže u Carigradu, na što izagje carski ferman, da se Omer-paša umori. Megjutim našao je Omer-paša zaklonište u Biogradu kod svog osobitog prijatelja Mustaj-paše, sina Sulejman-paše Skopljaka. Carski kat'l ferman[1]) do malo stiže Sulejman-paši, te ovaj po zapovjedi udavi Omer-pašu.

I Hadži-beg ponio se hrabro u bojevima protiv Srba, ali nije stekao nikakva odličja, valjda za to, što se je sa zazorom pogledalo na njegove prijateljske odnose s Francuzima. Pritajenim gnjevom u srcu vrati se po svršenom boju na Srbe u svoje gnijezdo u Hutovu, dok mu mlagji polubrat Ali-aga, kasnije Ali-paša, zasjedne na muselimsko mjesto u Stócu. Makar da megju ovom dvojicom nije došlo do boja, ipak nijesu ni prijateljevali, već je naprotiv Hadži-beg vrebao zgodu, kako će zametnuti kavgu s Ali-agom.

Godine 1830. dignu se begovi i age po svoj Bosni i u jednom dijelu Hercegovine zbog ukidanja bašaluka te protjeraju vezira Namik-pašu, a Huseina kapetana (Gradaščevića) postave za vezira bosanskog. Tome se pokretu ne htjedoše pridružiti Stolac, Trebinje, Nikšić, Gacko i Nevesinje, čemu je najviše dao povoda Ali-aga Rizvanbegović, muselim[2]) stolački, koji odavna bijaše u opreci s Husein-kapetanom. Ovu okolnost upotrebi Namik-paša na svoju korist i krene svojom vojskom u Stolac, gdje probavi tri mjeseca. Otale s priličnom pratnjom ugrabi Lim, braneći se putem od navala Husein-kapetanovih pristalica, te odanle sa svojom edbom[3]) ode velikom veziru u Vučitrnj na Kosovu. Razumjevši Husein-kapetan, kako su Hercegovci pomagali Namik-pašu, opremi jedan dio svoje vojske protiv Stóca i njegovog muselima Ali-age; na čelu te vojske bijaše Firdus-kapetan iz Lijevna i Osman-beg Manov iz Mostara. Starom Hadži-begu učini se, da je nadošla zgoda, da ustane protiv brata Ali-age, te se za to svojim momcima pridruži vojsci Husein-kapetanovoj, koja se — došavši pod Stolac, utabori na brdu, zvanom Ošanići, dočim Hadži-beg uljeze u varoš i u njoj svoje društvo raz-

[1]) Kat'l ferman, ar. p. r. = smrtna naredba.

[2]) Muselim, ar. r. = zapovjednik, predstojnik.

[3]) Edba, ar. r. = podajnici, pratioci.

mjesti. Ali-aga u to zatvori se u stolačku tvrgjavu i stane se žestoko braniti, te je uvijek i ako s malenim društvom puški puškom a topu topom odgovarao. Stolačko žiteljstvo, videći se megju dvije vatre, zauze položaj potpune neutralnosti, ali je ipak u potaji držalo stranku Ali-aginu. Opsada tvrgjave trajala je već blizu 4 mjeseca. Megjutim Husein-kapetan pozove Firdus-kapetana sa jednim dijelom njegove vojske k sebi, a Osman-beg Manov na to se vrati u Mostar. Dotle malaksa vojna snaga Husein-kapetanova na Ošanićima, te jedne noći koncem marta 1831. god. dogovore se stolački žitelji s Ali-agom i u ranu zoru spreme jedan odijel na Ošaniće a drugi na Mahmud-Ćehajića kuću u mahali Uzunovici, u kojoj je bio ukonačen Hadži-beg, te ljuto navale. Vojska na Ošanićima nije se mogla oduprijeti nenadnom napadaju nego ostavi poziciju i dade se u bijeg kud koji može; ostaviše na Ošanićima havan top i svu municiju. Hadži-beg pak branio se iz svog konaka junački, no ne može da odbije napadaja. Kad ga još òbraniše puščana zrna, klone sasvim te ispusti dušu. Druga verzija o koncu života Hadži-begova pripovijeda, da je Ali-aga, muselim stolački, potkupio slugu Hadži-begovog da ga ubije. U onaj čas, kad je Hadži-beg već ranjen htio da se sakrije u odžaku svog konaka, da ga protivnici ne uhvate, nagje se njegov sluga te ga iz kubure ubije. No sluzi ovome bijaše rgjava plata, jer ga Ali-aga svojom rukom ubije, kad je spazio, da je taj sluga sebi prisvojio fez Hadži-begov i javno ga nosio. Mrtvo tijelo Hadži-begovo pokopaše u tako zvanom velikom haremu u Stócu. Nadgrobni nišani i sada se vide i čuvaju.

Tako umre čovjek, koji je uz rijedak naravni dar u veliko utjecao na prilike, koje su u prvijem godinama ovoga stoljeća nastale u Hercegovini i na njezinim granicama. Vele, da je u mladosti marljivo učio knjige i da se je kasnije zanimao naukom, pače da se malo pačao i u zvjezdarstvo, te bi po kretanju planeta žudio zaviriti u budućnost. Po planetima on bi često udešavao svoje poslove. Kad i kad pokazao se Hadži-beg i kao vrač, stoga su mlagji njegovi mislili, da može doznati nešto i o budućnosti i razmrsiti nadnaravnim svojim darom tajanstvene stvari. Natpisi na hutovskoj tvrgjavi, o kojima smo gore progovorili („Glasnik“ II. knjiga 1890. str. 165—175), dokazom su mističnome pravcu Hadži-begovom. Žitelji hutovski i dan danas drže da su ti natpisi tilsum (tajanstvene moći) protiv zmija i tvrde, da do danas još niko nije vidio zmije u hutovskoj tvrgjavi.

Hadži-beg se dva puta ženio, prvi put kćerkom Šoge Šagovnovića iz Oraha, koju je zarobio u ono vrijeme, kad se borio protiv Crnogoraca i Rusa oko klobučkih ploča, te se strastno u nju zaljubio. S njome je rodio dva sina, Mustaj-bega i Derviš-agu. Drugi put oženi se od Harmande iz Travnika i rodi s ovom hanunom sinove Aćif-bega i Smail-bega. — Bio je halapljiv na ženjskinje te bi vrlo često dao pohvatati lijepe seljakinje iz

Popovog-polja, a kasnije bi prisilio mladiće, da vjenčaju te djevojke, pri čemu bi još prisilio dotičnog zaručnika, da mu u ime dara za djevojku dadne zahmediju[1]) u zlatu ili stoki.

Narod hercegovački mnogo pripovijeda, kako je Hadži-beg bio tlačitelj seljaku i trgovcu i u razjarenosti upravo grozan. No to će biti pretjerano, jer se na protiv s mnogijeh strana pripovijedaju crtice iz života njegovog, po kojima bih rekao, da je Hadžibegovo srce bilo pristupno i plemenitim osjećajima. Evo takove jedne crtice. Počiteljski kapetan, lični neprijatelj Hadži-begov, htjede pismom obavijestiti svoje prijatelje u Stócu o namjerama Hadži-begovim, koje je nekako doznao, pa za knjigonošu najmi za skup novac jednog kmeta Hadži-begovog. To bijaše upravo u ono vrijeme, gdje je Hadžibeg kao pristaša Husein-kapetana opsjedao svog polu-brata Ali-agu. Hadži-beg sjegjaše na sofi kod podgradske ćuprije u Stócu, kad nanigje kmet da pismo odnese u trvgjavu. Spazivši kmet Hadži-bega promijeni od straha svoj obični korak, zapinjući mu kad-kad noge jedna za drugu; no ipak se ohrabri i pokloni pred begom, koji će mu na pozdrav odgovoriti: „Zdravo ja, no šta će sad od tebe da bide?“ Kmet ni da bi pisnuo, na što će Hadži-beg nastaviti: „Daj to pismo, koje nosiš, pa nek te nosi gjavo s mojih očiju.“ Kmet zaintari pismo, kljanjajući se do crne zemlje, ali Hadži-beg ni pet ni šest nego naredi momcima da kmeta bace u vodu. Momci odmah prihvate kmeta, neki za ruke neki za noge, i donesu ga na ćupriju, a kmet videći da tu nema šale, dovikne „čekajte malo“ pak izuje opanak, izvadi pismo i dade ga Hadži-begu, koji će na to: „Hajde pravo u Počitelj, pa kaži, šta te snašlo i pazi odsada, kako ćeš postupati! Neka ti za sad bide oprošteno!“ Za stalno se znade i to, da Hadži-beg nikada nije otimao od seljaka zemlje, što bi ih ovi sebi nabavili, pa će u tome biti glavni razlog, što su seljaci uvijek vjerno stajali uz bok svome gospodaru; naročito bijahu katolici iz Hrasna glavni oslonac Hadži-begov, te mu vjerno poslužiše za čitavog života. Momci pak upravo su ga obožavali i pod njegovim vodstvom neustrašivo bi hrlili u svaki boj.

Sigurno je ipak, da je Hadži-beg neke prestupnike novcem globio, ali jedva da je otalen crpio velike dohotke, jer se zna, da poslije njegove smrti njegovi našljednici dobiše samo ono, što je Hadži-begu pripalo od njegovog oca i nešto pokućstva; novaca nije se našlo.

U Hutovu pobiro je Hadži-beg nekakvu maltarinu na stvari, koje su iz Dalmacije preko Kleka ulazile u Hercegovinu put Mostara; kolika je ta uvozna maltarina bila upravo se nezna, no vele, da mu je pravo ovo podijelila carigradska vlada. — Pripovijedaju, da je Hadži-beg u svom hutovskom gnijezdu zatvarao u ledene zindane svakoga protivnika, koji mu je u šake pao i da bi mnoge dao mučiti;

[1]) Zahmedija, ar. r. = nagrada za trud.

vele takogjer da su mnogi u njegovim tamnicama umrli pa da je njihova tijela dao baciti u ponore, kojih okolo Hutova ima priličan broj. Zbog takova pričanja i dan danas putnik s nekim strahom prolazi kraj hutovske gradine, pa će mnogi govoriti, da je čuo glasove duša, koje vape za pomoć.

Po Hercegovini često se čuje poslovica: „Ko dobije na Kolajanu, dobiće i na ehćamu“[1]). Ova rečenica potekla je upravo iz ustiju Hadži-bega. Kad je ovaj zametnuo kavgu sa polubratom Ali-agom, te ga nadbio kraj sela Kolajana blizu Kleka, upitaše ga prijatelji, što li će o toj stvari reći glavne sudije u Carigradu, na što im Hadži-beg dade ovaj odgovor[2]). Drugi vele, da je te riječi izustio Hadži-beg, kad je nekom Savi, težaku iz Kolajana nametnuo veliku globu, pa mu oduzeo pola čifluka, da tu globu utjera. Prijatelji stadoše Hadži-bega svjetovati, neka se progje tog otimanja, jer će ga iz Stambula pozvati na odgovornost, ali im on odgovori: „Ko dobije na Kolajanu, dobiće i u Stambulu“. —

Iza Hadži-begove smrti ostaše njegovi sinovi samo još kratko vrijeme u Hutovu, te se onda presele u Stolac, gdje svi pomriješe do jedinog Smail-bega, koji sada žive u Maloj Aziji. Od njegovih unuka danas žive Mustaj-begovi sinovi: Sulejman-beg u Carigradu, Zulfikar Effendi i Omer-beg u Stócu; Aćif-begov sin Avdi-beg, koji živi u Dubravama u stolačkom kotaru, te Derviš-agin sin Mehmed-beg, koji već od 30 godina obitava u Aziji.

Za vrijeme bune prije okupacije (1875—1878) posjela je turska vojska grad Hutovo; kad su na nju navalili ustaši pod vodstvom Don Ivana Musića, bacile su čete Nikole Putice i Ivana Maslaca vatru u grad i tada izgori sve što je od drveta bilo.

Ruševine grada Hutova sve to više propadaju; ne će dugo potrajati, te će se zidine oboriti i poravniti sa zemljom, ali će još dugo ostati u narodu sačuvan spomen na burne dogagjaje, koji se odigraše oko hutovskog grada za života njegovog gospodara Hadžibega Rizvanbegovića.

Црква св. Петра у Завали.

Приопћио игуман **Хр. Михајловић.**

У селу Завали има близу манастира Завале стара оборена црква и то на мјесту, које се иначе зове „Петковица“.

О овој црквици, описујући у „Бос. Вили“, старине манастира Завале, тек сам узгред споменуо, а сад ћу по опћој дужности о њој нешто опширније на јавност изнијети.

Највиши, како овдје реку, „дернек“ (панађур) у манастиру Завали јест на Петров-дан, 29. јунија, но ова свечаност пре-

[1]) Ehćam, vrhovni sud u Carigradu.
[2]) Kapetanović Mehmed-beg: „Narodno blago“, str. 100.

шла је на манастир са цркве св. Петра, т. ј. пошто је она оборена, стопрв од тада је у манастиру на речени дан врло велики дернек, који би се иначе с разлогом могао назвати пазарним даном, јер је заиста велик пазар, гдје буде трговаца из ближијех вароша, а највише може се продати лијепе домаће свиле.

Кад је црква св. Петра разрушена, то се управ не може чисто знати, као што се не зна ни кад је, нити од кога подигнута.

Судећи по садашњем простору ове цркве, која је дуга са олтаром 11 мет. и 50 цм., а широка 5 мет. 20 цм. изнутра, као и по радњи, подигнута је од самијех мјештана, и то у тешком времену. По некијем доказима, које ћу кашње споменути, још и данас њезин зид за један метар висине са сваке стране постоји, а сведена (шчемерена) осим олтара није била, као што су овуда обично све остале цркве сведене каменом.

Подигнута је на мјесту много љепшем, него ли сами манастир, те је можда због тога и разрушена.

У манастиру Завали, између осталијех старијех тврђа, налазе се два фермана, први од г. 1591., други од г. 1599., који се односе на цркву св. Петра у Завали. Из њих се јасно види, да је у том времну ова црква била узгор, будући је један дио земљишта у Орахову-долу, које је сада својина манастира Завале, онда била од цркве св. Петра у Завали. Неда се пак сумњати, да је црква била у манастиру храм св. Петра, јер о томе има довољно доказа, да је од старина у манастиру била црква св. Марије (Ваведенска) а на Петковици св. Петра. Још има и један арзохал (тужба) од калуђера из Завале на великог везира из истог времена, у ком се спомињу обје цркве, т. ј. св. Марије и св. Петра, а молили су, да се опрости десетина на добра у Орахову-долу, која су припадала овијем црквама. Тада је одрезана десетина на 100 перпера, како ферман гласи, на земљиште у Орахову-долу од ове обје цркве. Има и једна свједоџба од г. 1652., која се опет односи само на цркву св. Петра, те се види, да је и у то доба била узгор, јер се нешто пред нама поправљало, ради чега је морао муфетиш доћи, да види, шта је грађено, и нашао је, да на цркви није ништа пограђивано нити је то било од потребе, него само малко на авлији, и за то је издао ову свједоџбу. Сви ови документи писани су на турском језику.

Сад ћемо окренути опет по рушевинама ове црквице. Кад иколико боље разгледамо те размислимо, нама ћемо се увјерити, да је ова црква два пута грађена и обарана. Још по неким знацима могло би се вјеровати, да је негда овдје била повелика и красна црква. Зид, коме се и сад још виде трагови, истина, зидан је лијепо и тврдо, али се види, да је зид од првобитне

зграде. На самом клесаном камену нађе се, да је који окренут унутра, т. ј. лицем од пређашњег зида у садашњи зид, па шта више, налази се каменијех плоча, које су најљепше ишаране разнијем везовима, и све ове плоче окренуте су у зид тако, да им се никако вез (шаре) не може виђети. То је, почем рекох, да је грађена од рушевина прве цркве, као и у тешка времена за слободу. Између осталијех ја сам такову једну плочу нашао у зиду и донио је у манастир. Дуга је 93 цм. а широка 49, на којој се налазе усјечене двије птице, окренуте једна спрам друге, а обје држе кљунове у једној чаши. Остале плоче од познатијех досад само су разнијем шарама навезене. По свој прилици садашња црквица грађена је, кад су овуда Млечићи били, т. ј. свршетком XVII. и у почетку XVIII. вијека, па кад су их Турци у првој четврти XVIII. вијека из овијех крајева протјерали, онда су ову цркву срушили. Код ње има и старијех гробница, а и сад је ту гробље православнијех становника из села Завале.

До 1867. овдје су се копали и римокатолици, којијех има у Завали неколико кућа. Због тога они су до поменуте године држали, да је ова црквиштина њихова. Речене године покушају исти римокатолици себи начињати ову цркву, и тако се поведе оштра парница између православнијех и римокатолика око ње. Напошљетку турски суд, пошто комисија све прегледа, облик цркве, куд је окренута, као и по документима, које сам напријед споменуо, конштатује и изда хућум, да је црква православна. И тиме су од тада и ради копања мртваца са свијем римокатолици из ње искључени. На сваку страну около земљиште је све и данас својина манастира Завале.

Одмах код ње, са сјеверне стране, има још једна црквица (капела) помалешна, од које се још зидине виде за 2 метра висине. Премда многи држе, да је ово била кућица, без сумње је, да је црквица, јер има довољно доказа. О њој не знам ништа више, само да је била сведена.

Осим ове двије цркве има у селу Завали још једно мјесто, гдје је била црква, а ту се и сад неке породице из овог села копају. Зове се: Михоља-црква. Осим што има трагова, да је ту некаква зграда заиста била, свједочи и сам назив, да је и овдје била црква, но о њој ништа даље не знам казати.

———

Crtice

o životu gmazova, koji žive u Bosni i Hercegovini,

od

Otona viteza **Tomassini-a.**

(Pisac sebi pridržava sva prava, naročito pravo prijevoda u strane jezike).

(Nastavak članaka u II., III. i IV. broju Glasnika od godine 1889, i u II. broju od godine 1890.)

Tropidonotus natrix. (Bjelouška — Die Ringel-Natter).

Nalazišta.

Kao što svagdje, tako je i u Hercegovini rod tropidonotusa običan i na daleko rasprostranjen. U prostranijem barežnijem krajevima dônje Neretve. Bregave, Trebižata i drugijeh rijeka, kao i po zabaruštenijem površinama srijednjeg i gornjeg riječnog tijeka, tropidonotus je i u okupiranijem zemljama u tolikoj množini, da se ne mogu izbrojati njezina nalazišta.

Tropidonotus natrix i tesselatus nalaze se svagdje s družene i gdje ima žaba, tamo ima i njih.

Njihov način življenja nije različit od onog vrlo poznate sjeverne im sestre.

Varijetete.

U toplijem hercegovačkijem krajevima vide se često puta čudnovate i lijepe forme natrixa. Možda je istisnuta sjeverna pravrsta preobrazbom ovijeh više južnijeh pojava.

Izmegju svih osobito je česta ona, kao smola crna vrsta, koju sam našao u južnoj Tirolskoj još na devet stotina metara visokoj planinskoj dolini, a ovdje je ne baš rijetko svijetlo pjegava. Ali ih ima i mrkih, željezno i crno-sivih, pa i takovijeh, koje prelaze u boju proste pravrste. Čudnovatom mi se pokaza lijepa smegja vrsta, koja je u ostalom još samo trbuhom nalična na običnu natrix i uopće na rod tropidonotusa. Ova je varijeteta već i formom svoga tijela različita od svoje sestre; tijelo joj je naime sa strana stisnuto, pa je za to visoko, a ne oblo. A kada je opipamo, onda osjećamo, da joj je tijelo mišičastije i ukočenije, a ne slabo, kao u proste natrix. Dônja joj je strana nečisto svijetlije ili tamnije žuta i našarana je crnijem pjegama, kao što to vidimo i u tropidonotus-a natrix i tesselatus. Samo da još ta krasna životinja ne zaudara onako, kao što zaudara tropidonotus natrix, bio bi je preporučio radi tjelesnog ustrojstva, kojim se razlikuje od svojijeh sestara, da bude proglašena kao posobna vrsta. Da li se ljuske i štitovi ove zmije cijevčastih legja, takogjer toliko razlikuju formom i megjusobnijem položajem od onih proste natrix, da bi je mogao sistematičar od nje odlučiti, to ne mogu reći. Ja nagjoj površno gledajući, da je u tom jednaka sa sivom, crnom i prugastom varijetetom. Izmegju tolike množine varijeteta po boji, najviše mi je izmegju svih natrixa udarila u oči smegja vrsta, ali samo svojijem spolja-

šnjijem ustrojstvom; a u ostalom ima ih previše vrlo različitih, da bi ih mogao sve raspoznati ili ih čak razvrstati po imenima varijeteta.

Tropidonotus natrix vidićemo u sivoj boji i u svim tonovima izmegju sive i tamno crne boje. Sivih ima sa i bez dviju svijetlih linija ili crnih tačaka po duljini tijela, kao i sa i bez pijega na zatiljku; mrke su vrste opet ukrašene sa bijelijem, svijetlo-sivijem ili drugojačije obojenijem pjegama ili sa uzdužnijem prugama vrlo oštrog svjetla. Druge su opet od jedne boje, pa i po trbuhu, koji je uopće ponajviše pjegast, ili bar svijetlo okrajčen. Osim svijeh boja, kojima se naročito odlikuje coluber elaph. hercegovačkijeh dubokijeh krajeva, ima ih, kao što u drugijem zemljama tako i u ovijem, još i od drugijeh boja, koje su u tako različitoj vezi i smjesi, da bi ih bilo teško sve nabrojati; jer i onda bi još, makar ko, doneo koju, na primjer iz Krupe, koja ne bi spadala niti megju murorum niti megju sparsus ili minax ili natrix, ili megju koju drugu vrstu. Skoro da bi se moglo reći: svaka bira sebi boju odjeće po svojoj volji. Od natrixa ima — barem tamo gdje ih mnogo ima — toliko različito obojenih individua, koliko ih ima u svojijem zavičajnijem kotarovima od Vipera ammodytes.

U Bosni je kraj dobro poznate natrix i još češće od ove, sa dvije linije prutaste murorum, svakako još i subbilineatus općе rasprostranjena.

Tropidonotus tesselatus. (Die Würfel-Natter).

Nalazišta.

Tropidonotus tesselatus prostire se po Bosni i po Hercegovini, gdje se naročito i ova zmija ukazuje u čudnovatijem bojama. Tako se često nagje eksemplara sa skoro kao cinobar crvenijem trbuhom i sa legjima, po kojima se vide nejasne žute pjege, radi kojijeh je cijela životinja nešto žućkaste boje. U ostalom pak ne razlikuje se ova vrsta od srijednje evropske tropidonotus tesselatus.

Tropidonotus viperinus. (Die Viper-Natter).

Tropidonotus viperinus ne mogoh dobiti niti iz Bosne, niti iz Hercegovine i uvjeren sam, da je i nema u ovijem zemljama.

Tarbophis vivax. (Die Katzenschlange).

Nalazišta.

U svom prostiranju vezana je tarbophis vivax samo na južno hercegovačku klimu, a i povrh toga, ona je dosta rijetka pojava unatoč tomu, što se po kad-kad nagje u neposrednoj blizini kuća i u dosta tijesno sagragjenom gradu. Biće, da se megje njezinog rasprostiranja podudaraju sa megjama rasprostiranja njezine neprijateljice coelopeltis lac., jer barem ja ne mogoh dobiti izvan tih megja nikakovih stalnih podataka o nalazištima tarbophis viv. Ona ne prelazi

visinu od pet stotina metara, a ako to ipak biva, to zaista prelazi rijetko kada za mnogo veću visinu.

Način življenja i mjesta prebivanja.

Kao što je coelopeltis lac. danja, tako je tarbophis viv. noćna životinja; ona treba za svoje tumaranje tople noći, pravo da reknem, ona treba dosta toplijeh večera i jutara, kakovijeh naći može samo na pravom jugu. Tu mirnu zmiju nalazio sam u večernjem sumračju na sasvim popašenom i golom pašnjaku ili na srijedi širokog puta megju strništem; a jednog jutra, prije sunca, nagjoh je na do gola pokošenoj livadi kraj puta u neposrednoj blizini Mostara izmegju kuća, koje ne bijahu jedna od druge udaljene niti kakovih dvije stotine koračaja. Najveću, skoro metar dugačku, donese mi sluga iz jedne kuće, koja je u srijedu grada. Gospodar kuće ugledao ju je na trošnom zidu ćenife (zahoda) i doviknu mome slugi, da je uhvati. Preko dana dobivao sam ih iz različitih mjesta. Ja ili drugi nalazili smo tarbophis viv. u grmlju, u hrpama kamenja, na stijenama, na kamenitom tlu, u baščama i na drugijem mjestima, ali uvijek osamljene. U proljeće, u kojem uživa tarbophis viv. samo kada nepromijenljivo postane, sunča se ona i oko podne, a ljeti samo, od prilike do 7, 8 sati jutrom.

Što je povagja, da u mraku na okolo tumara, to ne znam. Kod mene jedoše i odrasle zmije te vrste osim gušterova, još samo mlade ptičice i miševe, a takove životinjice zaista ne mogu nagragjivati redoviti noćni lov. Naprotiv, noćnijeh gušterova ima, bez sumnje, samo na morskijem obalama. Preostaje nam daklem još jedina misao: biće, da ove nešto spore zmije, radije iznenagjuju brze gušterove na njihovijem ležištima, i u tu svrhu pregmize one često veće površine, kao što su to pašnjaci, na kojijem u pukotinama gušterovi konače. U kafezima bar zadavile bi one mnogog guštera u njegovom dubokom snu; jer više puta, kada sam s večera metnuo u kafez gušterova, našao sam jutrom ovu ili onu tarbophis situ.

Ponašanje.

Tarbophis viv. je vrlo mirna; njezino je vladanje umjereno. I ona nastoji, kada je za to okolina udesna, a hoćemo je uhvatiti, da se čvrsto prihvati za kakav predmet, nego da hitro pobjegne. Kada je uhvatimo, onda obično ne ugriza odmah, nego se, kao i coronella, prije čvrsto obavije oko prstiju i onda tek zgodimice ugriza za ruku. Rijetko kada siče, radije se mirno ponaša. Gušterove redovno udavi. Vlažna mjesta u kafezu često traži. O njihovom životu u ropstvu ne mogoh na žalost ništa više iskusiti nego, da su bile mirne gragjanke mog kafeza, u kojem su žderale gušterove. Ako sam ih hotjeo na životu uzdržati, to ih nijesam smio sdružiti sa coelopeltis lac., zamenis viridiflav. ili sa coronellom laev.

Vipera ammodytes. (Pješčarka, pjeskuša — Die Sandotter).

Nalazišta.

Pješčarka svojim brojem nadmašuje sve druge otrovne zmije u Bosni i u Hercegovini. U Bosni, jedva da je gdje nema, gdje uopće nalazimo gmazove. Ravnina, bila zašumljena, kamenita ili bilo na njoj ma što drugo u dovoljnoj množini za zakloništa, skoro da joj je isto tako draga, kao brežuljast i bregovit kraj. Svagdje je ona obična pojava, koju ćemo uvijek prije uočiti, nego druge zmije. U hercegovačkijem ravninama — skoro bez iznimke — nema je. U barama, dakako, nema je niti u Bosni, ni u Hercegovini; no ipak je nagjoh na obalama bara i potoka, samo ako je na njima bilo zakloništa. U vodu bježi pješčarka samo onda, kada baš mora. Ali se ona za to ipak nikako ne straši vode, već naprotiv, njoj prija od vremena do vremena kupanje u vodi. Vere se prilično rado i unatoč tomu, što joj mekano tijelo nema jedrih mišića, kao što ih ima prava veračica, ipak se često penje na grmlje. U mojem kafesu bijaše ih množina megju granjem, a i u njihovoj slobodi našao sam ih kad-kad na grmlju. Ako je dignemo na kakovom štapu, onda se ne će na zemlju spustiti da bježi, kao što to čine druge vrste, nego ostane na njem mirna ili se o njeg objesi, kao komad konopca.

Ustvrdit se može, da pješčarke nema u neretvanskoj dolini oko Mostara, a samo iznimno vidjet ćemo je u neretvanskom kraju na visinama od dvije stotine metara nad morem; jer je ona stalna tek na visinama od pet stotina metara. Samo jednom dobih jedan eksemplar kraj Mostara sa visine od jedva dvije stotine metara nad podnožjem doline, a jednom iz same doline, ali ne kraj Mostara, nego iz mjesta, valjda četiri milje uz vodu udaljenog. Kako sam čuo, jednu nagjoše takogjer i kod Metkovića na putu.

Ali i ovi nalasci biće da su samo iznimke, jer tamo, kao i uopće u onoj okolini, unatoč traženju od više osoba, bijahu zaista nagjene druge vrste zmija, ali ni jedna pješčarka.

Današnje uvjerenje, a naime da pješčarke ne žive u hercegovačkijem dolinama donjih riječnih tijekova, ne imadoh od prije, pa sam ih s tog razloga tražio marljivo, ali uzaludno. Uopće iz spomenutijeh krajeva ne mogoh dobiti, kraj sve dobre volje, osim rečenih dviju, ni jednu otrovnicu.

U jednom, od Mostara tri sata udaljenom, takogjer samo dvije stotine metara visokom produljenom kršnom kotlu, koji ne stoji u nikakovoj prirodnoj vezi sa neretvanskom dolinom, već u koji se dolazi preko tri stotine metara visokog grebena, ima pješčarka, ali i tamo po svoj prilici vrlo sporadično. Ja sam taj isti kraj više puta obišao, a kada sam saznao, da je tamo od pješčarka ugrižen pas, onda sam ga marljivo i istražio; ali ne nagjoh ni jednu pješčarku. A i tamošnji žitelji, koji mi se ponudiše, da će mi za no-

nac donijeti, ako ne žive, a ono bar mrtve „šarkane“, ipak mi ne donijeше ni jednu zmiju otrovnicu. Kao što sam rekao, pješčarke ne možemo stalno naći ispod četiri stotine metara, a pravi njihov kotar počinje istom najmanje poviše sedam stotina metara. Od te donje megje na više naći ih je svagdje dosta. Za vrijeme ljeta ne možemo tamo nikada sobom povesti psa u lov na jarebice ili na druge divlje koke, bez straha, da ne će biti ujeden od koje ovake ljutice. No srećom, psu mnogo ne naškode, kao što nas o tom donji primjeri uvjeravaju.

U visini od devet stotina do hiljadu metara vrlo je česta, i u kršu takovijeh visina pješčarka uopće prevlagjuje tako, da ćemo je zaista tamo vidjeti deset puta češće, nego koju drugu zmiju. Ona se uspinje u planinskoj zemlji do 1700 metara visoko i tamo je ona valjda samcita vrsta.

I pješčarka dolazi vrlo često do kuća, a dosta puta je opažena i u samoj nutrašnjosti i u istim sobama, gdje prilikom takove neumoljene posjete još i zlo počini. Jednu takovu našli su kod Mostara ispod bačve za vodu u avliji, koja je bila opasana dobrijem zidom; no zaista ta nije tamo činila nikakovijeh nepodobština, a to sam konštatovao tim, što sam u njezinom želucu našao samo dva miša. Po više puta hvatao sam i ubijao pješčarke u neposrednoj blizini kuća, pa i onijeh u kojijem sam stanovao. Kada sam jednom razmatrao kroz više dana susjedstvo mog prozora (bilo je to u gatačkom kotaru), da jednu jeditu u Hercegovini uhvaćenu nethopholis nigropunctata, koja mi je pobjegla bila, opet uhvatim, smotrim baš do samog zida ispod prozora pješčarku, gdje u jutarnjem suncu sasvim prijatno probavlja miša. Da sada pred ukućanima dokažem njezinu nevinost, rasporim joj trbuh. U mom stanu, blizu Prijepolja na Limu, takogjer nagjoh pješčarku, ali ne jednu od onih dviju, koje mi tamo umakoše, već treću. Najbliža okolina te kuće bila je, a valjda je još i sada gnijezdo pješčaraka, do kojeg će sabirač jedva jednom doći, a da ne će naći barem jednu takovu životinju. U jestvenici oficirske barake kordunske štacije Gat (u gatačkom kotaru) takogjer ubiše pješčarku.

Znadem za više slučajeva, kada su seljaci usrijed svojijeh stanova od pješčaraka prestrašeni i ozlijegjeni bili.

Boja.

Boja pješčaraka je ovdje, kao i na drugijem mjestima, skoro kod svake pojedine drugojačija. Ja sam ih držao u isto vrijeme preko četrdeset komada u jednom kafezu i svaka je bila druge boje. S toga razloga mogao sam lično poznavati svaki individum te mnogobrojne družine. Šara pješčaraka prilično je stalna. Od južno tirolskijeh odlikuju se bosansko-hercegovačke tijem, što se kod ovijeh vidi u najviše slučajeva, barem kod svih mužaka, na lobanji i na zatiljku lik lire.

Trajanje ljetnog života.

Svoj život otpočinju pješčarke u proljeće i na visinama, još prije zelenog lišća, čim samo nastanu topliji dani i čim je samo za polovinu nestalo snijega sa okoline njihovog prebivališta. U jesen, opet sa zadnjim lišćem, ne staje i njih. I unatoč tomu, što hoće da uživaju toliko, koliko je samo moguće lijepo godišnje vrijeme, ipak moraju tamo, gdje su najčešće, dobrijeh šest mjeseci iz života izostaviti, to jest, moraju, ako im još sretno pogje, po života prespavati. U visinama od hiljadu i četiri stotine metara, na kojijem je pješčarka skoro isto tako česta, kao i na onijem od hiljadu metara, mora još najmanje mjesec dana od godine otkinuti za spavanje.

Dnevni i noćni život.

U mnogijem knjigama, — možda i u svijem — piše se o pješčarki, kao o noćnoj životinji, koja apsoluto dan prespava i šta više, koja da se preko dana niti vidjeti ne da. Kada bi hotjela pješčarka tako postupati i u hercegovačkijem planinskijem krajevima, onda se ne bi mogla više od jedva kakovih četrnaest puta u cijeloj godini u slobodnom vazduhu kretati, jer hladne noći onijeh krajeva rijetko kada dopuštaju, da se ma koji gmaz veselo i živo kreće. Moja prilična množina, koju sam sabrao u Gackom, daklem u visini izmegju devet stotina i hiljadu metara, obično ne bi više u veče izlazila izvan svoga u kafezu smještenoga skrovišta. Samo u vrućem ljetu i to kada su najtoplije večeri, moguće je u ovom kraju po koju pješčarku vidjeti; ali onda su budne i druge zmije, koje se drukčije ne broje megju noćne životinje. Ja sam i ovu ljuticu hvatao samo preko dana te sam se uvjerio da ždere ili što drugo radi, barem do mjeseca jula, samo preko dana. No neka se ne uzme, da se hoće ovijem opažanjem učiniti pokus, da se suzbiju sva druga iskustva i tvrdnje i da se pješčarka kvalificira za danju životinju; to ne. Nego ovijem neka bude rečeno, da se njezino ponašanje, što se toga tiče, sasvijem upravlja prema postojećijem prilikama i odnosima njezinog prebivališta. Ona ili može da bude naročito i dnevna životinja, ili bi sasvim morala mrziti krajeve, koji joj skoro sasvijem priječe, ili joj samo iznimno dozvoljavaju noćni život. No ovo posljednje ona ne čini, nego na protiv, nastanjuje se najmnogobrojnije baš tamo, gdje noćna temperatura nije povoljna za živost njezinog tijela. U bosanskijem dolinama, gdje je pješčarka vrlo obična, tjera ona svoj posao za vrijeme vrućeg ljeta, bez sumnje više preko noći; ali onda nijesu ni druge zmije u dubokom snu, nego se vesele na noćnoj toplini, koju mogu uživati u većoj mjeri nad zemljom, nego u svojijem podzemnijem skrovištima. U Hercegovini je pješčarka više dnevna životinja. U dubljijem bosanskijem krajevima, dnevni joj je koliko i noćni život, a na planinama mora ona i u Bosni, kao što to čine njezine sestre u Hercegovini, svoj život većim

dijelom stegnuti na dan. Šta više, mora ona u takovijem krajevima počekati na jaču sunčanu svjetlost prije, nego što joj toplina pokrene u tijelu potrebitu živost. Na mutnom danu ostaje ona u svojijem zaštitnijem skrovištima. U proljeću tražio sam ih od Save pa sve do Lima, a isto tako i u Hercegovini, samo oko podne. U ljetu pak, tamo, gdje je sunce prevruće, traže i one oko podne hladovinu, kao i sve druge zmije.

Hrana.

Pješčarkama su dobra hrana sve životinje tople krvi, koje nijesu prevelike za gutanje; a žderu i gušterove vrlo rado. Moje ropkinje ne iščekivahu uvijek poslije upeke smrt svoje žrtve, nego žderaše, a naročito gušterove, vrlo često još žive, ali dakako, kada su već u nekoliko iznemogli bili. Često se dešava, da ne ispuštaju pticu, dok se još miče i megju otrovnijem mačevima još se praćka, nego istom onda, kada se umirila. A uopće ispuštaju žrtvu pred gutanjem samo za to, da nagju zgodno mjesto, na kojem će zahvatiti. Miševi pak koji — budi uzgredno rečeno — pri prvom upeku obično u vazduh skakaše i cičaše, bili bi, što moguće krače dirnuti. S tog razloga bi često pobjegli po dobivenoj smrtnoj rani prilično daleko i u svojoj očajnosti pretrčali bi kad-kad preko kafeza u svijem smijerovima. Zmija bi ih pustila, neka okolo skaču i pošla bi za njima u potjeru obično poslije po minute; gdjekad i odmah, a gdjekad opet tek docnije. Megjutijem upekoše miša i druge zmije i eno ga mrtva u kojem uglu ili rupi.

Njuh.

Zmije, koje bi otrovanu životinju tražile, njušile bi jezikom za svojom žrtvom. Prije, nego što bi zmija ostavila ono mjesto, na kojem je mišu zadala smrtnu upeku, opipala bi jezikom cijelu njegovu okolinu. Pa kada je jezik našao trag, koji po mišu miriše, onda bi za tragom pošla glava, a za glavom bi odgmizila cijela zmija. Od bola i straha izmučen miš, kad-kad bi u svojem nesmišljenom bježanju amo i tamo, u zrak poskočio. U takovom slučaju zmija izgubi trag i prestane se dalje kretati. Sada opet počne istraživati najbližu okolinu, pri čem dogje i do koje rupe, te turi glavu unutra, ali je i izvuče, ako ne miriše po mišu i traži dalje pipajući jezikom sve predmete. Je li joj dulje traženje ostalo uzaludno, onda se sasvijem okane i opet se legne na čekalište. Možda je to nagon, koji otrovnici kazuje, da ne ispušta iz čeljusti pticu, jer bi ptica daleko odletjela, tako svoj trag zamela i zmija ga ne bi mogla naći. Zmija ne može pticu progoniti, ptica ne može zmiju gristi, daklem zmiji preostaje, da pticu drži. Ščepa li jednom gušter svoju ubojicu, kada ga poslije upeke ne će da pusti, onda se ubilica i nevješta čini za takovo neopasno štipanje. Često puta pustiše pješčarke gušterove poslije upeke, ali ih onda, ako su daleko otišli, mnogo teže nagjoše, nego miševe, koji bi im pobjegli.

Potreba hrane.

I pješčarke žderu za toplog vremena prilično mnogo. Njih četrdeset do pedeset, koje sam jednog ljeta uhvatio u okolini Gackog, gdje ih ima vrlo mnogo, dobro mi prorijediše moj čopor bijelijeh miševa od kakovijeh dvije stotine komada unatoč tomu, što se ti miševi vrlo umnožavaju. A osim miševa požderaše još priličnu množinu gušterova, ptica i kućnijeh miševa. Po tri do četiri miša za toplih nedjelju dana, ne pretovariše nikada njihove želuce.

Ponašanje.

Vjernije od drugijeh zmija jesu pješčarke svomu jednom izabranomu prebivalištu. Jednu, koju sam na jednom mjestu smotrio, ali je neuhvatih, nagjoh poslije nekoliko dana opet skoro na istom mjestu; a druge pak, nalazio sam opet baš na istijem mjestima. Da je taj fakat moć orijentiranja, na kojem bi se temelju dalo zaključiti na duševni rad, to ne vjerujem s razloga, što sam taj isti običaj posmatrao i kod sasvijem mladijeh, i još za to, što nijesam opazio, da je moć orijentiranja u starijeh razvijenija, nego što je u mladijeh. Meni se čini vjerojatnije, da je to bezsvjestan čin, nego namjerno djelovanje. Ako se je dogodilo, da sam na mjestima, na kojijem prije nijesam vidjeo pješčarku, drugi put je na tom mjestu uhvatio, to ne će biti, da je ona taj put sebi novo mjesto izabrala, već je možda u to vrijeme mogla biti u lovu zabavljena ili gdje sakrivena. Baš se kod pješčaraka, lakše nego kod drugijeh, može dokazati, da se drže svog mjesta i to s razloga, što se rijetko dogagja, da se nagju njih dvije, koje bi bile jedna drugoj potpuno nalične. Osobito čudnovato pokazaše ove zmije svoju konzervativnu ćud onda, kada mi 18. aprila dvije pobjegoše iz otvorenog sanduka, koji je bio u sobi, ali tako visok, da nijesam mogao ni pomisliti na njihov bijeg. Kod onoliko rupa, koliko bijaše na prijepoljskom hanu, u kojem sam stanovao, morao sam misliti, da su se brzo dočepale slobode, te da ih barem u sobi ne mogu više naći i za to obustavim svako daljnje traženje. No kada progjoše četiri dana od onoga časa, kad su se bjegunice zahvalile na mojoj brizi, osjetim, da sam obolio od zmijskog otrova i gle, još četiri dana kasnije tog slučaja, slučajno nagjem obje moje pješčarke gdje leže ispod dušeka na mojem minderluku. Jedna je bila blizu ispod uzglavlja, a druga posrijedi ispod posteljine. One su za vrijeme osam, a možda i poslije osam dana, izabrale moju blizinu za svoje ležište, eto daklem nijesu ostavile kuću sasvijem.

Žilavost.

Pješčarka, koja bi pri hvatanju proti meni kidisala, zavrijedila bi za svoje drugarice, a najviše za sebe samu prilično dugački neudoban zatvor. Takvog krivca — bijaše mužak — nijesam ni vadio iz vreće u kojoj je ležao, nego sam ga u ovoj osamljenoj ćelijici pri-

ležio drugijem pješčarkama, u oseban sandučić i zakovao. Tako spremljene, moradoše sve čekati na teretna kola, jer ih poštom ne mogoh slati u moje novo prebivalište. Na 24. aprila bijahu zatvorene, a tek početkom juna zamijeniše svoj uzani zatvor prostranim kafezom. Taj, više nego mjesečni zatvor nije naškodio niti jednoj od njih, a bilo ih je kakovih dvadeset. One dakle mogu podnijeti dobru dozu nepodopština. Buduće zime dozvolih svojijem zmijama samo kratak zimski san i za to ih probudih na nov život već polovinom januara. No kako su bile u toploj sobi i smiještene na prozor, kroz koji sunce dopiraše, to se ponašaše i jedoše kao i ljeti. Da ne bi dugačka vožnja pri zimskom vremenu naškodila želucu jednoj, koja je dan prije mog odlaska jela, to je ostavim u stanu s nalogom, da mi je pošalju poslije osam dana. Tu sam pješčarku osobito cijenio, jer to bijaše onaj mužak, koji je učinio atentat na moj život; ali na žalost dogje mrtav u moje ruke, i tako mu ne bi sugjeno da vidi svog gazdu.

Pješčarka ugriza druga stvorenja samo onda, kada se mora braniti ili kada hoće, da joj koja životinja žrtvom bude; pa to njezino svojstvo možda je uzrokom, što se dade brzo pripitomiti. Prilikom lova na prepelice kod Nevesinja zabavi se pas mog sadruga sa nekim malim stvorom, pred kojijem po časak zastajavaše. Gospodar mu pomisli, da je, kao negdje prije i opet našao mladu prepelicu i ode k njemu; a kada tamo, on smotri mrtvu ptičicu i zmiju. U zmiji prepoznam odmah pješčarku, koja je upekla zebu u krilo i sada je gleda mrtvu pred svojom njuškom. Ta ista zmija nije hotjela kidisati na psa, pa i onda ne, kada sam joj pticu odmaknuo i nju puškom dirnuo. Tek onda, kada sam je čvrsto pritisnuo, pričini se, da se je osvijestila, te da pred sobom gleda mjesto plijena svog neprijatelja. Biće, da se prema psima često puta tako miroljubivo pokazuje, jer bi drukčije bilo mnogo više nagriženih pasa. Da se pješčarka odmah ne zastraši tako, da bi se morala odmah braniti, to je megju ostalijem jasno posvjedočila i slijedećijem.

Neki seljak donese mi pješčarku, vrlo naliku na pitomu ženku, koja mi je dva dana prije toga pobjegla. Uzmem tu životinju, jer je smatrah za moju bjeguniču i pustim je, dakako oprezno, ali bez brige, da mi gmizi iz ruke u ruku prije, nego što ću je metnuti u njezin sanduk. Ali gle, u sanduku se ne pokaza više pitomom. Moje ruke ne htjede prije ugristi s razloga, što je s njima ne plaših, jer ih zorom ne pokretah, te ih ona za to držaše za predmet, po kojem može slobodno gmiziti. Onu moju bjegunicu nagje sluga u istoj sobi pod nekim sandukom.

Povjerljivost.

Za četrnaest dana bile su moje zarobljenice, može se reći, potpuno povjerljive prema čovjeka. Njihova ljubav prema suncu, dok im još nije svojom žestokom vrućinom škodilo i njihova mržnja proti neosnovanom kretanju, jesu razlozi, radi kojih one dopuštaju, da im se čovjek primakne. No kada pješčarku prestrašimo, onda i ona zna biti vrlo hitra i kao strijela prebježi preko kakve strmeni. Imaju li pri bježanju preći dulji otvoreni put, onda sikću sa svom snagom, a to isto čine i onda, kada ih plašimo na mjestu, koje im nije udesno za bježanje. U takovom slučaju peckaju u vazduh, prestavljajući sebi strašnu sliku neprijatelja bližom, nego što jest. Moje pješčarke bile su tako pitome, da sam ih mogao sasvijem mirno u ruke uzimati. To sam često puta činio golom rukom na strah gledalaca. Primičući se malo po malo, ja sam im davao hranu iz ruke i to mrtve životinje, koje bi one prije posmatrale, nego što bi ih jezikom opipale. Pa kada bi pronašle, da je miš ili ptica mrtva, odmah bi počele gutati, ako sam im glavu tih životinja okrenuo kako treba. Pri tako udobnom načinu za žderanje ne bi one nikako upotrebljavale svojijeh otrovnijeh zuba; šta više, one bi izbjegavale prolijevati svoj skupocjeni otrov, kada bi u kafezu našle mrtve životinje. Samo, kada bi im bio koji zalogaj tako velik, da ga ne bi mogle u želudac preturiti, onda tek i to pri žderanju, morali bi priteći u pomoć i jaki otrovni zubi, koji se drukčije i pri samom žderanju u tokama čuvaju. Kad i kad desilo se i to, da je pješčarka hotjela progutati miša, koji mirno počivaše, odmah, bez da ga prije otruje, i da ga je tek onda smrtno ranila, kada joj je pobjeći hotjeo. Docnije sam iz ruke pružao mojijem najboljijem zmijama, to jest onijem, koje su u mene najdulje bile, i žive miševe. One bi ih u ruci otrovale, iz ruke uzele i požderale.

(Nastaviće se).

Народни обичаји при порођају.

Пише др. Леополд Глик.

Како јужни Словјени уопће, а народ у Босни и Херцеговини наособ веома пријања уз породични живот, то се само собом разумије, да ћемо ријетко кад наићи на беженство. Само онака чељад, којој је од прве младости срце искварено или памет остала пуста, или која је баш немило закржљала, осуђена је, (на срећу по здравље народа) да мимо своју вољу свој вијек проживи у беженству.

Бећара, нарочито старијег, некако слабо цијене. Није то читава људина, који себи није умио основати своје огњиште; несретна је дјевојка, која остане усидјелицом.

Па кад их се двоје нађу, те на своме огњишту разбукњају пламен, то онда, дакако, очекују божији благослов, који се јавља у виду обилна подмлатка.

У домаћега свијета није додуше главна сврха браку, да се нађе дјеце, као у Јевреја, али опет виде несрећу у томе, када не буде од срца порода, те овакоме злу траже свакојаког лијека.

Ради неплодности у браку овуда, како и другдје, понајвише криве жену, али при томе ријетко кад узроке траже у поремећеном стању утробе, или у другим болестима, с којих се дешава овака недаћа, него то у најчешћим приликама приписују неким вишим утицајима. По њиховоме суду или је то онда покора од Бога, или су криве вјештице, или зли дуси.

Према тому удешавају и лијекове од бесплодице.

Српкиње путују на проштење к чудотворној слици богомајке у Чајниче, да ондје молитвом испросе од срца порода, јер веле, да ова особиту помоћ даје у таким приликама.

Католикиње плаћају силне мисе, Мухамеданке траже гаталице и записе, Јеврејке опет иштy помоћ у рабина и хоџа, све пак укупно употребљују читаво число симпатичких и других лијекова из народњег љекарства, од којих се надају помоћи у неродици.

Хоћеш ли, да се увјериш, да ли ће која женска уопће ваљати за рађање, а ти јој, али да она не зна за што, у јутру подај чашу угријане воде, у којој је растопљено нешто сиришта од зеца, нека то попије. Која на то осјети болове у утроби, та ће рађати, а која не осјети, остаће нероткиња.

За ове ствари, веле, да кваре заметак: кисело млијеко, у коме је смочено лишће од копра (Anaethum graveoleus). То треба кроз више дана узимати јутром и вечером. [1])

Четири дана послије менструације не смије да буде сполног дружења, а у вечер петог дана нека жена попије малу чашицу сока од модре кадуље (Salvia hortensis, der Königssalbei), и четврт сата иза тога нека прилегне. Ако то понови више пута изасопце, онда ће, како увјеравају, имати дјеце. [2])

Ако која жена не може да затрудни, јер је очарана, онда нека свештеник благослови госпину траву (Hipericonum, Johanneskraut). Ову траву онда треба кухати и кроз неколико дана изјутра пити. Осим тога нека жена ту траву уза се носи. [3])

---

[1]) Fructus anaethi употребљавало се је прије у медицини као лијек, који изгони зној и мокраћу. Лијекови из биљарства и животињства, као и упутства, како их ваља приређивати и употребљавати, узимани су из више старијих рукописа о рецептима, каких ми моји честити пријатељи фра Јерко Барбарић и фра Мијо Батинић добростиво дадоше у наруч, да их употребим. Нека је овој обојици господе за то овдје изречена најусрднија благодарност.

[2]) Salvia officinalis много се је већ употребљавала у хипократској медицини. По новијем испитивању има у њој нека врста тресловине, више етеричких уља с кисиком и горак екстракт. Етеричка уља ове биљке душевно узбуђују, посјешују ток крви, угријавају и тјерају зној. Сад се још понегдје помјешана с типсом и т. д. у медицини употребљује за испирање уста и грла.

[3]) Та се травка у знанственој медицини не употребљује.

Осим ових из биљарства узетих лијекова препоручују се за унапређивање оплодње још ови: Чорба од старог пијевца, у којој су мошњице од вепра, или обична бистра вода, у којој има мрвичак осушене и у прашак стуцане матернице од зечице. Оба ова лијека треба дуље времена употребљавати. [1])

Обликом још чудноватији, али сасвим према духу народњег љекарства јесу они лијекови, што их назначује рукописна збирка босанских лијекова из године 1749., приопћена у IV. свеску „Гласника“ год. 1889. по дру Трухелки, и које народ још много употребљује.

Прве недјеље по млађаку (дакле кад је млада недјеља) нека се нероткиња при исходу сунца успне на врбу, нека ондје прогутне три црва, нађена у плоду шипковом и нека до три пута рекне: „Сунце зађе за брдо а ја зађох у бреме.“

У гноју непознатог пастуха нека жена нађе читавих јечмених зрна, нека их посије и како поникну, нека три од њих поједе.

Нероткиња нека једној трудној жени кроз плот из уста у уста додаде ускисла хљеба, па ће имати порода.

Када којој долази мучно, кад повраћа и воља јој долази на необичне ствари, то су онда први знаци, да је жена затруднјела, а то се још утврђује експериментом, што га је већ навео др. Владан Ђорђевић у своме дјелу „Народна медицина у Срба“, и који у томе састоји, да она, за коју се мисли, да је затрудњела, кроз три вечери једну, пред врата стављену сјекиру накваси па у јутру пригледа, да ли се је на сјекири показала рђа. Ако се је рђа појавила, онда нема сумње, да је жена затрудњела.

Ако већ човјека окружује цијела чета душмана од његова племена и злих духова, који му огорчавају живот како и гдје само могу, а оно се та чета још умножава спрам трудне жене. Зле жене завиде јој срећу па настоје, да је очарају или урекну; виле и џинови свакаке јој сметње чине, само да повргне и т. д. Само ђаво пред трудном женом губи моћ, јер је она посвећена благословом божијим, што га носи под срцем.

Што год само има лијекова и помоћи од урока, чина, ограмка, све се то сада употребљује у виду којекаквих биљега, који одвраћају, и хамајлија, само да се трудна жена сачува од квара.

Ноћу не смије трудна жена никад излазити из куће, али ако то ипак мора да буде, онда не смије заборавити да понесе комадић круха под десном пазухом, јер ће иначе бити жртвом злих чина.

---

[1]) Предрасуда, да узимање сполних дијелова од неких животиња унапређује плодовитост у жена, проширена је далеко изван Босне и Херцеговине, па је налазимо и у најпросвјећенијих народа. Прилика је, да је ријеч similia similibus, позната од вијекова у народној медицини, и овдје дала побуду за употребљавање оваког лијека.

Њежан обзир на трудну жену показује се у обичају, раширеном по свој земљи, да се такој жени не крати никака жеља, јер би она иначе могла поврћи, а себи можеш навући јачмен (Hordeolum) на оку.

У шпањолских јевреја не смије се о јествинама, којих трудној жени не можеш да намакнеш, ни говорити, а ако ко у њену присућу похвали оваку јествину, одмах ће се наћи неки, који ће рећи, да није слатка, да не храни и на сваки је начин покудити.

Али не само свога здравља ради, него и ради чеда, што га под срцем носи, мора се трудна жена оградити читавим бедемом којекаких помагала за обрану.

Трудна жена не смије погледати ружна човјека ни наказне животиње, ако не ће, да им дијете буде слично, не смије гледати, како се коље овца и сл., јер ће јој дијете бити сипотљиво и не ће хтјети дојити мајке, али она не смије ни преко крви заклане животиње коракнути, јер ће дјетету остати мадежи на тијелу.

Она не смије да види зеца, лисице или међеда, јер ако види зеца, не ће дијете имати сна, ако види лисицу, често ће дијете сналазити грозница, а ако види међеда, тешко ће проходати.

Ако омете кухињу, онда нека се чува, да у смећу не измете искру живе ватре, јер ће дијете иначе патити од грчева. Ватре не смије да види трудна жена, јер ће дијете добити црвене мадеже, а по другима патиће од „живе ватре“ (неки акутни екцем). Ако која трудна жена што год украде, па то сакрије при своме тијелу, појавиће се дјетету на ономе мјесту мадеж.

Трудна Српкиња не смије да цјелива крст, што се по недјељама и празницима послије службе божије пружа, јер ће јој дијете снаћи падавица (епилепсија).

Ако је жени уродила срећа, те је затрудњела, то она себи жели мушко дијете, и та жеља, коју дакако с њоме дијели сва породица, тиме је живља, ако је већ родила једну или више дјевојчица. Жене мисле, да по разним знацима, док су трудне, могу судити, коме ће полу припадати новорођенче. Тако веле, да ће бити мушко дијете, када жена прво мицање дјетеће (у 5. мјесецу пошто је заносила) осјети на десној страни, ако више окрупни у ширину, него ли напријед и ако брадавице на дојкама поцрне.

Ако све ове појаве нијесу доста јасно изражене, па женско вијеће у породици не може да углави, што ће бити, онда препуштају случају, да одлучи.

Без знања трудне жене сакрију под јастуком и на противним странама миндера ножице и сјекиру; ако трудна жена сједне близу сјекире, биће мушко, иначе биће женско.

Големо је число практика, које се примјењују, да жена, која је већ рађала женску дјецу, сада стане рађати мушкиће. Одмах послије порођаја положе родиљу на сијено, пошљедак бацају у мужевој чарапи у воду, или га растргају на четири дијела (Травник), новорођенче замотају у гаће очине, куму окрену капу послије крштења, гостима тако промијене опанке, да је десни приправљен за лијеву, а лијеви за десну ногу, или промијене кума (што у православних бива само ријетко и никад без великог разлога).

Ако је први посао, што ће га родиља послије порода узети у руке, женска радња, онда ће дијете, које је на реду, бити женско, али ако је то случајно таки посао, који обично само мушкарци свршавају, онда ће јој се наћи мушко.

Овамо се броји и онај савјет, што га непознати народњи љекар, коме је др. Трухелка објелоданио лијекове, даје жени, која само женску дјецу рађа; он вели, нека она онда, кад има вријеме, отиђе на њиву, нека ондје потражи плуг, којим су баш орали, нека стане на руду, па идући спрам рогова, нека три пута изасопце рекне: „Вȏ за волом, син за сином.“

Ако трудна жена повргне, то се, како је већ речено, обично томе не траже природни узроци у тјелесном саставу жене, или у локалним болестима, већ се то своди на утицање наднаравних душманских сила.

Разумије се, да таки зли случај, када жена повргне, сматрају несрећом оне породице и веома жале.

Несрећа је тим већа, јер, народ зна, како је то и знанствено установљено, да жена, која је повргла дијете, кад је први пут била трудна, у многим пригодама послије опет повргава или остане нероткињом, пак се с тога боје, да та жена или не ће рађати здраву и снажну дјецу, или пак никако више.[1])

Ако заметак, који је угинуо у матерњој утроби, сам не изађе, онда јој се даје смјеса од пасјег млијека с медом[2]) или

---

[1]) Др. Ф. Краус вели на стр. 544. своје књиге „Sitte u. Brauch der Südslaven“: „Како Јукић свједочи, обичајно је чедоморство међу словјенским мухамеданцима, па — како некако на силу додаје — због нашљедовања те турске „лудости“ и међу хришћанима. То се догађа и у словенским доловима, гдје сељакиње још чешће затиру пород“. За чудо нам је, како др. Краус без истраживања напросто вјерује казивању фра Јукића, гдје га и сам фанатиком назива. Немамо IV. свеска „Босанског пријатеља“, па не можемо просудити, колико је истине у горњем наводу дра Крауса. (Ми само додајемо, да IV. св. „Босанског пријатеља“ није уредио Јукић, нити је Јукић ичим завриједио, да буде назван фанатиком. Оп. ур.) Узећемо, да је др. Краус право преписао, не можемо, а да не приговоримо господину доктору, што он, макар да је сам путовао по Босни и доста прилике имао, да се боље информира, оваке тврдње, које су подобне осумњичити моралност цијелог једног народа пред свијетом, износи на свијет као истините. Да фра Јукић (како већ рекосмо, овај не. Ур.) и по њему др. Краус у погледу затирања порода у Босни и Херцеговини криво говоре, најбоље се види по томе, да од 50665 злочина, који су од године 1879. до 1888. пријављени властима, једва њих 80, односно 0·15% долази на затирање порода, а 49, односно 0.09% на излагање дјеце (Das Justizwesen и т. д.)

[2]) Мед се у народњој медицини употребљује и изван Босне и Херцеговине; знанствена медицина, нарочито новија, слабо га употребљује те га има само у некојим лијековима.

чај од бијелог вина и титрице (Matricaria chamomilla)[1]), или пак уварак од слатког вина, свјежег масла и дивље нане (Mentha piperita),[2]) да то пије.

Ови лијекови имали би ту сврху, да истисну заметак.

Имадне ли која жена несреће с дјецом, т. ј. ако јој у прво вријеме умру послије порода, и она онда кроз више година не затрудни, онда она с бабицом, то јест с оном женом, која је задњем њеном дјетету одрезала пупак, потражи гроб покојнога чеда, и кроз рукав од њене кошуље три пута гутне воде. Ако тај лијек не помогне, онда се мисли, да покојно чедо у гробу добро не лежи, отворе за то гроб, па га потежу за ноге да се ваљано намјести.

Ако умре прворођенче, не смије му се метнути ништа ново у гроб, већ га треба замотати у старе дроњке, јер иначе и она дјеца не ће дуго живјети, која послије њега дођу.

Да у породици, којој је већ помрло више дјеце, очувају новорођенче, провуку га три пута кроз бапу и положе га онда за часак у казан, који над огњиштем виси о ланцу, или га три пута провуку кроз учињени зијев курјака, с кога су на пола жива огулили кожу.

И вагање дјетета, коме се онда таји тежина, начин је, да се дијете одржи у животу. То средство обично употребљује отац дјетећи без знања остале родбине.

Мухамеданке, којима је већ више дјеце помрло, па опет затрудне, траже хоџу, да им завеже чаробне узлове. Узме се ибришима од седам различитих боја, овај се сложи, пак се онда уз молитве рукама на леђима завеже седам узлова. Овај заузлани ибришим мора жена уза се носити до порођаја.

Колико и јест жена сретна и поносна, кад затрудни, опет она своје стање, колико може, крије и таји, јер у једну руку она, која је први пут заносила, тиме се уклања шаљивом задиркивању свога друштва, а у другу хоће тиме да се сачува од зависти зла погледа и од чаролија.

У некојим крајевима Босне и Херцеговине имају сељанке обичај, те се одмах, чим осјете прве болове, завуку у један буџак у кући, па се тек онда оданле извуку, пошто су се породиле и дјетету саме пупак презерале.

Свуда се у Босни показује настојање, да се порођај крије барем од мушке чељади у кући. Како жена само осјети болове, отправиће људе под којекаквим изликама из куће. Муж нека се уопће не мијеша у те женске послове.

---

[1]) Matricaria chamomilla, која се је у старој научној медицини много употребљавала, и за коју се је мислило, да унапређује мјесечно вријеме, сада се више употребљује као тако звани кућни лијек. Она гони зној и понешто стишава грчеве.

[2]) Mentha piperita ваља ради своје уљевне садржине и ради ментола; у неким пригодама унапређује пробаву и ублажује количне болове. Као домаћи лијек mentha је у великој цијени.

Родиља остаје на ногама и хода, докле год може, те при нормалним порођајима тек онај час потражи лежај, кад мисли, да ће дијете доћи на свијет и ондје рађа или стојећи, или чучећи, или и клечећи.[1]).

На лежећке рађају у Босни и Херцеговини, колико ја знам, само Шпањолке.

Жена, која помаже као бабица, подмеће руке, да дијете не падне, и напријед одмакне дијете од матере, „да му срећа буде напредна“, а онда дијете, подвезавши му пупак ибришимом или вуницом, одреже ножем или српом. Маказе из тог узрока не смију употријебити, јер би онда дјеца, што послије дођу, била цурице.

Пошљедак баца се у стајаћу воду, а гдје таке нема, закопава се.

Сада родиљи намјесте лежај на сијену, дијете оперу топлом сапуницом[2]) и одјену га, а родиљи дају за окрепу ракије, мухамеданкињама црне каве, меса и пите[3]).

Ако се било с којег разлога порођај затегне, онда прије свега угрију одају, а родиљи нареде, да близу пећи, односно ватре, хода. Она онда са сјекиром у десној, а с вретеном у лијевој руци хода тамо амо[4]); ако то не помогне, онда се јаја варе у здјелици и воду дају да пије; или пак жени неопасце пријесно јаје ставе на затиљак, да се спусти низ леђа (Горажде, Чајниче).

За напитак дају јој или воде, у којој има прашка од прженог и очишћеног лана, или уварак од обичне метвице с медом, или коначно смјесу од наструганог сапуна и зејтина, која је у уварку од слезовог коријена разријеђена и дјеломице растопљена[5]).

И то, веле, да добро унапређује порођај, када се свјежа племенита рутвица меће на трбух.

И од симпатичких лијекова напоменућу овдје некоје. Раздирање предњег распорка кошуље, откопчавање свих дугмета на одјећи и разрјешавање плетеница у родиље, повла-

---

[1]) На први поглед чини се чудан тај начин рађања; али ако се узме на ум, да при таком начину уз стезање материце, које се показује у боловима, судјелује и тежина дјетета, онда се томе обичају с љечничког гледишта не може приговорити.

[2]) Господину дру Краусу прохтјело се на стр. 557. његовог дјела „Sitte und Brauch der Südslaven“ дословце ово рећи: „Бошњацима је сапун непозната ствар“. Ученоме господину писцу поткрала се је овдје ријеч, коју без сумње није прије промислио, јер не могу вјеровати, да је имао намјеру, хотимице рећи неистину. Не могу додуше рећи, да су Бошњаци узор чистоће, али сапуна би г. доктор нашао и у најсиромашнијој колиби, да га је гдје год заискао.

[3]) *Да домаће жене лако рађају, уопће је позната ствар*, а ако при томе ипак често буде умирања у порођају, то ваља узрок томе злу тражити у томе, што се родиље у дијететичком погледу апсолутно никако не чувају.

[4]) Овај начин, који сам у Фочи на своје очи гледао, тумачили су ми тиме, да тако хоће дијете да довабе, јер ако је мушко, потећи ће за сјекиром, а ако је женско, за вретеном.

[5]) Тај напитак има ту сврху, да јој се позли и да стане повраћати, па да тако буде јачи притисак на утробу.

чење окрајака од онаких марама по трбуху њеном, што су њима струк омотавале жене, које су већ рађале (Травник), лак ударац пâсом дјевојачким по крстима родиљиним, при чему треба рећи: „Лакше ти било, него мој пâс“; разрјешавање плетенице од једне дјевојке над родиљом (Фоча), полагање чешља на трбух, гутљај воде из обуће мужеве, лизање пепела од дрвене лопате (Гламоч) и коначно сипање ораха родиљи међу ноге, бива да се тако доваби дијете, нека се игра њима.

Ако већ порођај веома дуго траје, па су већ у бризи, како ће се то свршити, онда се употребљују друге ствари.

Угрију камен, зејтином га полију и близу сполних дијелова положе, лонац вруће воде ставе на исто мјесто [1]), гњету трбух и крста, да се побуде болови, замотају родиљу у покров и неколико је пута добро протресу, да дијете доспије у прави положај, ненадице испале пушку близу ње, да јој престравом потресу живчевље. Седам зрна од главнице (Mutterkorn) у црној кави врло хвале [2]) али ријетко кад дају. Саструган јантар у води често употребљују мухамеданке [3]).

Ако је нужда врло велика, онда код мухамедоваца отворе обоја врата најближе џамије, дају сиротињи милостиње, хране псе, који немају господара. Од мноштва хамајлија, које се употребљују, познајем, на жалост само двије, за које међутим кажу, да су врло поуздане, и то прве четири реченице од 84. суре, које се привезују за трбух, и онда овај запис, из кога се родиљи по један даје у сваку руку:

2	7	2
8	7	7
2	9	7

Гутљај воде од светог бунара Абу-земзема [4]) и комадић запаљене свијеће са гроба Мухамедовог то су ultima refugia мухамеданкињама, кад их у порођају невоља снађе.

Код шпањолских јеврејака одмах се, кад наступе први болови, даје мала милостиња и онда се здјелица зејтина пошаље

[1]) Томе парењу добро су се домислили; да на право вријеме — прије него што пукне матерница — сједне у топлу воду, то би још брже помогло.

[2]) Главницу (Secale cornutum) већ су у старом вијеку познавали као лијек, који побуђује болове, па се и данас у љечничком помагању при порођајима употребљује с великим успјехом. Само тај хероички лијек, ако се криво употријеби, може и да буде опасан.

[3]) Не могу да разумијем, како ће јантар да помаже, на болове он за цијело баш никако не утиче.

[4]) Веле, да је то онај исти бунар, што га је један анђео показао прогнаној Хагари, у пустињи, кад јој је син Исмаил хтио да скапа од жеђи. Оваки хаџија, како се зна, понесе барем једну боцу те чудотворне воде кући својој, нека је има, ако кад затреба.

у храм (хавру), пошто се је родиља у њему огледала, као у огледалу.

Ако се порођај отегне, па се побоје, да би родиља могла умријети, онда јој оно, што носи на глави, закопају у гроб којег рођака, читају јој оно, што долази оне хефте из књиге пророка, отворе шкрињу завјетну у храму, или пак над њеним креветом пушу у шофар [1]).

Осим ових шпецифично шпањолско-јеврејских средстава употребљују се дакако и она, којима се служи свијет других вјера.

Кад је најзад дијете рођено, пупак пререзан и дијете окупано (у богатих се мухамеданаца дијете маже и мећеђом машћу, да буде јако), а пошљедак одмах не оде сасвим, онда родиљи дају финџан зејтина да пије, или јој даду боцу, да у њу пуше; ако и то не помогне, онда трбух гњету [2]), или пак родиљу пâре.

Ово у осталом народу при рађању даје најмање бриге, те он избацивање пошљетка оставља природи, мислећи, ако је дијете изишло, онда и много мањи пошљедак мора да нађе свој излаз.

Како већ прије рекосмо, бацају пошљедак у воду која нетече, или га тако укопају, да никака животиња, нарочито пас или мачка, не дођу до њега, јер би то матери или дјетету могло донијети несрећу.

Велике болове послије порођаја ублажују тиме, што родиљи дају комадић сирова меса, да га поједе. Дијете, које се роди сједећке, доноси срећу, понедјељак и петак сретни су дани за новорођенче.

Ако се мушкић роди у кошуљици [3]), онда му разрежу кожу под пазухом и онамо положе кошуљицу, да прирасте, јер онда такоме дјетету не могу да науде ни чаролије ни куршум (тане).

Бабине трају по 8 дана. У мухамеданаца мора жена трећи дан послије порода да узме авдест по цијелом тијелу.

У свој земљи и међу свима слојевима има, за цијело хвале вриједан обичај, да се муж кроз 40 дана послије порођаја не смије дотакнути жене.

Колико год су Бошњацима дјеца мила и драга, то ипак, кад се пребрзо множе, или кад им се учини, да је доста подмлатка, смишљају, како да даље рађање препријече, нарочито варошани.

[1]) Шофар је згодно удешен овнов рог, у који свирају на дуги дан; тиме хоће да зазову милосрђе божије.

[2]) Духањем у боцу хоће, да се надме трбух, а гњетући трбух, макар и у незнању, побуђују матерницу на даље стезање.

[3]) Колико знам, спајају и код других народа с том кошуљицом којекакво сујевјерје; тако н. пр. у Пољака онај, који се је родио у кошуљици, има у свему среће, чега се прихвати, па за то и има пословица „w czepku się rodził“, („у кошуљици се је родио“) за онаког човјека, коме све иде од руке.

Хоће ли дакле, да се за неколико година не нађе дијете, а оно забоду нож међу двије тренице од стропа (шипе) у соби, и то иза онолико треница, колико година желе, да жена не роди. Ако н. пр. жена 3 године не ће да затрудни, а она ће забости нож иза треће тренице од врата или од прозора.

Кад хоће, да уопће више не буде дјеце, онда ножицом пошљедњег чеда замандале врата од одаје.

Dvije prehistoričke gradine u Hercegovini.

Piše rudarski satnik V. Radimsky.

U mnogim krajevima Austro-Ugarske, pa i po drugim zemljama Evrope nailazimo na gragjevine, smještene obično na takim brdima i bregovima, koji o sebi stoje i dalek se s njih u okolo pogled otvara. Te gragjevine potječu iz vremena, kada žitelji onih krajeva niti su umjeli kamen lomiti, niti su pojedino kamenje spajali klakom.

Ove prehistoričke gragjevine nasute su ili od zemlje ili od snesenoga kamenja, a često su im goleme dimenzije.

U glavnome sastoje od nasipa (Wälle), koji su često u svezi s gorostasnim čunjastim ili piramidalnim gromilama.

Ima ih, gdje je samo jedan jedincati nasuti bedem zaokružio gradište, te ćemo taku gragjevinu nazvati gradac (u njemačkom po obliku nasipa „Ringwall"), za razliku od onakih, gdje ima više koncentričkih nasipa, ili gdje gragjevina sporednim i poprečnim nasipima izlazi zapletenija, i koje ćemo nazvati grad (Burgwall), kako narod bez mnogoga razlikovanja sve takve gragjevine upopreko naziva.

Različita je svrha bila tijem utvrdama. Ili su obuhvatale naseobinu, koja se je u njima smjestila, ili su bile sagragjene blizu koga naseljenog mjesta, da stanovnicima takih mjesta, kad im bude do nevolje posluže kao utočišta i zakloništa od dušmanskih navala. Gdjekoje su gragjevine te ruke bile i bogoštovnim obredima namijenjene, ili su pak najposlije služile i za bogoštovne svrhe i za obranu.

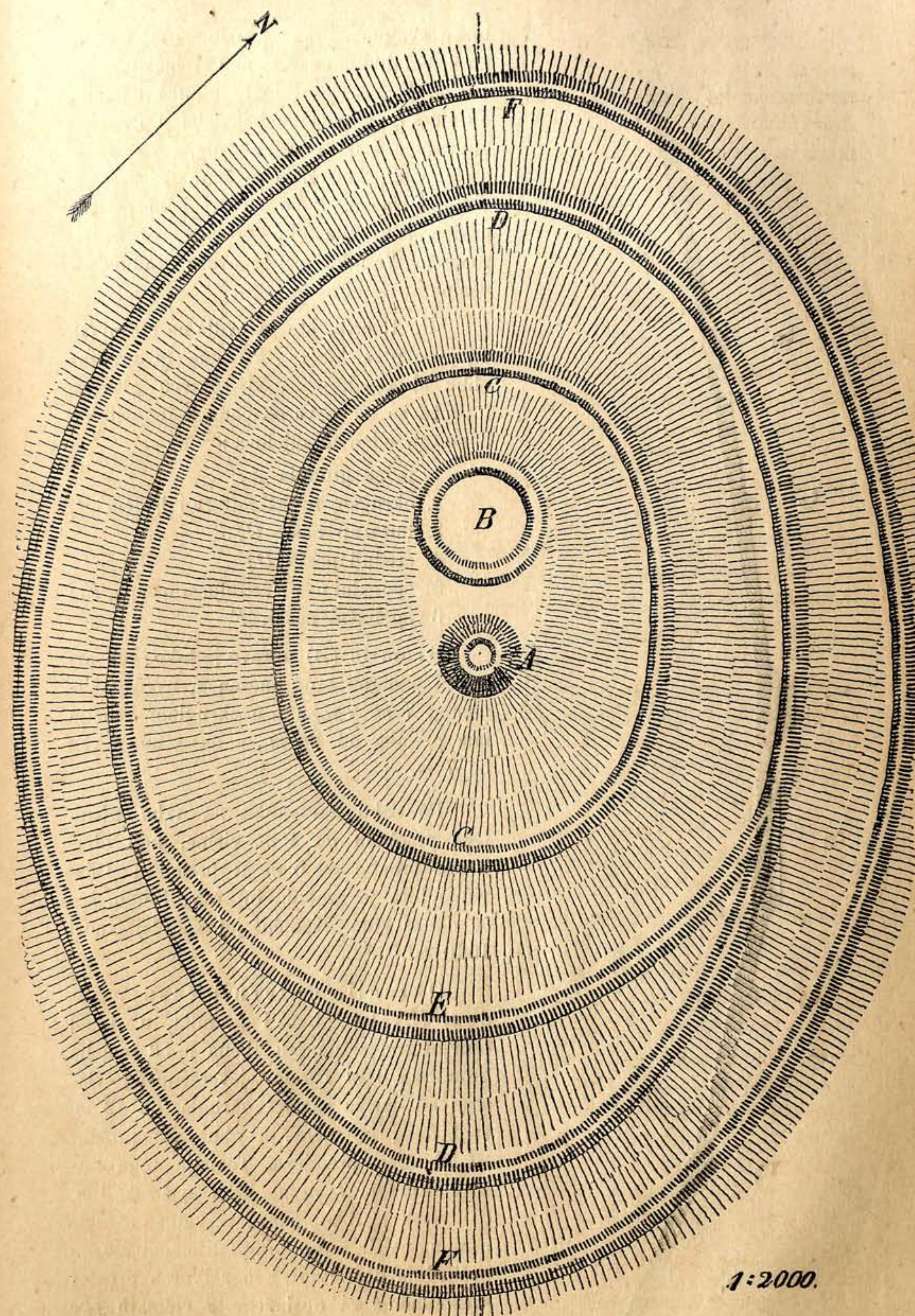
Za prve vijesti o takim prehistoričkim gragjevinama u Bosni imamo da zahvalimo kustosu dru Truhelki, koji je u okolini velike nekropole glasinačke na Romaniji planini istočno od Sarajeva našao 16 gragjevina od nasipa, većinom omanjih gradaca.[1])

Prigodom mnogog mog putovanja naišao sam ja od onda i u Hercegovini u različitim prijedjelima zemlje na 6 nasutih gradina, od kojih ću niže dvije da opišem, a o ostalim mislim skorim da progovorim u ovećoj jednoj raspravi o hercegovačkim starinama.

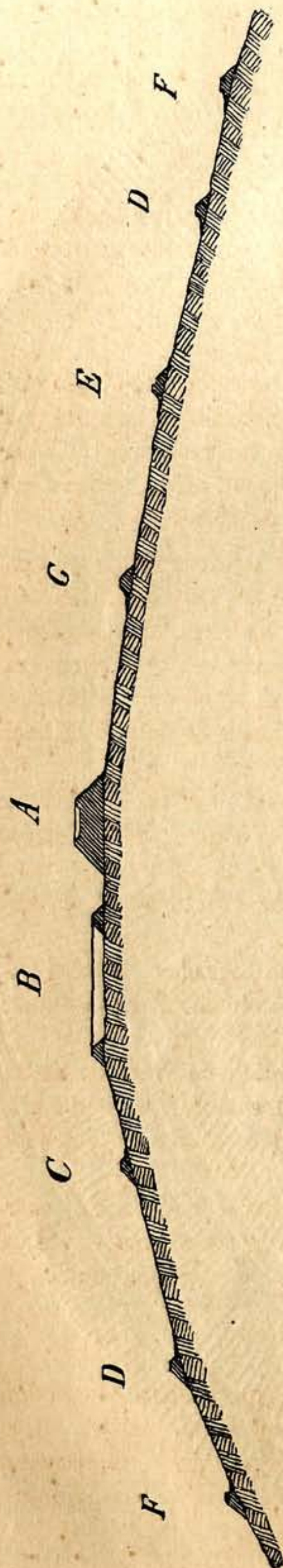
I. Gradina od nasipa na Vrsniku.

U općini Poplatu gornjem, kotara stolačkog, diže se istočno od ceste Stolac-Ljubinje gora Vrsnik, koja o sebi stoji i cijelome onome kraju gospoduje,

[1]) Mitth. d. Anthrop. Ges. in Wien. 1889 sv. XIX., str. 24 i d. i ibid. sjednički izvještaj str. 159. i dd. Glasn. zem. muz. u Bosni i Herc. 1889. sv. I. str. 23 dd. i 1890. sv. I. str. 68. i dd.

(Slika 1.)

(Slika 2.)

te se svojom morskom visinom od 514 *m.* po prilici 464 *m.* uzdiže nad stolačkom ravnicom. Već kad od ceste staneš uzlaziti, opazićeš na glavici gorskoj golemu gromilu; ali pogledaš li sa visine sedla, preko koga cesta vodi, kod Žegulje karaule, natrag, vidješeš jasno, kako su tri koncentrična nasipa zakružila oko gromile, te se po tome na Vrsniku uzdiže oveća gradina od nasipa.

Po tlocrtu, što je ovdje na strani (sl. 1.) i po presjeku (sl. 2.) ima ta gradina oblik elipse, koja slijedi pravcu glavice, i pruža se od sjeverozapada k jugoistoku, a sastoji od ovih dijelova:

1. jedna gromila *A;*
2. okrugao, nasut nutarnji bedem *B;*
3. nutarnji nasip *C;*
4. srednji nasip *D;*
5. sporedni nasip srednjega nasipa, *E;* i
6. spoljašni nasip, *F.*

G r o m i l a (*A*) upravo je tako, kao svi nasipi podignuta od snesenog, ovećeg kamenja, 7 *m.* visoka, a u okruglom temelju ima premjer od 25 *m.*, a na vrhu takav od 7 *m.*

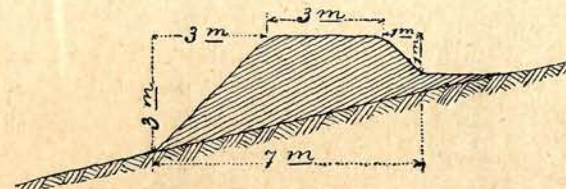
Po rubu zaravanka na vrhu njenu teče prsobran od 1 *m.* visine, koji obuhvata prostor od 5 *m.* u premjeru. Očevidno bila je gromila toj utvrdi ono, što su danas kule. Kubični joj sadržaj iznosi 1540 m^3.

O k r u g l i, n u t a r n j i r a s u t i b e d e m (*B*) leži, kao i gromila, u dugoj osovini gragjevine, a udaljena je od temelja gromilina 8 *m* spram sjeverozapada. Sastoji od nasipa sasvim okrugla, od 42 *m.* spoljašnog premjera, a obuhvata prostor od 28 *m.* u premjeru. Temelju toga nasipa širina je 7 *m*, na vrhu je širok 3 *m*, a i visok je 3 *m.* Ulaza ne vidi se u tome nasipu, te ili je on braniteljima služio za pošljednje utočište ili kao zatvoren prostor sveštenicima za opsluživanje vjerskih obreda.

Srednji mu opseg dosiže duljinu od 220 *m*, po čemu taj nasip ima 3300 m^3 kubičnog sadržaja.

N a s i p i su za toliko vremena po pastirima i stoci, koja onuda pase, na mnogo mjesta deformirani, tako da im se prvašnji profil sada ne može sasvim stalno odrediti.

Ali u prosjeku široki su u temelju 7 *m*, a na vrhu 3 *m;* spoljašnja im je visina 3 *m*, a nutarnja 1 *m.* Nutarnjeg obronka toga nasipa hvata se banket, koji horizontalno prelazi u nutarnju ostrminu gore, tako da presjek nasipa poprečno iznosi 12 m^2 (Sl. 3). Da li je bilo ulaza u pojedinim nasipima i gdje su bili, ne da se više stalno reći.

(Slika 3.)

N u t a r n j i n a s i p (*C*) ima ove dimenzije. Velika osovina 158 *m*, mala osovina 116 *m*, opseg 431 *m*, a kubična sadržina 5200 m^3.

U s r e d n j e g je nasipa *D*) velika osovina 312 *m*,) mala osovina 212 *m*, a opseg 822 *m*, tako da kubična sadržina čini 9800 m^3.

P o p r e č n i n a s i p (*E*), što se hvata jugoistočne sredine srednjeg nasipa, dug je 250 *m*, po čemu se kubična sadržina računa na 3000 m^3. Očevidno je taj nasip s te strane, gdje je gora manje strma, imao da povisi jakost utvrde.

S p o l j a š n i n a s i p (*F*) napokon ima veliku ôs od 371 *m*, i malu od 269 *m*, opseg mu je dug 1007 *m*, po čemu njegova kubična sadržina izlazi na 12100 m^3.

Horizontalni razmak pojedinih nasipa varîra izmegju 31 i 53 *m*, a vertikalno jedan drugi nadvisuju izmegju 7 i 17 *m.*

Ukupna je duljina nasipima zajedno s nutarnjom ogradom 2510 *m*, a kubična sadržina svih nasipa, bedema i gomile iznosi 34940 *m.* Površina cijele gragjevine, ogragjena spoljašnim bedemom, iznosi 7·8 ha.

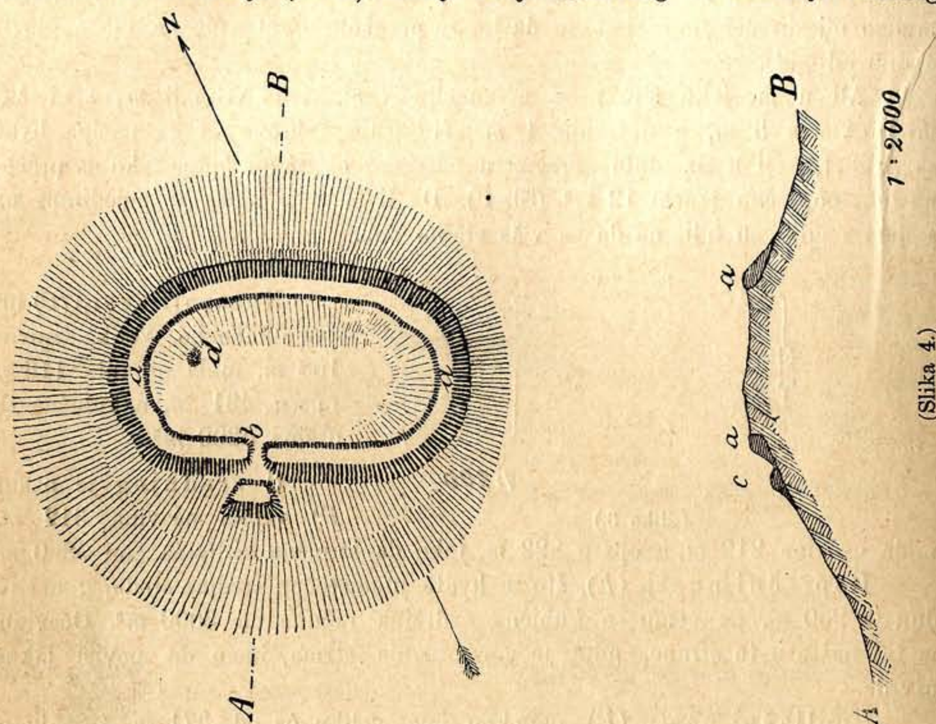
Kako se iz ovih podataka vidi, ima nasuta gradina na Vrsniku uprav ogromne dimenzije, te je negda trebalo tim više radnih sila, dok se je podigla, pošto je golemu množinu kamenja valjalo snositi iz daleke okoline i dopremiti je na vrh strme gore.

Mjestimice u gradu pokušanim prekopavanjem nije se ništa našlo, osim mrke, valjda pepelom promiješane zemlje, te se po tome može uzeti, da ta gradina nije bila stalno naseljena, već da je samo kadšto za vrijeme služila ili u obrambene, ili u bogoštovne svrhe.

II. G r č k i g r a d.

Ovdje opisanoj, nasutoj gradini protivan je mali „grčki grad" u općini Slivlju kotara nevesinjskog. Na špecijalkarti zabilježen je taj gradac krivo „krčka grad", a leži jugoistočno od općine Slivlje na izoliranoj vapnenastoj glavici od 1193 *m* morske visine, koja se izdiže nad krševitom kosom uz desnu obalu Fojnice oko 20 *m.*

I ta gragjevina ima oblik nepravilne elipse, koja se pruža od sjeverozapada prama jugoistoku, a po jednome nacrtu šumarskog asistenta Emanuela Kocoureka u Nevesinju (sl. 4.) sastoji od jednostavnog od kamenja nasutog

bedema *a*, koji zaokružuje cijeli zaravanak po vrhu glavice, a dug mu je nutarnji prostor 74 *m*, i širok 37 *m*.

Nasip, od kamenja suho sagragjen, ili prosto nasut, već je podosta razvaljen, te se zbog toga samo slabo diže iznad nivoa unutrašnjeg prostora, a širok je sada na vrhu 5 *m*. U prvo je vrijeme taj nasip po svoj prilici bio mnogo uži na vrhu.

Ali što taj „grčki grad“ čini osobito zanimljivim, to je zaštita njegovog 5 *m* širokog ulaza na jugozapadnoj dugoj strani *(b)* posebnim, ispred njeg nasutim bedemom (*c*). Tik naime gràcu do podnožja podignut je prema ulazu, prav kamenit nasip, visok 2 *m*, u temelju širok 7 *m*, spolja dugačak 10, a iznutra 6 *m*.

Nutarnji prostor te gragjevine čini travom obrasla ravnina, koja se po malo spušta spram sjeveroistoka, a proviruju iz nje mjestimice glavice vapnenastog kamenja. U sjeveroraspadnom dijelu ima okruglasta, po prilici 1 *m* duboka jama *(d)* s premjerom od 4 *m*, koja je valjda postala, kad je neko ovamo dolazio kopati blago.

Pokušanim prekopavanjem našlo se, da je sloj crnice u sredini gradine posve tanak, a blizu nasipa 40 do 80 *cm* dubok. Zemlja je mrka, pepeljasta, laka i mala ti treba, da je satareš u prah.

U dubljini od 20 do 30 *cm*. ima obilje utaraka od smegjih i crvenkastih, prostom rukom načinjenih a na površini istrošenih i šupljikavih ilovastih po-

suda. U pribranome materijalu mogu se razabrati utarci ovećih posuda s uspravnim i slabo izvinutim rubom, i utarci od malih zdjelica s uvijenim rubom. Rijetko se nagju kaki ukrasi na ovim utarcima, a sastoje samo od neukusnih izbočina ili od nizova okruglih utisaka.

Ta množina utaraka od ilovastih posuda u pepeljastoj zemlji pokazuje, da je „grčki grad“ pokadšto bio nastanjen, ili možda i stalno naseljen. Ali to bi se pouzdano moglo utvrditi samo temeljitim pretraživanjen.

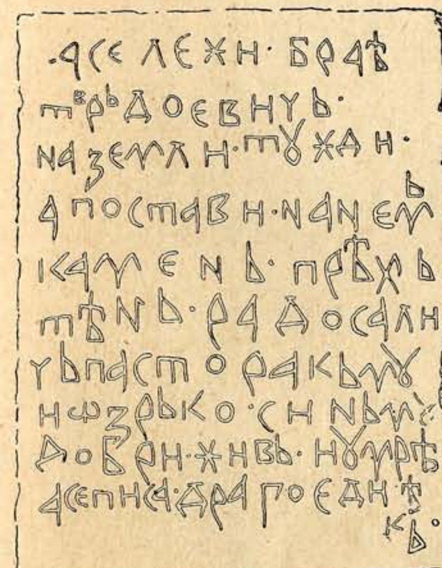
Po tome, što smo u pristupu rekli, čini se, da tih prehistoričkih nasutih gradina u zemlji ima obilje, te ja ovdje pri kraju molim sve prijatelje prehistoričkog ispitivanja, neka mi jave, ako sličnih gragjevina nagju u Bosni ili Hercegovini, da ih mogu pobliže ispitati.

Старо-босански натписи.

I.

Натпис у селу Засеоку.

Приопћили Томо Драгичевић и Вид Булетић-Вукасовић.

Чита се:

Ѧсе лежи Браѣ[1])
тврьдоевичь[2])
на земли тѹжди[3])
а постави · на немь
камень прѣхь
тѣнь[4]) радосали
vь пасторакь мѹ
и ѡзрько[5]) синь мѹ
добри живь и ѹмрѣ
а се писа драгое диѣ
кь

[1]) Браѣ, испореди са Бранко (види Ђ. Даничића „Рјечник из књижевних старина српских“; дио нрви, стр. 69; за тијем „Корјени“ и т. д. од Ђ. Даничића, стр. 139.) Брајо или Браја постало је од старог имена Братослав.

[2]) Тврьдоевичь, долази од Тврьдое (испор. Рјечник Ђ. Даиичића, стр. 281, дио трећи).

[3]) Тѹжди је од ријечи тоѹждь, а значи земља туђа, те се може испоредити са: на земли тоѹждои (Види Рјечник Даничића, стр. 328., дио трећи).

[4]) За прѣхьтѣнь испореди „Корјени“ итд. од Ђ. Даничића на стр. 286. са прѣ.

[5]) ѡзрько можда посрјешно мјесто Жарько (испореди Даничића: Рјечник, стр. 331., дио први, и Корјени на стр. 71.) У Босни и Херцеговини и данас су познати Жарковићи.

Натпис налази се у селу Засеоку на такозваним „Постељинама“ у котару зворничком, а тузланском округу, на једном стећку (мрамору), који је усађен у облику ступа. Тај је стећак издјелан од камена вапненца (бјелца) и отесан је на три стране равно; са четврте — западне стране је понешто испупчен. Висок је од земље 135, широк 75, а дебео 50 центиметра. Натпис усјечен је на оној страни стећка, која је истоку окренута. У близини још су четири стећка, који су положени попут сандука; на ниједним од ових нема натписа нити какве шаре.

II.

Старобосански натписи у Премиловом пољу.

Приопћио **Матија Бијелић,** кот. канцелиста.

Слика 1.

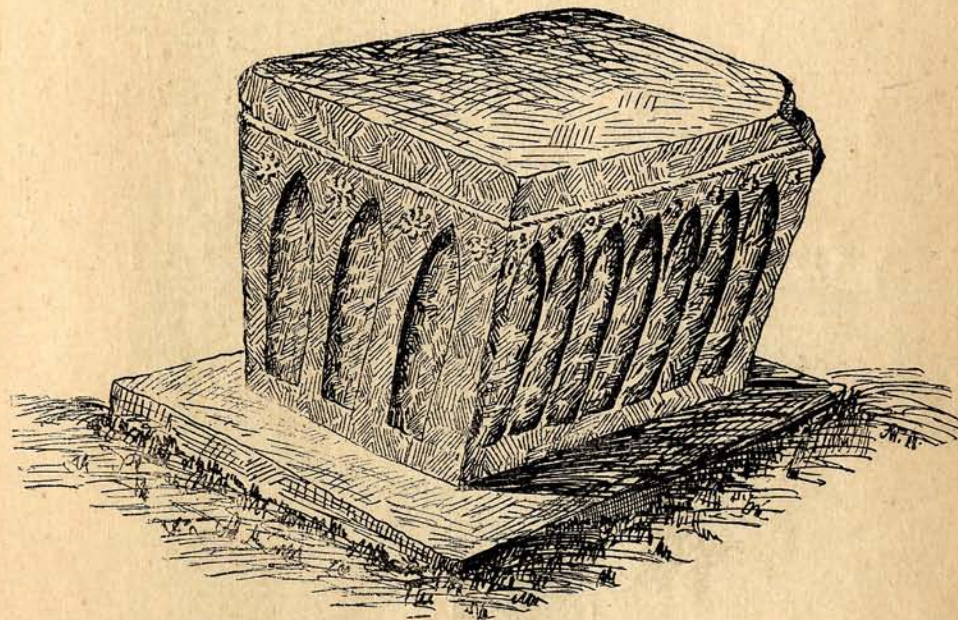
У Премиловом пољу, које је од Љубиња удаљено скоро два сата те припада опћини Глеђевци, има стародревно гробље са многијем надгробнијем споменицима у облику равнијех плоча и огромнијех стећака.

Већи је дио овог надгробног камења без натписа или шара. Многи су стећци преврнути и оштећени, плоче пак покрива доста дебео таван земље, због чега би се могло закључити, да је то гробље доста старо и свакако из доба, прије него што је Босна и Херцеговина пала под власт отоманску.

На жалост многе је ове споменике људска рука оштетила. Народ из околине, кад би требао камена за своје грађевине, одвукао би по који комад с овог гробља; многи стећак или плочу разбише пак поједини становници, тражећи у њима или под њима сребра и злата.

Но ипак сам нашао у овоме гробљу неколико надгробних споменика са натписима, или разним фигуралним или линеарним орнаментима.

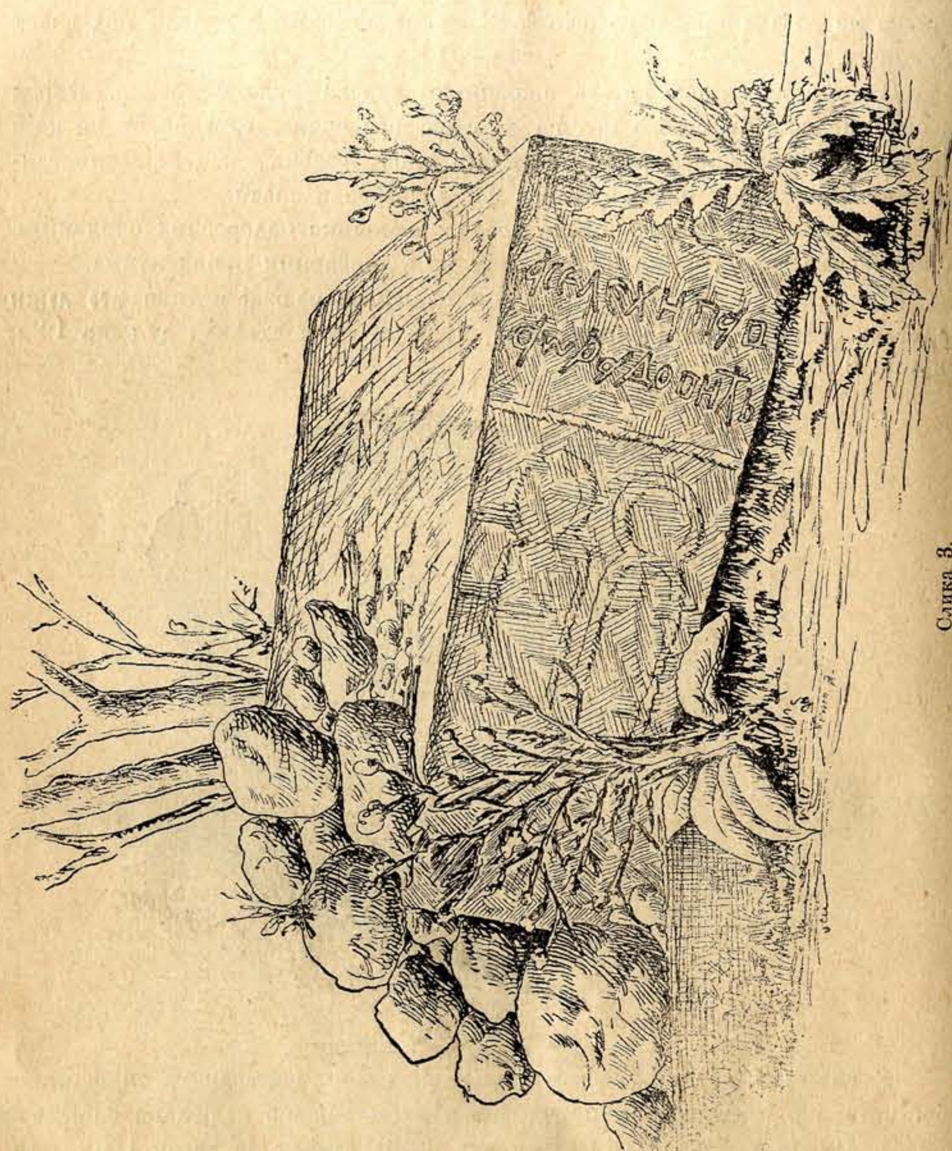
На стећку, што га показује слика 1., налази се овај натпис: **асе лежи Радосавь Дꙋѵићь синомь цвѣткомь.** Мјере су овом стећку: дуљина 1·25, ширина 0·55, висина 1·30 м.

Слика 2.

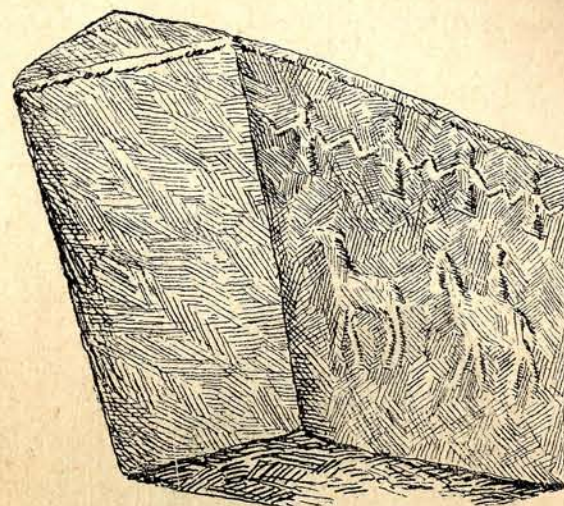
У слици 2. видимо особито красан споменик; сматрам га знаменитим због тога, јер је надгробна плоча са стећком заједно издјелана од једног комада. Плоча је дугачка 3·10. широка 1·46; стећак је висок 1·10, дугачак 1·90, а широк 0·85 м. Становници из Глеђевца приписују овом споменику неку наднаравну силу и приповиједају, како је неки Марко Хербез, који се бавио тражењем блага, прије 40—50 година у очи Благовијести легао на стећак да чека, гдје ће се показати мави пламен, који означује мјесто, гдје је новац сакривен. Једва што је Хербез легао, дуне силан вихор, који га на други стећак, удаљен каких 50 аршина, тако жестоко

пребаци, да је Хербез сломио сву десну страну тијела и послије неколико дана умр'о. Од тада народ у страху пролази крај овог стећка.

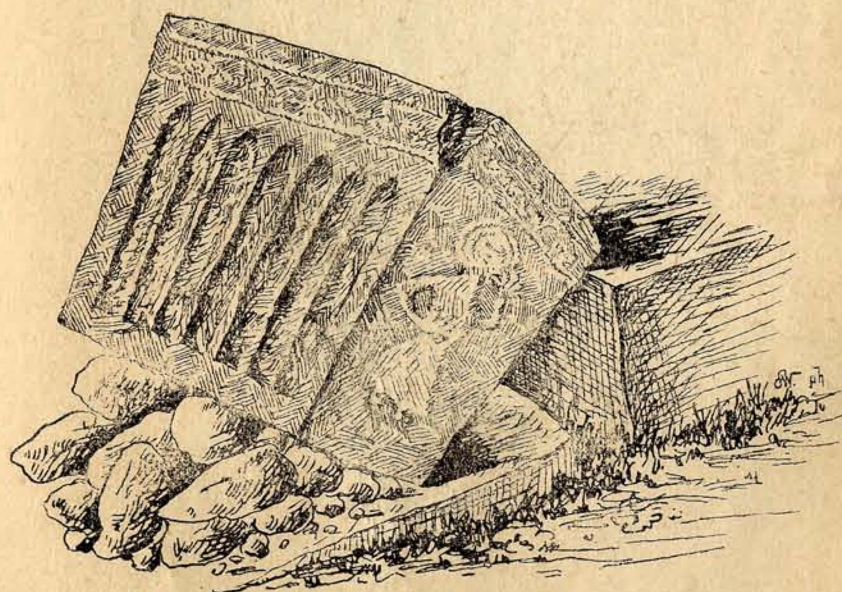

Слика 3.

Ова надгробна плоча (слика 3.) има у дуљини 1·86, у ширини 1·40 а у дебљини 0·52 м., стећак пак висок је 2·00, широк 1·45, а дебео 0·36 м. Натпис гласи: **Ѧсє лєжи Павлѡ Радовићь.**

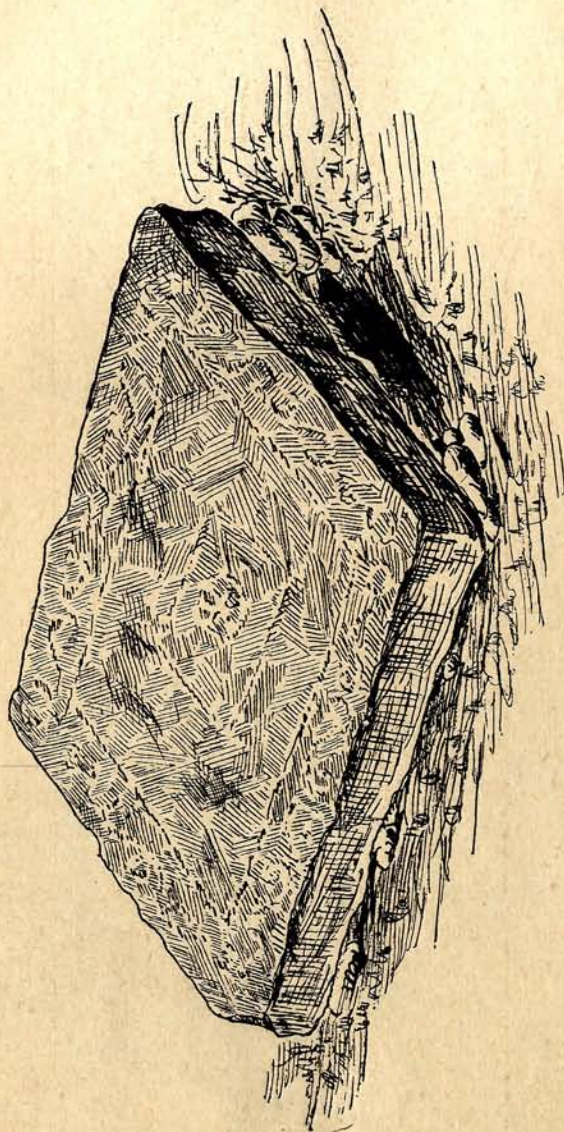

Слика 4.

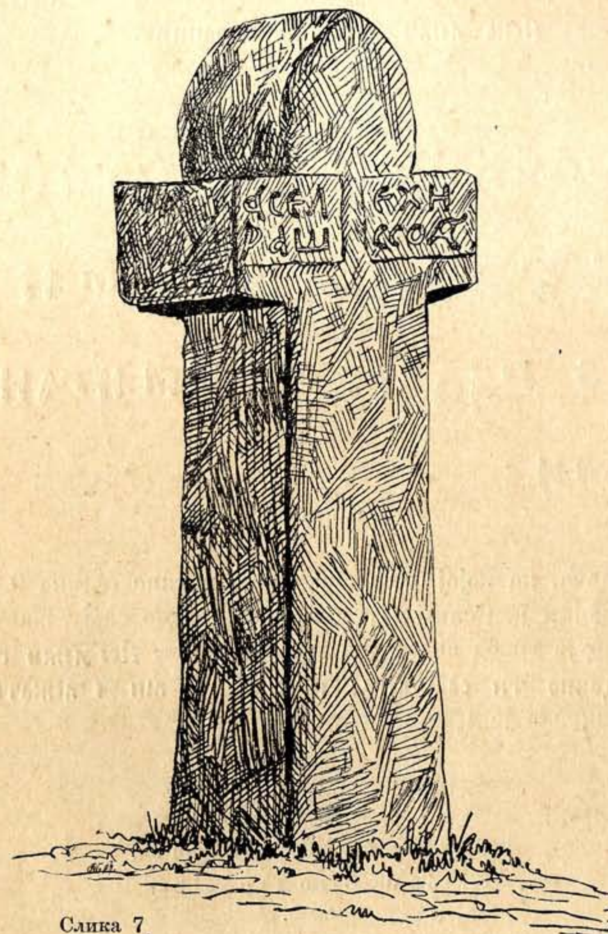
Слика 5.

Слике 4. и 5. показују нам два стећка са лијепим фигуралним орнаментима. Први је висок 1·26, широк 1·35 а дебео 0.65 м.; други пак мјери у висину 1·90, у дуљину 1·18 а попријеко 0·75 м. Оба су без натписа; за стећак други нагађа народ, да покрива гроб дјевојке, која се прославила као вјешта играчица. Слика 6. показује нам надгробну плочу са шарама око руба и по сриједи.

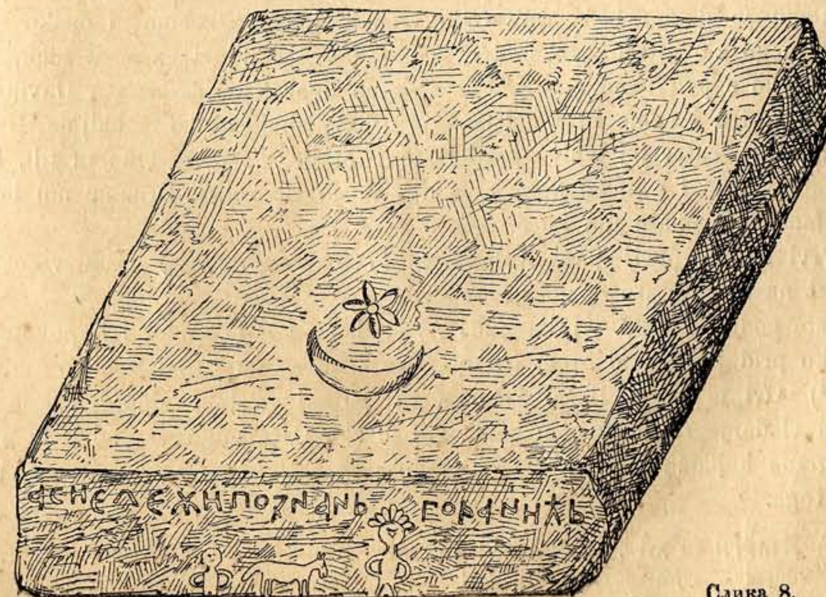

Слика 6.

Крст, што га показује слика 7. висок је над земљом 2·71, а дебео 0·50 м. Кракови имају дуљину од 80 цм. Натпис гласи: **Ѧсє лєжи Рашкоıа.** Чини ми се, да је гробница, над којом је овај крст усађен, особито знаменита, јер јој је обим неразмјерно велик. Гроб је ограђен са четири стране тесаним каменом и раздијељен је у два преградка, први је 4 м. а други 50 цм. дугачак; у ширину мјери пак први преградак 2·50 м. а други 40 цм.

Слика 7.

Слика 8.

На плочи, коју нам предочује слика 8., видимо уз полумјесец и звијезду овај натпис: **Ѧсе лежи познань Горанић.** Под натписом налазе се: у средини лик коња а десно и лијево два људска лика, један лик има на глави накит.

Ѧ СЕЛЕЖИ СТИПКОРАДОСА

ЛИЋ БОЖЕ ДАВНО ТИ САМ

Ь Л Е Г(А)О И ВЕЛЕ ТИ МИ Е Л

Е Ж А ТИ

Слика 9.

Камена плоча, на којој се налази овај натпис (слика 9.) узидана је у темељ зида, којим је Селим Премиловац оградио своју њиву. Страна са натписом провирује испод зида; тај натпис гласи: **Ѧсе лежи стипко Радосалић. Боже давно ти сам легао и велети**[1]) **ми е лежати.** Плоча је дугачка 2 м., широка је 1·40 м. а дебела 55 цм.

Izvadak

iz ljetopisa fra Nikole Lašvanina,

(Priopćio dr. Ćiro Truhelka).

(Konac).

1749. Marča na 10. Udavi paša u Travniku bašu iz Mostara, zlog i opakog, komu je davno baša sarajevski odsiko ruku za šakom. I onako sakat činit je mogo zlo nitko tako, i oteo kćer jednoga kadije i uzeo za ženu, koju umrvši udrio s petericom mostarskih baša na dvor Kopčića-bega u Duvnu, da otme mu sestru i uzme za ženu, koja je utekla obukav vlaške haljine. Nemogući naći (ju) mater joj izbiv i porobiv dvor otidje, al su ga brzo ufatili. I ovi je Temima udrio i s njega kalpak skidav nosio do smrti. Družine mu nemoguć pofatati razkopaše jim kuće.

Prvi Aprila pusti paša Kulenovića 1749. s ugovorom, da se veće neće povraćat na svoje stare opačine.

Iste godine na 25. Aprila umri Avdulah-paša u Travniku i bi pokopan u Travniku prid pašinim dvorom i oko groba učiniše mu turbe velelipo i goleme spese[2]). Ovi je bio na Bosni pašom četiri puta i vazda se dobro podnio i za njegova vladanja siromasi nisu znali, što je zlo. Osta mu žena, po koju dojde iz Carigrada kapidžija, s kojim ode i odnese težko blago. Osta mu sin, paša od tri tuga.

---

[1]) **Велети** = дуго, за дуго вријеме.
[2]) Talijanska riječ = ciena, troškovi.

Iste godine na 5. Juna dojde u Sarajevo kajmekam novoga paše, i noćio u jenjićar-age, ode odma u Travnik kako srdit, buduć Sarajlije obrale sebi muselima, a digli, što je bio s fermanom.

Iste godine na 19. Jula dojde Bećir-paša starac i nekti se uvratiti u Sarajevo, nego pade na Gorici izvahn šehra. I moliše ga, da se vrati, al nekti govoreći: Ja nisam vaš paša, nego Bosanski! Odanle dojde u Travnik na 25. istoga.

Iste godine na 7. Maja u Fojnici umri Muhamed Čelebić, što ga zvahu Begom, čovik zao, muzuvir, telbiz; ovi je bio uzrok, da se križ obori na Rukanovcu. Ovi je činio štetovat mloge ne samo Turke nego i kršćane i fratre. On se razbolio od čudne bolesti na ti način, da je živ izagnjio, nit mu se mogla nać likarija. Najposli iskao oprošćenje od fratara. Još je govorio: „Evo nemogu nikako umriti, zašto u zo čas nagovoriše me Krivić-kadija, da činim i podrem davu na fratre za oni križ na Rukanovcu". Rekoše da ga je zemlja triput izmetala i nije se čudit, zašto je bio čovik od sviju opačina gori.

1749., Septembra izgori Bihać i dade paša pet kesa jasprih, da se ponovi i obeća dat i više, ako bude potriba. Iste godine Bećir-paša razmače svoje dvore u Travniku i ogradi svu luku naokolo žiokam.

1750. Februara 27. Dojde u Sarajevo novi mulla. Iste godine zabraniše se pare dinaruše i učiniše, da koje su dobre pude, ako će bit i malešne nek idu po dvi jaspre, a koje su zle, nipošto. I tu ljudi podnesoše veliku muku i štetu, zašto ih bijaše mlogo navlastito u siromaši.

1750. Na 25. Marča zgodi se blagovist u oči velikog četvrka. Ovu istu noć otišli su kršćani, da vade nadu (u Fojnici gvozdenu). Kad je bilo oko sedam sahata noći, ugledaju pred sobom svitlost i poteku da vide, što je. Al se užegla štala fratarska iznova pokrivena, a u njoj spavaše momak i dite manastirsko toliko duboko, da su ljudi zdvora oparali i na po ugasili, a oni još spavahu; i doisto nije brez mirakula, zašto da se tako u ono doba nebudu rupari zgodili, izgorilo bi oboje dice i sve tri zgrade i konji nesamo naši nego i oni, koji su bili došli na posvećenje ulja od Prisv. Gosp. Biskupa, koje se čini prvo na noć u oči blagovisti.

Božo, sin Marijana Gagule, idući docno iz manastira, vidio je prid vratih kod križa svitlost kakono zvizdu.

1750. na 30. Aprila dojde muselim novoga paše u Travnik, čovik dobar i pravedan, koji nit uze od manastira čuluza, niti kuda posla tevtišâ, i lipo primi od guardiana čast govoreći: Ako ste drugim muselimom davali čuluz pašinski, ja neću ništa, a kad dojde vezir, š njim vidite kako bolje znate; ele neću da je zulum ikom i od koga. Ovi u Sarajevu obisi dvanaest baša harsuza oparavši im bašinske jake i dade strah svim zločincem. U Travniku učini surgun šest baša.

1750. Juna na 7. dojde u Sarajevo novi Avdulah-paša i poče iskati od, Sarajlija ljudih poglavitih, koji su bili prid vijajetom. A oni odgovoriše: U nas nejma zlih ljudih, a te koje nahodite zle, dat nemoremo, dok jih sud neosudi, a ovde sud ima, koji ako najde da su zli, mi ruke vadimo, inako nedamo. Tad se paša srdnuo, posla svoje ljude i nike Sarajlije svoje adherente, da ufate Muharemiju i da mu kuće razkopaju; tu se učini kavga i bi s pušaka i kamenja i mrtvih i ranjenih — — — — — —.

Два римска натписа из Босне.

Приопћио **Коста Херман.**

I.

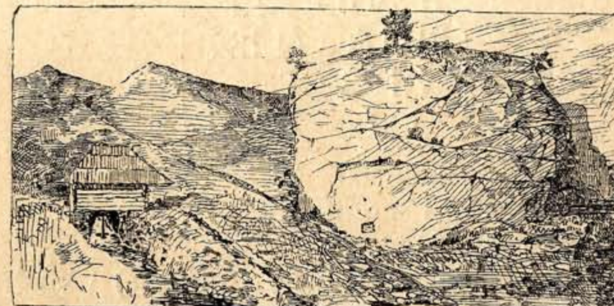

Чита се:

L · ARRUNTHUS
CAMI(LL)US · (A)CRI · (F) ·
LOSITANUS · L(EG) · PR.
PR. CAESARIS · AV(G)
GERMANICI · IVDICEM
DEDIT · M · COELIUM · Ɔ
LEG · VII · INTER · SAPVAT(ES) · (ET)
(DEL)MATINOS · VT · FINES
(ERIGE)RET · ET · TERMINVS · P(ONETUR)

то јест: Луције Арунтус Камило Луситанац, син Акров, као одаслани претор цезара Аугуста Германика, постави судијом Марка Целија, centurija од VII. легије, да између Сапуаћана и Делматинаца међу означи и да подигне међашни камен.

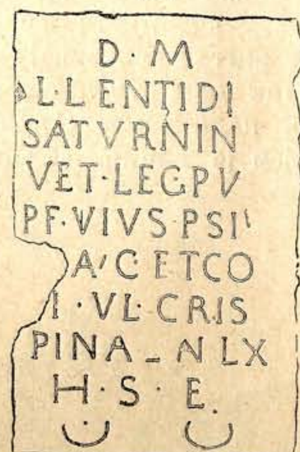
Овај римски натпис досад није био познат. Налази се у близини села Вагања, у котару јајачком, те је усјечен у стијену, коју тамошњи житељи називају „Близанци“. Додана слика показује нам облик ове стијене и у њој усјеченог натписа, од којег је госп. надмјерник Свобода на моју молбу учинио снимак, по којем је начињена слика самог натписа.

Како су чобани тај натпис употребљавали као нишан код свакојаких игара, то је натпис доста страдао; у осталом римски мајстор, који га је усјекао, није се особито трудио, да у камену вапненцу што више углади површину, гдје ће писменице урезати. Натпис је важан за римску топографију у вријеме владања цезара Аугуста Германика (сувладара цара Тиберија на истоку 17—19 п. Хр.), јер нам — како је натпис усјечен у живац-камен — под сигурно означује мјесто, гдје је била граница међу народима Сапуата и Делматина. Натпис има у дуљину 60 а у висину 48 цм.; поједине писменице мјере у првом реду: 45 мм. висине, 25 мм. ширине; у осталим редовима: 40 мм. висине а 22 мм. ширине. Над површином тла уздигнут је натпис данас само 45 цм., но нема сумње да та размјерно малена висина свој повод има у томе, што је поточић Јан течајем многијех вијекова нанио много камења и пијеска, те се тако његова обаља подигла.

Да се овај особито знаменити натпис сачува од даљег оштећивања, побринула се земаљска влада, чим се је натпис нашао, да се од сада најпажљивије чува.

II.

Легенда: D(iis) · M(anibus)
L(ucius) · Lentidi(us)
Saturnin(us)
Vet(eranus) · leg(ionis) · p(rimae) · v(ictricis)
p(iae) · f(idelis) · vi(v)us · p(osuit) · si(bi)
. . . . . et co
n(jug)i · Ul(piae) . Cris
pinae · an(norum) LX
H(ic) · s(ita) · e(st).

то јест: „Dobrim Bogovima! Луције Лентидије Сатурнин,
ветеран легије прве, повједоносне
побожне, вјерне, за свога живота
постави споменик
себи и супрузи својој Улпији
Криспини, у 60тој години.
Овдје почива“.

Господин Петар Мирковић, управитељ народне основне школе у Бишћу ископао је љетос надгробну плочу с овим натписом у Брекавици недалеко Бишћа, те је начинио снимак натписа, по којему је ова слика израђена. Речени господин био је сретне руке код свог љетошњег претраживања околине бихаћке, јер је у грабешким брдима покрај села Притоке нашао и других римских старина, па и многе предмете из предисторијског доба. О овом раду и о постигнутим резултатима приредио је госп. Мирковић опширан извјештај за књигу Гласника, која слиједи иза ове.

Kipovi od bronca iz Sinja — lažni su.

U I. knjizi našeg „Glasnika“ od ove godine priopćili smo opis dviju grupa iz okoline Sinja te smo ondje izjavili, da ćemo u interesu znanosti rado primiti svaki prinos, kojim bi se dao razbistriti postanak ovijeh kipova. U to nam stiže pismo velečasnog gospodina Fr. Bulića, upravitelja spljetskog muzeja, kojim nam ovaj vrlo zaslužni stručnjak na polju arheologije javlja, da su ovi broncani kipovi moderni falzifikati, proizvedeni od nekog kovača u okolini sinjskoj.

Kako nam gosp. Bulić piše, ovaj se kovač uz kovanje orugja i alata za težačke potrebe, bavi kriomice saljevanjem i kovanjem drugih predmeta, kao n. pr. mitoloških životinja, povjesnih grupa itd. Saljevene kipove i grupe tura ovaj kovač u svijet pod imenom starinskih po drugima, koji opet kazuju, da su te predmete našli ili u staroj kuli Čaćini ili u Vojnić-Gardunu.

Svakako vijest gosp. Bulića nije bez veoma zanimljive strane. Ako se već ne ćemo čuditi kovačkoj domišljatosti, gdje se je sjetio kopirati starinski kip, valja nam se svakojako čuditi vještini njegovoj, kojom je pogodio svoj falzifikat satvoriti od onake miješavine, da se je i vještim i iskusnim starinarima učinila broncom iz starijeg vremena, pak onda još većoj majstoriji u priugotavljanju patine na starinski način, kojom je oličio svoj rukotvor.

Od srca blagodareći učenome gospodinu upravitelju spljetskoga muzeja na usluzi, učinjenoj i našem listu i znanosti, dodajemo, da nam je gosp. vladin savjetnik dr. Thalloci, koji se nedavno bavio u Dalmaciji znanstvenim istraživanjem, obećao, da će nam priposlati opširne razjašnjaje u toj stvari.

Obećani članak našeg prijatelja i suradnika priopćićemo u IV. svesku „Glasnika“.

Прилози флори Босне и Херцеговине.

Приопћио **Фрањо Фиала.**

Хоћу да овдје приопћим число флористичких података, који ми се чине вриједни да их објелоданим, јер се тичу у једну руку за ову земљу нових, у другу ријетких облика.

Материјал прибрао сам у неколико ја, а у неколико ми га добростиво на обрађивање препустише господа кустос Рајсер, пуковнијски лијечник др. Хентш и музејски пристав Апфелбек.

Кустос Рајсер сабирао је у сјеверној Босни, за тијем у столачком, љубињском и мостарском околишу, др. Хентш припосла нам биљака из Стôца, Домановића и Увца.

Ја сам се у главном стегнуо само на опћените назнаке о налазиштима, а само гдје се нашло што год особито занимиво, додао сам нешто и потанкости. Већом страном набрајање обухвата биље средоземне

флоре, некоје врсте, које припадају високим планинама, као gnaphalium leontopodium и anemonea alpina чине ми се вриједне, да се напомену.

Особито ме је задужио господин кустос др. витез Бек, који ми је неке тешке форме детерминирао а при ревизији осталога материјала с ријетком љубазношћу савјетом био на руци.

Набрајање нађених врста.

Asplenium septentrionale Sw.
 На хриду код Увца.
Asplenium Acliantum nigrum L.
 Хрид код Мојмила близу Сарајева.
Scolopendrium officinarum Swtz.
 Увац, Соколине (котар Власеница) Витез.
Taxus baccata L.
 Грабовичка котлина (Херцеговина).
Juniperus sabina L.
 У алпинским предјелима Рјечице-планине код Острошца.
Juniperus phaoenicea L.
 Око Завале.
Pinus sylvestris L.
 Осамљен, на салазу с Пласе-планине у Дољанкин дô.
Pinus leucodermis Antoine.
 Бјелашница планина прама Опанчару (још у Босни).
 Рјечица планина, Мухарница пл. (на облик шумског дебла).
Stipa pennata L.
 Драчево, Неум.
Bromus squarrosus L.
 Подбележ код Мостара, Неум.
Luzula maxima D. C.
 Увац, Пласа планина.
Tulipa sylvestris L.
 У травњацима на Горици код Сарајева.
Fritillaria Meleagris L.
 У дубравама око бос. Градишке.
Erythronium Dens canis L.
 Борке планина, Трново, Калиновик, Фоча, Пласа планина, Вучија лука, Кладањ, Преслица планина.
Asphodelus luteus L.
 На хриду код Граца и Драчева.
Scilla pratensis Waldst. et Kit.
 Столац, Домановић, Ливно и Басташи.
Hyacinthus orientalis L.
 У дубравама око бос. Градишке.
Allium roseum L.
 Столац, Домановић, Авговац.

Scilla autumnalis L.
 Мостар, Благај, Буна. На угарима.
Ruscus aculeatus L.
 Око бос. Градишке.
Colchicum Bertolonii Stev.
 Борке пл. Столац, Домановић, Габела.
Romulea bulbocodium Seb. et Maur.
 Домановић, Габела.
Crocus Heuffelianus Herb.
 Столац, Домановић, Билек, Фоча, Трново, Калиновик.
Crocus albiflorus W. A. K.
 На седлу Металке, око Фоче ријетко.
Crocus Vilmae Fiala.
 Рјечица планина код Острошца и на Требевићу близу Довлића код Сарајева, раштркано.
Iris graminea L.
 На цјелинама код Кобиље главе близу Сарајева.
Gladiolus segetum Sawl.
 Појединце у житима код Неума; на острвима у дôњој Неретви прама Габеле.
Orchis tridentata Seopoli.
 Зелене главице око Коњица, код Витеза.
Orcbis picta Lois.
 Око Стôца, Домановића, Подвележа код Мостара.
Orchis coriophora L.
 Домановић, Столац, Витез.
Orchis laxiflora Lam.
 Ливаде код Домановића.
Ophrys myodes Jacg.
 Орловац код Сарајева.
Ophrys apifera Hudson.
 У храстовим гајевима код Мостара.
Limodorum abortivum Sw.
 У грмљу око Мостара, ријетко.
Neottia nidus avis Rich.
 Јелове шуме код Витеза.
Spiranthes autumnalis Rich.
 Столац, Домановић.
Sagittaria sagittaefolia L.
 Хутово блато, Бок-бара.
Quercus pubescens.
 Столац, Домановић, Драчево.
Quercus cerris L.
 Столац, Неум.
Salix incana Schrank.
 Дољанскин дô код Раме.

Salix glabra Scop. f. obtusifolia.
По стијенама Мухарнице (Пласа планина).
Polygonum amphibium L.
Хутово блато.
Dianthus armeria L.
Завала, Билек.
Anemone apennina L.
Билек.
Anemone hortensis L.
Мостар, Столац, Домановић, Билек, Борке-планина.
Anemone alpina L. var. sulphurea.
Враница планина близу Фојнице 1900 *m*.
Ranunculus Lingua L.
Бок бара код Д. Свилаја (Сава), локва Громзел близу Бјељине.
Isopyrum thalictroides L.
Увац, Фоча, Калиновик, Столац.
Helleborus odorus Waldst. et Kit.
Увац, Фоча, Трново.
Nigella damascena L.
Неум.
Nymphaea alba L.
Хутово блато.
Corydalis tuberosa D. C.
Увац, Фоча.
Corydalis ochroleuca Koch.
Зворник, на граду.
Cardamine pratensis L.
Столац, Домановић.
Alyssum argenteum Vitm.
Увац.
Roripa lippicensis Reichenb.
Домановић, Столац Автовац, Билек, Фоча.
Vesicaria utriculata Lam.
Хрид на Радобољи код Мостара.
Viola alba Besser.
Горња долина Дрине, у обиљу.
Althaea pallida W. A. K.
У сливадама дуж Дрине; турски Шепак.
У Посавине опћенито.
Pistacia Terebinthus L.
Неум, Завала.
Pistacia lentiscus L.
Неум.
Evonymus latifolius Scop.
Орловац код Сарајева.

Ilex aquifolium L.
Шуме код хана Брадине недалеко Коњица, Соколине 1500 *m*. код Власеница.
Euphorbia spinosa L.
Автовац, Столац, Билек.
Euphorbia palustris L.
Хутово блато.
Euphorbia Wulfenii Hppe.
Хум код Мостара, код Завале и Стôца.
Euphorbia Myrsinites L.
Обиље у Варешу.
Bupleurum rotumlifolium L.
Рамски дô, на жељезничким насипима код Острошца.
Bupleurum junceum L.
Рамски дô, Товарница близу Раме.
Sedum atratum L.
Алпинске ливаде на Мухарници (Пласа планина).
Circaea lutetiana L.
При узлазу на Пласу планину из Дољанкиног дола.
Pirus amygdaliformis Vill.
На путу из Стôца у Љубиње.
Alchemilla alpina L.
Стијене Мухарнице (Пласа планина.)
Cytisus ramentaecus, Sieber
Око Стоца, Домановића, Мостара, Автовца, Билека, Неума. опћенито.
Spartium junceum L.
Неум.
Trifolium incarnatum L.
Столац, Домановић.
Galega officinalis L.
Дубица код Свилаја.
Colutea arborescens L.
Товарница код Раме, Дољанкин дô.
Bonjeanea hirsuta Reichenb.
Драчево.
Lupinus digitatus Forsk.
Неум.
Orobus pannonicus Jacq.
Мочварне ливаде код Пала.
Arbutus Unedo L.
Неум.
Erica carnea L.
Рјечица пл. код Острошца.
Primula acaulis L. f. tomentosa G. Beck.
Увац, Фоча.

Cyclamen curopaeum L.
Пласа планина.
Periploca graeca L.
Неретвина острва близу Габеле.
Convolvulus contabricus L.
Око Стôца, Домановића, Невесиња, Билека, Неума, опћенито
Convolvulus althaeoides L.
Хридасто земљиште код Граса.
Lycopsis variegata L.
Столац, Домановић.
Linaria graeca Chav.
Домановић.
Linaria juncea D. C.
Домановић.
Salvia verbenacea L.
Драчево.
Teucrium polium L.
Домановић, Столац, Неум.
Sideritis romana L.
Домановић.
Campanula rapuncuius L.
У столачком крају опћенито.
Campanula pyramidalis L.
По стијенама у Завали.
Campanula lingulata Waldst. et Kit.
Столац, Домановић, Љубиње, Неум.
Asperula odorata L.
Шуме код Витеза.
Knautia longifolia Koch.
Предалпинске шуме Пласе-планине.
Scabiosa graminifolia L.
На хридовима у долинама Раме и Дољанке, на Товарници
Scabiosa lucida Vill.
Зворник, на граду.
Bellis sylvestris Cyr.
Столац, Домановић
Inula candida Caos.
У долу Дољанке и на Товарници близу Раме.
Inula Oculus Christi L.
Предалпинска регија Пласе планине.
Gnaphalium Leontopodium L.
На литицама Мухарнице-планине (сјевероисточно од Пласе) са Salix glabra, Potentilla apennina и др.
Senccio Visianianus Papaf.
Стијене Мухарнице пл.

Cirsium Acarna D. C.
Столац, Домановић.
Centaurea alba L.
Рама, Столац.
Scorzonera rosea Waldst. et. Kit.
Мухарница планина. Предалпински предјео.
Mulgedium Pančićii Visiani.
Влажне стијене у алпинском предјелу Мухарнице пл.
Scolymus hispanicus L.
Столац, Билек, Неум.
Сарајево у мају 1890.

Različito. — Различито.

Nekoliko narodnih lijekova.

I.

Bunika, perunika (Hyoscyamus niger), i dan danas uživa u narodu božansko neko odlikovanje. Ta to je miljenica slavenskog gromovnika Peruna, te nije baš nikakvo čudo. Osobito ovo odlikovanje još nam se većim čini, kad pomislimo, da se ona broji u red otrovnica. Pa ipak uza sve to narod joj dao, kao sigurnom lijeku najnježnije i najdragocjenije mjesto svoga tijela, a to je oko. Čim koje čeljade u kući zaboli taj nježni organ, odmah lete ostala čeljad, da čim brže saberu sjemenja od perunike, te da njime oko bolesnikovo nakade. Prema tomu se ovako postupa: Suho sjeme saspe se na vatru, a dotični hasta (bolesnik) klekne na koljena — i ovo je neka počast toj svetoj biljci — i nagne se nad dimom, te se kadi. Sa svih strana pokriju ga gunjima ili drugim haljinama, da mu što više dogje dima. I tako će se bajagi izliječiti, jer će mu ispasti svi očni crvi. Za to svaka baka ima pune prijedjeljke (ladice) ovoga svetog i korisnog sjemenja. Uz to je ovo sjemenje veoma dobro i za bolesne zube, jer i iz njih crvi ispanu.

II.

Najbolji lijek protiv nemile štucavice jest, da se zaspeš tri puta po malo lugom i napiješ sedam puta plaho i oblimice vode i odmah će štucavica da prestane.

III.

Ništa nije bolje, kad koga ujede pčela, nego da namaže istučenim fesli-džanom (bosiok) i da potare po ujedenom mjestu tri puta sa tri hladna kamenčića i tada će mu brzo proći, niti će mu otoka biti.

IV.

Zaboli li koga plaho glava, neka s mjesta stegne desnu ruku i lijevu nogu, ako želi, da mu što prije progje.

V.

Prihvaća li koga dječinja (zavrće li, padali si s gore, ima li goropaštinu, epilepsiju) i čim ga to snagje, brže bolje valja mu prerezati kajiš oko pasa, te od njega nekoliko nastrugati i dati mu to u vodi da popije, pa ga više nikada ne će ta bolest snaći.

Priopćio **Ivan Zovko.**

Мезар[1]) гази[2])-дјевојке.

Када путујеш из Кисељака у Фојницу, опазићеш, ако те у мало занима разматрати ону дивну околицу, коју је природа украсила свијем својијем милинама и чарима, на један сâт прије но у Фојницу стигнеш, са горње стране пута, на једној главичици мало овећи гроб, који овдашњи народ зове „Мезар гази-дјевојке. Ако и нијеси ништа прије чуо о оном гробу, а иоле се разумијеш у турске надгробне споменике, опазићеш и сам, да је у тај гроб женско укопано, јер су оба никшана[3]) шиљаста, а не, као код мушкијех гробова, један са турбаном.

Када сам ја први пут овуда пропутовао, удари ми одмах у очи тај гроб, те одмах одлучих о њему што год распитати. Пошто сам о томе гробу нека приповиједања чуо, која ћу вам даље испричати, упутих се једнога лијепога дана шетњом у Острожницу, гдје гроб лежи. Када сам се гробу приближио, опазим овећи број мухамедовкиња у завитку, гдје су се око гроба разишле, па беру цвијеће. Не хтијући им мира покварити, окренем се на дôњу страну цесте и скренем у једну каву, гдје затечем дéду, кавеџију, коме је било више од 70 година.

Поздравивши се са дедом по обичају и упитавши се за здравље, наручим каву, коју дедо одмах зали, а ја извадим дуванкесу, те завијем цигару а деда понудим, да и он своју лулу напуни, што он драге воље и учини. Уз каву смо одбијали и ја и он густе димове. Пошто по једну двије потрошисмо отпочех ја разговор: „Какав је, дедо, оно мезар украј пута, те су се око њега женскадија окупила?“ — „У онај ти је мезар укопан шехит[4]). Причају, да је тај шехит био гази и да је био женско, па се жене свакога петка озгор из Острожнице скупе, те чине дову[5]) и беру цвијеће.“ — „А у коме је вакту[6]) тај шехит пануо, и како се је тада ратовало?“ запитах ја даље. На то ми дедо, као што сам и прије био чуо, одговори: „Када су прије Босном ђаури[7]) владали, кажу, да им је краљица била на Кози-граду.[8]) А кад је султан Фати-Мехмед Босну фет учинио,[9]) удари војска са једнијем везиром на тај град. Тога везира погоди

[1]) Мезар, ар. р. = гроб.

[2]) Гази, ар. р. = јунак, побједник, витез.

[3]) Нишан, перс. р. = биљега, споменик над гробом.

[4]) Шехит, ар. р. шехид = погибалац за вјеру (у боју), обично: светац.

[5]) Дова, ар. р. = молитва.

[6]) Вакат ар. р. = вријеме.

[7]) Под ђаурима дедо мисли крштене народе.

[8]) Кози-град лежи два сахата од овога гроба на једном овећем брежуљку. Ако Бог да, други ћу пут читаоце поштованог „Гласника“ о њему обавијестити.

[9]) Фет учинити = освојити; од ар. р. фетх = освојење.

зрно од топа и он пане на ономе истоме мјесту, гдје је сада онај мезар. Кад га је хоџа свукао, да га по закону окупа, види, да је женско. Ради тога му и ударише женске никшане, а оно с тога зову мезар гази-дјевојке.“

Ми у овоме разговору, а хоџа са џамије заучи ићиндију.[1]) Дедо се диже да авдес[2]) узима, а ја се упутих на гроб, пошто му платих каву, јер се и женскадија бјеше од мезара џамији упутила, која је далеко од мезара до три стотине корака.

Гроб је дугачак три метра од никшана до никшана, а ограђен је дрвенијем летками од побожнијех мухамедоваца села Острожнице. Оба су никшана једнака, четвртаста и до 2 метра висока, а у врху на шиљак сведена. На надглавном никшану усјечене су при врху двије халке једна у другој овако ⊙ а на средини њега мач. На никшану пак код ногу само су усјечене двије халке при врху. Другијех шара ни натписа нема на никшанима, осим што је са надглавног никшана са све четири стране на више мјеста отучено. Ово ми одмах удари у очи, те пођох боље разматрати отуцотине. Једне су отуцотине биле са свијем старе, док се друге чине са свијем нове. Ове су отуцотине све малене, да се лако могло увидјети, да је пажљиво отуцано, да се камен веома не оштети. У себи одлучих, да ћу деда причекати, да га још и за то упитам, те се упутим у каву и сједнем на једну клупу.

Када дедо приспије, запитам га: „Ко је онај никшан онако обио?“ — „Е оно ми одбијамо, па уза се носимо. Оно ти је тилсум[1]) против свих злих духова.“ Оволико о мезару гази-дјевојке, а другом ћу приликом рећи што год о Кози-граду и његовој краљици и о Звони-граду и осталим старинама, којијех у овоме котару у изобиљу има.

Лука Грђић-Бјелокосић.

Prikužnici.

Pribilježio **Ivan Zovko.**

Tijem se imenom zovu sve one osobe, koje prebole kugu. Dva su razloga jedino, s kojih se ta bolest može prikužiti, a za paru su svi ostali lijekovi. Osoba, koja premetne preko sebe kugu mora da je ili božija ili vražija. Za to i prikužnjaka ima dvije vrste: dobrih i zlih. Ali u vrijeme kuge malo se to razabire i gleda; samo ti pomozi, makar i za pare — alal ti bilo, a tvoji grijesi stajaće za tobom, o tome malo ko brigu vodi. Osim toga, kako su koji prikužili ili s božijom ili s vražijom pomoći, ne može se lako ni doznati, jer i jedni i drugi kazuju se pred svijetom dobri i sveti.

U prijašnja doba, kad bi ta nemila i kobna pošast harala, bile su takve osobe u narodu pribrane i gledane, pa već, kojoj strani pripadale, o tome se nije niko u onom strahu i metežu starao. Predrasuda je bila opća, da gdje su se god oni u kojem mu drago selu ili kući pojavili, to kugi nikako nije bilo po kontu i ona bi morala bajagi najdalje kroz dvadeset i četiri sata to

[1]) Ићиндија (турска ријеч) је молитва око 3 сахата по подне.

[2]) Авдес је прање пред молитвом.

[1]) Тилсум, ар. р. тилсем = тајна сила.

mjesto i tu čeljad ostaviti. Uz to su još prikužnjaci i one, koji su od kuge umrli pokopavali — naravno za skupu plaću i po najprostijem načinu. Nesretnu žrtvu, koja je u teškijem mukama izdahla svezao bi takav jedan prikužnjak za nogu, koju već bilo i odvukao bi je onako preko drvlja i kamenja, da bi sve od nje komadi mesa po putu otpadali jedno podrug sat hoda daleko od kuće u kakvu šumu i tu je ko ni sebi ni drugom začeprkao i navalio nekoliko grana sušnja, brže, samo da se ne vidi, a za drugo te ne će niko ni pitati. Pokraj ovoga rada bavili su se prikužnjaci i raskuživanjem. Kad bi ovo činili valjalo bi im svaku stvar u dotičnoj kući dodirnuti i tim bi se tako kuga tjerala. No ovdje je vladala velika bezdušnost, jer svaka treća stvar postala je prikužnjakova i pripadala je odmah u njegovo vlasništvo. Još bi im se uz ovo davale i sve stvari onih osoba, koje su od kuge pomrle i koje su njima pripadale, jer je i opet bila jedna predrasuda, da dokle god i obojak iz opanka od pokojnika, koji je od kuge umr'o ima u onoj kući, da uvijek u toj kući ima trag od kuge, koji, što bi izbrojio jedan, može isplinuti na površinu i zamesti cijelu kuću i ognjište. Kazuju još i to, da se je prije i blago kako rogato, tako uopće i sve domaće raskuživalo, pri čemu se dakako uzimao treći dio. Ali već da je toga nestalo, otkako se počela upotrebljivati blagoslovena sô, jer samo treba take blagoslovene soli dati rastopljene u vodi marvi ili kojoj drugoj životinji, da se napije ili barem da prinjuši, pa se više ne treba bojati, da će kuga doći na nju. I to sam čuo, gdje su mi pripovijedali, kako bi prikužnjaci haljine i druge stvari od okuženih, koji su umrli, raskužívali. Postavili bi takove stvari gdje god u živu vodu, da preko njih teče sedam dana i sedam noći, pri čemu bi oni tokose (tobož) neke molitve govorili, da se stvari raskuže, jer bez toga ne bi ništa moglo biti. Meni se čini, da su to ti majstori činili jedino iz pukog svog interesa i tako govorili o tim molitvama, za koje oni samo znadu i koje su im njihovi sveti kazali s toga razloga da se za tijem — u vodi raskužavanjem — ne bi poveli i drugi i oni tako ne bi mogli puniti svoje kese, kad bi do godinu ili do dvije u kojem selu prodali te stvari. Za to su i govorili da oni samo doticajem raskužuju stvari drugog, a svoje da moraju na taj način.

Печат манастира Завале.

У II. књизи „Гласника“ од године 1890. ми смо донијели опширни опис старог манастира у Завали, из пера нашег врло заслужног сурадника, господина игумана Христифора Михајловића. Сада доносимо слику манастирског печата израђену у наравној величини вјерно по оригиналу.

Печат нам показује годину 1271.

(ѿх ҂сѻа).

Bjeljevine.

Priopćio **Stevan Delić**, učitelj u Čajniču.

Beli izmegju svih pojava, kojima je priroda obasula našu Bosnu ponosnu i kršnu Hercegovinu, osobito se ističu Bjeljevine.

Bjeljevine ne samo da zadive prostaka, no su i za izobražena čovjeka prava prirodna zagonetka, koju će teško sebi razjasniti, a da se i nehotice ne nasloni na sud gunja i opanka, što su mu ga od pamtivijeka stari u amanet ostavili. Oni su Bjeljevine okitili i oživotvorili različitim pričama i čudesima, što je samo uz tako čudo nevigjeno znala okititi i do nas sačuvati bujna mašta našega prostaka, kod koga je i najmanji kamen, svaki džbun, pa i pedalj zemlje pun i živ stare uspomene iz slavnoga doba svoga.

S toga i nije čudo, da je onako oživotvorio Bjeljevine, jer zaista i zaslužuju, pa s toga i ja mislim da neću pogriješiti, ako i tamnu sliku ove prirodne zagonetke iznesem pred štovane čitaoce „Glasnika“ i upoznam jih s njom.

*

Na sjevero-istoku od Čajniča — jedno šest sati hoda menzilskog, a u džematu Miletkovići, razasuto je nekoliko seoskih kućica po strmim obroncima brdâ, što se dišu oko potoka Radoje i riječice Bahovice, pritokâ Lima. Ti rastrkani domovi sa neznatnim brojem duša muhamedanskih i pravoslavnih čine selo Bjeljevine.

Bjeljevine su neznatne, slabo plodne, te tim dosta oskudno seoce; ali sa svojim čudnovatim vrelom daleko je poznato i često posjećivano.

Vrelo, koje se na sjevernoj strani ne daleko od pošljedne osamljene kuće nahodi u dubokoj kotlini, koju sa svih strana strmi brežuljci — lijeskom i grabom obrasli — opkoljuju, izvire ispod pogoleme stijene trapezu slične, čiji se uži istosmjerni kraj nad izvorom koso u vis diže poput obrnute strehe. Hoćeš li se vrelu spustiti, to ti je od zapada jedino moguće, dočim su ostali krajevi jako strmi i nepristupni. Spustiš li se u lijepu dolinicu, čini ti se da si u kotao upao, gdje ništa do neba nad sobom ne vidiš i u vrhu na zapadnoj strani ravne ledinice vodu, kako ispod stijene izbija. Vrata, na koja voda izlazi, dosta se lûku približuju, komu tetiva jedva do 2 aršina iznaša. Poviše od metra ispred vrata iskopan, je plitki kazan, a oko ovoga trenicama u četvrt klupe su postavljene; sve je ovo slabom četverouglastom kolibicom natkrito . . . — Cijela je ta majstorija prosta i nezgrapna, te trošna i opala. Voda iz kazana otiče jarkom, što sredinom dolinu presijeca i sa Radojom se spaja, koja je u Bahovicu, te Limom u Drinu odvodi.

Kod ovoga je vrela to čudnovato, da vazda voda ne teče, te upravo je zagonetka, s koje je na glasu kao lijek protiva svake bolesti. Ono će kad i kad u danu po deset puta presahnuti i proteći, a drugda je nema ni za 20 dana, dok drugi put teče po mjesec i više neprestano. — Njemu nije dakle vrijeme odmjereno, da bi se znalo, kada će provreti, e bi se tim dovelo u savez sa kojim prirodnim zakonom — već po ihbalu.

Kad hoće voda da provre, to ćeš opaziti odma po kakovoj životinjici, a obično se dešava, da žuta — kao limun žaba, oli guja izigje iz vrela i u pukotinu se kakvu zavuče. Iza toga stane pijesak rositi i vjetar piriti, dok se ne počme mulj u okrug vrtiti i jama se napuni vodom, te u kazan pro-

teče, a odavde jarkom dalje. — Sada ostane čista, bistra, kao led studena voda, dobra i zdrava za piće. Buk joj je dosta jak, da mlin može mljeti; a ljudi pamte, kad je vrtio tu jedan kamen, gdje se i sada u jednoj guduri poznaju zidine, no radi neuredna toka vode rasrdi se vlasnik i razori ga.

Tako voda teče — kako kad, a kad hoće da prestane, samo čuješ šum i najednom, kao da je presiječeš na dvije pole: jedna oteče jarkom, a druga se izgubi u jami i pijesak ostane čist i suh, te ne bi rekao, da je tuda voda ikada tekla.

Ovo vrelo, kao što sam već spomenuo, postalo je na glasu zemanden kao ljekovito i to ne samo u kadiluku čajničkom, no i u pljevaljskom, prijepoljskom, višegradskom, fočanskom i t. d., da ga svake godine po više stotina duša posjeća i u njemu lijeka raznim bolestima traži. [1]

Oni se u onoj kolibici okupaju i vode napiju, a zatim što srebreno od novaca bace u vodu [2] — No mnogi se tu i nasjedi po nekoliko dana čekajući pod čadorom vodu, te se neprestano moli Bogu i klanja nad vrelom, e da bi ga Bog uslišao i vodu mu poslao. — Ispred nekog opet voda uteče, te mu se neće nikako da ukaže, dok drugima čim dogju odmah provri. To stoji — vele — do ihbala i pravednosti srca, jer svakome neće provreti, kao ni pomoći. S toga, kad provri voda, može svako zamisliti koja je tu stiska i jagma, jer svako misli: sad će voda presušiti. Bivalo je u prva vremena i mrtvijeh glava da polijeću. Više toga nema, a ni one množine svijeta, koja se tu slijegala i teferiče činila, osim slabih i nemoćnih, koje nevolja natjera.

U blizini ovoga glavnoga vrela nanizao se čitav red malih vrutaka, a svako liječi od posebne bolesti. Tu ti je vrelo od gube, svraba, očiju, ušiju i t. d., od svake nemoći.

I ova vrela sa onim glavnim provru i presušu, a dva su u poprijeko glavnomu, koja uvijek teku.

Glavno vrelo nije ondje vazda bilo, već jedno četiri metra na niže u ledini. Vele, da je beg Sijerčić iz Goražde okupao u njemu gubavo svoje pašče, te se voda odmah gajip učinila i za punih 20 godina nije tekla. Nakon toga vremena opet provri, ali ne na istom mjestu, no na više, gdje se sada nahodi.

O postanku ovoga vrela evo šta muhamedanci romore:

Jedan put dogje u onu dolinicu Murad-Dedija [3] i kad bi vakat da klanja, a vode nigdje, da uzme avdest. On učini dovu Bogu i zagrebe malo prstima po zemlji, kad božijim emerom udari voda. Bogme on uzme avdest, napije se i klanja, pa ode otalen. Kad se okrene, a voda se odmah za njim gajip učini. S toga se sada gdjekome pokaže, a gdjekome neće.

* * *

[1]) Najviše svijeta ide, „megjudnevice“ — od velike Gospojine do male, jer vele da je tada najbolje i velika je pomoć.

[2]) Ovako sam još vidio na bunaru u medresi sarajevskoj u Zildžiluku, da se novac u kovi ostavlja, koji kašnje softe uzmu. Isto i na „Studencu“ u Trebinju, ali ondje ga niko ne uzima, jer se u dubine baca. — To je sigurno neka žrtva, pa bih rekao, da taj običaj potiče još iz poganskog doba.

[3]) Vidi o njemu u opisu „Borica“. —

Osim ovoga vrela imaju još dvije mlake Murad-Dedine.

Na sjevernoj strani prama Čajniču diže se do 800 *m.* Čivči-brdo. Ono je gotovo golo, te najviše su na njemu sjenokoše i pašnjaci. Vrh mu je sitnom šikarom zarasao, a uz to gotovo ravan i zaobljen. Na ovoj ravnini nalaze se dvije lokve nejednake. U njima je voda mutna i ne vidi se, da bi oticala. U blizini ovih lokava ima mala kolibica, u kojoj se pobožni muhamedanci i muhamedanke ljeti o teferičima kupaju. No osim teferiča tu i drugi, kome muka i nevolja dodija, lijeka i pomoći traži. —

Koliko je ovo brdo visoko i što nigdje na njemu nema druge vode, to opet niko ne pamti, da su ikada ove dvije lokve presušile. Svejedno: grabi vode koliko hoćeš i kupaj se, nemožeš poznati nikada, da bi u njima bilo manje, ili kadgod više.

I ove dvije lokve pripisuje narod hairu Murad-Dedije.

Jednom izigje Murad-Dedija u društvu sa Kukuruz-hodžom na Čivči-brdo i sjedu umorni na ono mjesto, gdje su sada ove dvije lokve. Na to će reći Kukuruz-hodža: „Ja sam žedan; da nam je oklen malo vode, da se napijemo“. — „A zar bi ti vode?“ reći će mu Dedija. „Ja bi!“ odgovori hodža. „E pa dobro; ja ću činiti dovu, a ti viči: amin! pa da se emerom božijim napijemo vode.“

Hodža pristane, a Dedija stane činiti dovu, a on za njim vikati: amin! i pošto dovrši, zagrebe Dedija malo prstima po zemlji, a voda mu se otvori emerom božijim.

Pošto se napiju, onda upita Murad-Dedija hodžu: „Hoćeš li da i tebi voda udari?“ „Ja bi, ali kako će!?“ stane se čuditi hodža. „Ti sada čini dovu, a ja ću vikati: amin! pa elbeten će emerom i kuvetlukom božijim voda udariti“ — reče Dedija.

Tako učine i hodža zagrebe prstima po zemlji, a voda mu udari, ali manje, no u Murad-Dedije. —

S toga je ona veća lokva — Murad-Dedije, a ona manja — Kukuruz-hodže. —

Како је постало село Копривна.

По народном приповиједању забиљежио **Петар С. Иванчевић,** порезни практикант.

Село Копривна лежи на сјеверној страни „Санског Моста“ на лијевој обали ријеке „Сане“, а удаљено је од „Санског Моста“ 1½ сâт. С Копривном међаши: са сјеверне и сјеверо-источне стране село „Оштралука“, с источне село „Трнова“, с јужне и југо-западне стране село „Цевар“. а са западне и сјеверо-западне стране „Мајданска планина.“

Сва поменута села припадају котару „Санског Моста“, а окружју бихаћком.

Копривна има преко 400 житеља, од којих је само 25 мухамедоваца, а остало су све сами хришћани.

Ево шта нам народно предање о постанку села Копривне каже:

„Био некакав велики „копривар“, гдје су силне коприве биле. Ту ти се населе четири породице и то ове: Кнежевић, Груичић, Тодоровић

и Лазић. Они овај „копривар“ лијепо искрче и на сав мах се накуће. К њима се придруже још многе породице и почну даље крчити.

За то чује некакав мухамедовац по имену Идриз из Бишћа, па брже боље похити у копривар, те кад је онамо дошао, сазове поменуте фамилије и стане им говорити: „Чујте ме ви Србови! Ја сам дошао амо, јер сам чуо, да ви немате спахије, а богме данданас тешко је Србу или „Маџару“ [1]) без спахије бити; него ја ћу ваш спахија бити, а ви се онда не бојте рђавих Турака.

На Идризов захтјев присташе сви драге воље. Сад их он упита, како је прије било, док се они нијесу населили. Они му све потанко исприповиједају, како су се населили и како су искрчили тај копривар.

Пошто их је Идриз саслушао, то им онда рече:

„Е, па добро, овај ће се копривар одселе звати „Копривна“. Тако доби село „Копривна“ своје име.

---

[1]) У нас у Бос. Крајини зову „Маџаром“ католике.